ISSN 2412-9135

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАУКОВИЙ ЧАСОПИС

НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

Серія 18

Право

Випуск 33

Київ
Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова
2018

УДК 06
Н 34

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації Серія КВ № 8824 від 01.06.2004 р. (перереєстровано – Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації Серія КВ № 22863-12763ПР від 19.08.2017 р.)

Офіційний сайт видання: www.chasopys.law.npu.kiev.ua

Схвалено рішенням Вченої ради НПУ імені М. П. Драгоманова (протокол № 4 від 27 грудня 2018 року)

Редакційна рада:

В. П. Андрущенко – доктор філософських наук, професор, академік НАПН України, член-кореспондент НАН України, ректор НПУ імені М. П. Драгоманова (голова Редакційної ради);
В. П. Бех – доктор філософських наук, професор;
В. І. Бондар – доктор педагогічних наук, професор, академік НАПН України;
В. Б. Євтух – доктор історичних наук, професор, академік НАН України;
І. І. Дробот – доктор історичних наук, професор;
М. І. Жалдак – доктор педагогічних наук, професор, академік НАПН України;
Л. І. Мацько – доктор філологічних наук, професор, академік НАПН України;
О. С. Падалка – доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України;
В. М. Синьов – доктор педагогічних наук, професор, академік НАПН України;
В. Д. Сиротюк – доктор педагогічних наук, професор;
Г. М. Торбін – доктор фізико-математичних наук, професор (заступник голови Редакційної ради);
М. І. Шут – доктор фізико-математичних наук, професор, академік НАПН України.

Редакційна колегія:

В. Ю. Стеценко – доктор юридичних наук, професор (головний редактор);
С. В. Агієвець – кандидат юридичних наук, доцент (Республіка Білорусь);
Б. І. Андрусишин – доктор історичних наук, професор;
В. В. Бєлєвцева – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник;
К. І. Бєляков – доктор юридичних наук, професор;
Є. В. Білозьоров – кандидат юридичних наук, доцент;
М. Ю. Віхляєв – доктор юридичних наук, доцент;
О. С. Діпров – доктор юридичних наук;
Добковскі Ярослав – габілітований доктор права, професор (Республіка Польща);
О. Д. Довгань – доктор юридичних наук, професор;
І. В. Зозуля – доктор юридичних наук, професор;
О. О. Золотар – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник;
І. Ф. Корж – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник;
М. О. Ларкін – кандидат юридичних наук, доцент;
А. О. Монаєнко – доктор юридичних наук, професор;
Н. М. Опольська – кандидат юридичних наук, доцент;
В. Г. Пилипчук – доктор юридичних наук, професор
В. В. Тильчик – кандидат юридичних наук, доцент;
О. В. Токарчук – доктор юридичних наук, доцент.

Н 34 **НАУКОВИЙ ЧАСОПИС** НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА. *Серія 18. Право.* Збірник наукових праць / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – Випуск 33. – Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2018. – 68 с.

УДК 06

У статтях розглядаються актуальні проблеми наукових досліджень докторантів, аспірантів, викладачів вищих навчальних закладів та співробітників наукових установ України, у яких висвітлюються актуальні теоретичні, наукові та науково-методичні проблеми правових наук.

© Автори статей, 2018
© Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018
© Редакційна рада, 2018

ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 34(09)-054.72 «192-193»
DOI https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2018.33.01

Токарчук О. В.

ОКРЕМІ ЗАСАДИ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ У НАУКОВОМУ ДОРОБКУ ПРЕДСТАВНИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ У 20-30-Х РР. XX СТ.

У статті проаналізовано ключові державотворчі погляди представників української міжвоєнної еміграції, науковий доробок яких становить значний інтерес. Сучасна історико-правова наука повинна використовувати ідеї видатних мислителів і правознавців, оскільки з'ясування історичних основ української державності відноситься до питання національної безпеки. Відзначено також, що для урівноваження суспільних протиріч важливе значення має не лише особиста, але й економічна свобода людини.

Ключові слова: *історико-правова думка, міжвоєнний період, державність, український народ, влада.*

Українська державно-правова думка міжвоєнного періоду в середовищі еміграції представлена багатьма видатними яскравими особистостями, такими як О. Бочковський, В. Старосольський, С. Дністрянський, О. Ейхельман, А. Яковлів, Р. Лащенко, С. Шелухін, В. Липинський, С. Томашівський, В. Кучабський. Їхні вчення розвивалися у конкретних історичних і політико-правових реаліях. Перебування поза межами своєї держави українські діячі вважали вимушеним і тимчасовим, тому не прагнули інтегруватися у місцеві суспільства, їхня діяльність здебільшого спрямовувалася на формування теоретичних засад для відновлення і подальшого розвитку української державності.

У Чехословаччині, зокрема Празі, були створені сприятливі умови для розвитку політико-правового та громадсько-культурного життя українських емігрантів. При визначенні політики щодо української еміграції ключове значення мали погляди президента Чехословаччини Т. Масарика та його однодумців (Е. Бенеша, В. Гірси та ін.). Завдяки їхній позиції вдалося реалізувати гуманітарний проект підтримки емігрантів з території колишньої Російської імперії. На той час Чехословаччина була однією з найдемократичніших країн Європи, а її лідер Т. Масарик (на цій посаді перебував з 1918 р. по 1935 р.) був добре поінформований про українські проблеми і співчував національно-визвольній боротьбі українців. Про політику, літературу, мистецтво, науку, моральний, духовний характер кожного народу він висловлювався як про культурницькі питання, що повинні формуватися на національних основах. Т. Масарик приїздив до України, був знайомий з М. Грушевським, С. Петлюрою, В. Винниченком, а, значить, добре володів тогочасною ситуацією в Україні, розстановкою політичних сил. Знав особисто І. Франка, С. Колессу, К. Трильовського, С. Дністрянського. Крім того, президент Чехословаччини у минулому сам був емігрантом, тому добре знайомий зі складнощами емігрантського буття.

Методологічною основою даної статті стали праці Б. Андрусишина, І. Бойка, О. Головка, В. Гончаренка, В. Потульницького, С. Сворака, І. Усенка та інших, які сприяють осмисленню політико-правових процесів і мають важливе значення для подальшого їх аналізу. Проблеми, які стосуються видатних постатей української державно-правової думки висвітлюються у працях учених: В. Горбатенка, К. Вислобокова, А. Іванової, І. Кресіної, О. Кресіна, А. Кіянова, І. Музики, Є. Ромінського. Історико-правовій науці українських учених-емігрантів у міжвоєнний період присвятили свої історіографічні огляди Ю. Древніцький, О. Івасечко, В. Кавальчук, М. Кармазіна, Г. Луцька, О. Мошак, О. Токарчук, Я. Турчин та ін. [1, с. 120].

За останні роки підготовлено ряд досліджень присвячених громадсько-політичній діяльності правознавців, громадських діячів у еміграції. Ці роботи стали корисними при з'ясуванні

ролі державницьких концепцій мислителів як для української, так і західноєвропейської політико-правової і філософської думки.

У 1921 р. чехословацький уряд розробив і почав втілювати в життя «Російську програму допомоги», яка передбачала надання матеріальної підтримки російським, українським, білоруським та іншим емігрантам і їхнім організаціям. Допомога емігрантам з України здійснювалася через Український Громадський Комітет, створений весною 1921 р. з ініціативи групи українських діячів. На реалізацію цієї програми з державних фондів Чехословаччини у 1921-1937 рр. було виділено понад 500 млн. крон. У 1923 р. Т. Масарик відкрито заявив, що Чехословаччина вважає своїм обов'язком збирати, зберегти й підтримати залишки культурних сил в емігрантському середовищі, що сприятиме перетворенню Чехословаччини на провідний слов'янський центр Європи.

Серед причин поступового згортання акції з середини 1920-х рр. був її тимчасовий характер, значне навантаження на державний бюджет ЧСР, наслідки світової економічної кризи, трансформація внутрішньої та зовнішньої політики Чехословаччини. Проте загалом статус емігрантів у цій країні був значно сприятливіший, ніж у інших.

Демократичні трансформації, які проходили в європейських країнах неодмінно повинні були торкнутися майбутньої України, але ментальні й національні особливості народу зумовлюють певну унікальність цих процесів. Морально-етичні основи українського народу в прагненні та розумінні понять «свободи й соборності» носять природний характер і відіграватимуть першорядну роль у майбутньому розвитку не тільки української держави, писали українські мислителі і правознавці в у мовах еміграції у 20-30-х рр. XX ст.

Ідеї представників української міжвоєнної еміграції щодо побудови національної держави є значущими, такими, що мають національно-державницьке значення. Як свідчить зміст наукових праць мислителів, діяльність їх спрямовувалася на: 1. відновлення державності, збереження та розвиток української нації, примноження національних надбань; 2. утвердження і подальший розвиток української правничої науки, окремих її галузей.

Правознавець С. Шелухін писав: слід юридично обґрунтувати й висвітлювати факти так, щоб правність суверенітету, державності й незалежності українського народу була б до очевидності доведеною і переконливою. Як юрист, він наполягав, що для українського народу право державного суверенітету відновилося не тільки внаслідок зречення царя та звільнення від присяги підданства, а і з договірних підстав акту 1654 р. Легальним зв'язком між Україною та Росією була лише особа царя-протектора. Наголошував, що 28 лютого 1917 р. український народ на підставі свого історичного права і юридичних наслідків зречення царя та звільнення від присяги правовим шляхом відновив свій суверенітет над самим собою і правовим шляхом відновив свою українську державність [9, с. 22].

З цією концепцією не погоджується історик права Лев Окиншевич, наголошуючи на тому, що «державну організацію український народ зберіг і після 1654 р. Спиратися на правну основу акту 1654 р. навряд чи доцільно, бо цей акт постійно порушувала російська сторона. Він пише: «До 1917 р. Україна дійшла після більш ніж столітнього повного підкорення. Ця обставина, а також те, що згадана концепція давала би правову підставу для відновлення держави тільки землям, які входили до складу гетьманської держави, отже, для решти української території такої правної бази не давали б, – примушує цю концепцію відкинути це тим більше, що визволення України і будівництво держави мали б початися і в тому разі, коли б український народ ніколи раніше своєї держави не мав. Учений підтримує погляд, що правовою підставою була норма природного права, яка визнає за кожним народом рівне право на державотворчість. В епоху революції український народ мав усі підстави скерувати свої зусилля на досягнення цієї мети» [7, с. 308].

Так, прийняття Четвертого універсалу стало визначною подією для українського народу. Сучасні учені справедливо стверджують, що така подія відкрила шлях до подальшої розбудови держави за прикладом західних демократичних держав [3, с. 37].

Історико-правові підстави незалежності українського народу є доведеними, однак, правові факти сто років тому не стали вирішальними, адже ні юридичні доводи С. Шелухіна, ні про-

голошення Української Народної Республіки Четвертим універсалом (9 (22) січня 1918 р), яку визнали багато країн не стали вирішальними у тодішній політиці для незалежності України.

Доцільно згадати актуальні ідеї В. Кучабського, про те, що українська еліта повинна підпорядкуватися державним інтересам, варто позбавитися демагогії, визначити на законодавчому рівні суспільну мораль як основу для ліквідації партійних і групових протиріч. Концентрація всіх сил на підвищенні якісного рівня освіти та вихованні молодого покоління з метою розширення його світогляду, повернення до християнських цінностей України, активні пошуки з-поміж народу людей з вродженою шляхетністю духу, почувань і волі, духовного споріднення представників нації, що прагнуть до освіти і культури стануть запорукою та міцним ґрунтом у розбудові української державності, уважав В. Кучабський [8, с. 167].

Актуальним є твердження В. Кучабського про залежність успіху побудови держави від здатності українського народу до консолідації, тобто почуття єдності та солідарності.

Науковий доробок представників українського національно-демократичного напряму актуалізується з огляду на сучасні події. Народ покликаний стати творцем права у державі, писав С. Дністрянський, яка є «видимим організмом народної спільноти», слід досліджувати й вивчати усі вияви правової творчості народу, урівноважувати наявні протиріччя, розмежовувати різні сфери інтересів, щоб спрямувати правотворчість народу в «спільне русло загального народного добра» [4, с. 20]. Держава повинна здобути перш за все внутрішню силу, зовнішня сила стане певним наслідком внутрішньої (С. Дністрянський); дотримання державою принципу повної соціальної справедливості (О. Ейхельман). Основою будь-якого суспільства є вільна людина, яка повинна володіти можливостями для реалізації своїх здібностей, виконання життєвих завдань. Держава повинна охороняти, підтримувати, забезпечувати це прагнення, створюючи та унормовуючи для суспільної користі такий «порядок співіснування вільних громадян», що перешкоджає зловживанню особистою волею, якщо протиправна дія несе загрозу окремим громадянам і суспільно-державному загалу. Практичне значення має концепція правової держави В. Старосольського, який переконаний, що варто зважати й вивчати прогресивні здобутки людства у державній та правовій сферах, до аналізу яких власне і звертався вчений.

Реалізація принципу «економічної» свободи за С. Дністрянським відбудеться тоді, коли державна влада справедливо розділить блага, взявши під опіку економічно слабших; держава має право обмежити «індивідуальну ділову свободу поодиноких людей» у тому випадку, якщо постає важлива мета для суспільства, в той же час, загальний економічний порядок держави має спиратися на приватну власність.

Погляди представників українського консерватизму не втрачають актуальності зважаючи на сучасні події. Зокрема, В. Липинський писав, що українотворчі активні елементи в Україну приходять з Європи, а не з Азії, проте, щоб зреалізуватися, український народ повинен звільнитися як від Росії, так і від Заходу; «…одсепаруватись од Польщи, так щоб не утопитись в Руськім морі – вісь проблем, остаточного розв'язання якого не знайшло українство в протязі тисячі літ» [2, с. 115].

В. Липинський стверджував, що завоювання лежить в основі будь-якої держави. Зовнішнє чи внутрішнє, воно буде завжди тим кульмінаційним пунктом політичної боротьби за владу, яку здійснює народ на окремій території, від чого й виникає нова держава, збудована на руїнах старої. Учений переконаний, для того, щоб унаслідок завоювання встановилася і закріпилася місцева державна влада у бездержавному суспільстві, войовнича державотворча верства, що здобуває владу, повинна мати підтримку підкореного народу, котра проявляється: 1. у матеріальній підтримці, яку повинні надавати своїй місцевій владі виробники продукції; 2. у моральній підтримці, яку повинні надавати місцевій владі ідеологи. В історії України, за словами автора, таких випадків не було. Тому місцева влада не могла одержати серед населення авторитету законності, необхідного для її існування [6, с. 382, 436].

Закон, згідно поглядів представників українського консерватизму, забезпечується узаконеною державною владою, так званого «узаконеного духовного авторитету і узаконеної організаторської здатності виробників продукції (а це влада меча, ідеологія та продукція), які своїми взаємовідносинами на окремій території і в окремій державі, всі разом, закон цей створили».

Влада і творці продукції, ідеології в суспільстві, яке цю владу визнає законною, задоволене нею, «творять консервативну, як державну, так і громадську опору закону» [6, с. 386-387].

С. Томашівський вбачав в українській культурі західне коріння; стверджував, що «Галичина була завжди кордоном між Сходом і Заходом», сягаючи корінням Київської Русі. С. Томашівський виходив , на нашу думку, з тогочасного сприйняття Галичини, як П'ємонту українського національного відродження в оцінці Михайла Грушевського, інших українських інтелектуалів, які знайшли тут прихисток спочатку від переслідувань Російської імперії, а згодом більшовицької влади. Очевидно на його позицію вплинула окупаційна політика російської адміністрації в період Першої світової війни, коли українське населення, духовенство УГКЦ були піддані гонінням, арештам і репресіям.

С. Томашівський відводить ключове місце Галичині у майбутньому державному проекті, підтверджуючи свої погляди наступними словами: «Територія Галичини була наперед одним із углових каменів староруської держави; дальше одною з сил, що довела сю першу передотечницю нинішньої Росії до розкладу; пнем коло котрого виросла могутня галицько-володимирська держава – перший вислів політичного сепаратизму українських земель від московських, перша реальна основа в розвитку української національної ідеї; вона була довгий час передмурєм Угорщини від монгольського варварства; страчена на річ Польщі, стала угловим каменем у будові польсько-литовської унії – сеї другої передотечниці нинішньої Росії, при розпаді Річи Посполитої отсей многоважний середньоєвропейський вузловий кут і вихідні до сходу ворота дісталися наддунайській монархії – неначе бог історії дарував їй чудесний перстень…» [10].

Доцільно сьогодні зважити на висновки С. Томашівського, що основною причиною втрати Україною своєї державності була внутрішня органічна слабкість українського народу, тому, з його погляду, навіть зовнішня геополітична ситуація не допомогла б уникнути руїни, оскільки була відсутня єдина, спільна для всього українського народу національна державна ідея, бракувало політичної, економічної і культурної рівноваги між селом і містом.

Сьогодні існує значна потреба у здійсненні величезної культурно-освітньої, просвітницької роботи серед населення, як запевняв С. Томашівський, своєрідна організація праці. Важливість політики «дрібної праці», підготовки українського суспільства для державотворчої праці.

У державотворчих проектах української еміграції міжвоєнного періоду стосункам між державою і церквою відводилося важливе значення. Цікавим для сьогодення є Проект конституції основних державних законів УНР, 1921 р., який розробив О. Ейхельман, зокрема, в частині врегулювання відносини між державою і церквою [5]. Правник уважав, що церква повинна триматися осторонь політики. Релігійну пропаганду будь-якого релігійного об'єднання пропонував заборонити під загрозою покарання – ув'язнення на пів року. З такими ж наслідками заборонити священикам чи проповідникам ганьбити іншу віру в церквах, зібраннях для молитви чи при відправі релігійних обрядів. О. Ейхельман був прихильником співпраці всіх релігійних організацій в Україні. Жодні релігійні догмати в будь-якій з релігійних організацій не можуть змінювати на території держави законів, які створює держава, закономірних вчинків влади та судових вироків [5, с. 83].

З погляду представників національно-демократичного напряму, відносини між державою і церквою повинні регулюватися правом, яке не можуть уособлювати релігійні догми.

Отже, ідеєю, яку не оминула жодна з течій історико-правової науки – це ідея створення і відновлення втраченої української державності. Представники демократичного напряму вважали природним правом нації мати для розвитку такі самі умови, які мали всі інші державні нації. Консервативно налаштовані діячі, відстоюючи українську державність, обґрунтовували повернення відібраних в українців у минулому прав. Значний інтерес сьогодні становлять роздуми вчених-емігрантів про майбутнє держави, які поєднувалися з аналізом та узагальненням причин невдач українців у практиці державотворення. У їхніх працях державно-правові концепції постають як філософія та програма творення національної держави.

Використана література:

1. Андрусишин Б. Культурно-освітній фактор у державотворчих процесах Української Народної Республіки доби Української Центральної Ради. Право України. 2017. Т. 11. С. 117-135.

2. В'ячеслав Липинський та його доба: Книга перша. Наукове видання. Упорядники: Т. Осташко, Ю. Терещенко. Київ Темпора, 2010. 560 с.
3. Гончаренко В. Утворення Української Народної Республіки як важливий етап на шляху до незалежності України. Право України. 2017. № 11. С. 32-39.
4. Дністрянський С. Нова держава. Видавництво «Українського скитальця». Відень – Прага – Львів, 1923 р. 29 с.
5. Ейхельман О. Проект конституції основних державних законів Української Народної Республіки. Видавництво С.У.Д., 1921 р. 104 с.
6. Липинський В. Листи до Братів-Хліборобів: про ідею і організацію українського монархізму. Відень, 1919-1926, 580 с.
7. Окиншевич Л. Визвольна боротьба і українська новітня держава та право. Хроніка 2000. Вип. 27-28. К., 1998. С. 308.
8. Потульницький В. Історія української політології (Концепції державності в українській зарубіжній історико-політичній науці). К.: Либідь, 1992. 232 с.
9. Шелухін С. Історично-правні підстави Української державності. Вінніпег, 1929. 28 с.
10. Ясь О. Українська минувшина у галицькій апології С. Томашівського. URL: http://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/History/ HistorianAndStyle/ 6/1.html (дата звернення: 16.02.2020).

Tokarchuk O. Certain provisions of the Ukrainian formation of the state in the scientific heritage of representatives of Ukrainian emigration in the 20-30s. XX century

The article analyzed key views on the formation of the state of representatives of Ukrainian inter-war emigration, whose scientific potential is of considerable interest. Modern historical and legal science should use the ideas of outstanding thinkers and legal scholars. Clarification of the historical foundations of Ukrainian statehood refers to the issue of national security. It is also noted that not only personal but also economic freedom of the person is important to balance social contradictions.

Thus, the idea that has been mentioned by every current of historical and legal science is the idea of creating and restoring the lost Ukrainian statehood. Representatives of the democratic trend considered the right of the nation to have the same conditions for development as all other state nations to be natural. Conservative activists, defending Ukrainian statehood, justified the return of Ukrainians' rights deprived in the past. The reflections of emigrant scholars on the future of the state, which were combined with the analysis and generalization of the causes of failures of Ukrainians in the practice of state formation, are of great interest today. State and legal concepts appear in their works as a philosophy and program of nation-building. In recent years, a number of studies on the socio-political activities of legal experts and public figures in exile have been prepared. These contributions have been useful in clarifying the role of state concepts of thinkers for both Ukrainian and Western European political, legal and philosophical thought. The democratic transformations that took place in European countries definitely had to affect the future of Ukraine, but the mental and national characteristics of the people determine a certain uniqueness of these processes.

Key words: *historical and legal thought, interwar period, statehood, Ukrainian people, power.*

УДК 341.231.12
DOI https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2018.33.02

Губань Р. В.

РОЗВИТОК КУЛЬТУРИ МИРУ В СТАРОДАВНЬОМУ СВІТІ

У статті доводиться, що єдиною головною причиною ведення війни на сучасному етапі є бажання певних політичних (зазвичай корумпованих) режимів залишатися при владі будь-якою ціною, в тому числі шляхом мобілізації виборців шляхом ведення загарбницьких війн. Таким чином, на мешканцях планети лежить завдання не лише поширювати ідеали миру, але й боротися за утвердження демократичних цінностей у світі. Адже це є шлях до світу без війни.

Ключові слова: *війна, Греція, Єгипет, мир, релігія, Рим, стародавній світ.*

Актуальність теми дослідження. В умовах агресії Російської Федерації проти України, коли гинуть тисячі людей, поранені десятки тисяч, сотні тисяч лишають свої домівки, а мільйони страждають через зменшення валового внутрішнього продукту держави, проблема миру з умоглядної стає цілком реальною і набуває гострої політичної значущості. Отже, потрібно проводити наукові дослідження, які мають наближати цей стан. Культура миру, як це не дивно (з огляду на тотальний міжнародно-правовий нігілізм) сягає своїм корінням ще стародавнього світу. Таким чином, ми вважаємо за доцільне продемонструвати, що витоки миру сягають стародавнього світу і війна в XXI сторіччі є очевидним анахронізмом.

Стан наукової розробки проблеми. Проблемами миру в стародавньому світі займалася значна когорта вчених. Їх інтерес пояснювався бажанням довести алогічність ведення завойовницьких війн. Тому і зарубіжні вчені П. Дюпон та Г. Мейн займалися питаннями війни та миру. Прикметно, що роботи в яких піднімалася проблематика культури миру писалися і в Російській імперії. Це праці таких вчених: А. Вязігіна, О. Ейхельмана, Л. Комаровського, Ф. Мартенса, О. Пероговського, М. Таубе. Ця проблематика знайшла місце і в роботах радянських вчених Ю. Баскіна, Д. Фельдмана, Є. Коровіна. Активно міжнародним правом в стародавньому світі займається сучасна українська дослідниця професор О. Буткевич. Деякі питання історії міжнародного права досліджують професори В. Денисов та О. Мережко, а також кандидат юридичних наук К. Савчук.

Виклад основного матеріалу. Як це не парадоксально, але, незважаючи на всі жахіття війни людство майже постійно перебувало у збройному протистоянні. Так, П. Дюпон стверджував, що із 3400 років письмової історії війн не було лише 250 років [16, с. 56]. Фактично про це ж говорить і Мейн: “Не мир, а саме війна була природним, первісним і стародавнім станом. Війна є настільки ж давнім поняттям, як і саме людство, а ось мир є сучасним винаходом” [20, с. 8].

Мабуть, щоб підтвердити цю тезу і була висунута біологічна теорія війн, відповідно до якої війни походять із природних (біологічних) особливостей людини, через наявне ніби від природи прагнення людини до бійки, тваринної пристрасті до війни. За твердженням Д. І. Сидорова, прихильники цієї теорії війни були протягом всього періоду історії суспільства, і вони будуть існувати до того часу, доки буде існувати людина [12, с. 18]. Хоча з нашої точки зору, остання частина твердження є сумнівною, адже, як сказано в статуті організації Об’єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), думки про війну виникають в головах у людей, тому у свідомості людей необхідно утверджувати ідею захисту миру. Тому, на наше глибоке переконання, одне із завдань, яке ставить перед собою людство, має бути поширення ідей толерантності та взаєморозуміння.

На питання: чому держави у період стародавнього світу перманентно перебували у стані війни дає відповідь барон Таубе: “Стародавній світ не виробив міжнародного права: він керувався принципами національної винятковості, й ідеалом кожного із його членів було не суспільство держав, а всесвітня імперія, ідеал, який, зрештою, і був реалізований Римом” [13, с. 65]. В. Пєроговський намагався пояснити цю ситуацію тим, що в стародавніх народів основні права

людини були закладені в релігії, а не в особистості людини, адже кожний народ вважав лише свою релігію істинною, а всі інші – хибними. Іноземці, які сповідували іншу релігію, не могли бути допущеними до користування правом іншого народу. Як могли народи, обрані Богом, наділені ним усіма благами життя, як вони могли поширити ті ж самі блага на іноземців? [10, с. 1].

Проте і в цей період знаходилися мислителі і державні діячі, які мир та спокій ставили вище, ніж ведення загарбницьких війн. Досить показовим є той факт, що в одному з найдавніших відомих нам договорів значиться про вирішення спорів мирним шляхом. У договорі між правителями месопотамських міст Лагаш і Умма (який був укладений приблизно в 3100 р. до н. е.) сторони зобов'язалися вирішувати суперечки, які між ними виникають, за допомогою арбітражу [1, с. 15]. Хоча трохи згодом той же Ю. Я. Баскін і Д. И. Фельдман вказували, що в Дворіччі панувала фактично безмежна сваволя сильного, і самі війни велися насамперед із метою захоплення рабів і панування над джерелами води та іригаційними спорудами, без котрих у цих країнах тоді просто не могла існувати цивілізація [1, с. 19].

Ф. Ф. Мартенс стверджує: "Особливо крайніми поглядами вирізнялись єгиптяни: їхні закони забороняли подорожувати, не дозволяли запровадження ніяких іноземних звичаїв у Єгипті, навіть не визнавали гостинності. Лише у відносно пізній період своєї історії, на основі договорів із своїми переможцями Єгипет налагоджує зв'язки з іноземцями" [9, с. 39]. В. Пєроговський зазначає, що царі боялися дати дозвіл на вхід в їхню землю народам, які сповідували іншу релігію, які мали інші закони і переконання, оскільки ці люди могли здійснити заколот [10, с. 8]. Крім того, єгиптяни сторонились іноземців, вважали їх чимось «нечистим» [10, с. 11]. А Є. А. Коровін наводить цитату з напису Сезостриса, в якій ішлося про те, що правителі Єгипту Єгиптом керують, чужі землі карають [5, с. 7]. Водночас той же Є. А. Коровін трохи далі посилається на договір про мир і дружбу, який був укладений у 1278 р. до н. е. між царем хетів Хаттушилом II і фараоном Єгипту Рамсесом II, у вступі до якого зазначалося, що це буде найкращий мир і братство із тих, які існували будь-коли на землі. У самому ж договорі висловлювався намір, щоб Єгипет і країна хеттів перебували в мирі й братстві в усі часи [5, с. 11]. Далі йшла клятва, яка мала виступати гарантією дотримання договору: "І ніколи не ступить великий князь країни хетів на єгипетську землю, щоб захопити майно її, і ніколи не ступить Рамсес II, великий правитель Єгипту, на землю (хетську, щоб захопити майно) її [1, с. 16].

У своїх поглядах щодо іноземців єгиптяни були не одинокі. Так, Ф. Ф. Мартенс говорить про те, що перси, іудеї, фінікійці були переконаними: вони – єдині представники бога на землі і тому вони вищі за інші народи, відносини з якими можуть образити богів [9, с. 39].

Що ж стосується Американського континенту, то там, за словами Ю. Я. Баскіна і Д. І. Фельдмана, превалювала війна: "Вона велася не лише з метою самозахисту (чи нападу), не лише через економічні причини, але була викликана потребою принесення людських жертв для достойного відправлення культу богів. Полон – ось мета війни" [1, с. 83]. Інки ж вважали, що вони ведуть лише справедливі війни, оскільки їх місія – навертати "варварів" до культу істинного бога Віракочі, матеріальним втіленням якого було сонце [1, с. 83].

Держави Західної Африки після їх появи були, порівняно із мешканцями Американського континенту, більш толерантними. Вони визнавали поняття справедливих війн і називали такі їх підстави: прямий напад ворога (захист від агресії); порушення клятви щодо договорів; порушення кордону; надання допомоги іншій державі, на яку скоєно напад. Правомірними також визнавалися аналогічні дії у випадках застосування іншими державами сили, захоплення громадян і їх майна [21, с. 112].

І хоча В. Пєроговський уже в другій половині XIX ст. писав, що на все чуже китайці дивляться з погордою і зневагою, а всіх іноземців на той час називають варварами [10, с. 6], однак, як стверджує Є. А. Коровін, "у найдавніших пам'ятках Китаю, наприклад у літописі імператора Яо (2357 р. до. н. е), у переліку обов'язків кожного китайця (поряд із його обов'язками щодо рідних і батьківщини) фігурують і обов'язки щодо іноземних держав, що, на думку Є. А. Коровіна, засвідчує достатньо інтенсивний розвиток міжнародних зв'язків" [5, с. 5].

А з точки зору Лао-цзи, військо — знаряддя нещастя і не знаряддя благородної людини. Він наголошує: "Здобувши перемогу, не вважай це прекрасним. А якщо вирішиш, що це пре-

красно, значить, радієш вбивству людей. А хто радіє вбивству людей, той не зможе домогтися своєї мети в Піднебесній" [8, с. 119]. У книзі ж "І-Кінг" (2500 р. до. н. е.) ми знаходимо, як стверджує Є. А. Коровін, різкий осуд "безпричинних" несправедливих війн, які більше личать драконам, а не людям. У Конфуція, з точки зору Є. А. Коровіна, навіть простежується ідея "Великого союзу народів" [5, с. 5]. Автори "Курсу міжнародного права в шести томах" навіть стверджують, що ним був створений проект цієї організації [6, с. 42]. Разом з тим, як пишуть С. Л. Тіхвінський і Л. С. Перемолов: "Часті міжусобні війни викликали до життя політику, яка отримала назву "Цаньши". Смисл цього терміна – поступове поїдання земель сусідів, подібно до того як черв'як шовкопряда їсть листя" [14, с. 5]. Про це писав і японський професор Кейшіро Іріє. Він звертав увагу, що в період стародавнього Китаю концепції іноземних держав взагалі не існувало. Держави за межами Китаю взагалі не вважалися державами. А тому війна з ними навіть не вважалася війною, оскільки війна могла вестися лише з рівними [19, с. 15]. Ю. Я. Баскін і Д. І. Фельдман говорять, що з точки зору офіційної ідеології Китаю того часу лише Серединна імперія вважалася суверенною й незалежною державою. Решта ж країн або вже була залежна від Серединної імперії, або вважалося, що з часом вони повинні стати залежними. І лише в III–II ст. до н. е. (з ослабленням Піднебесної імперії) стала формуватися думка про можливість існування політично й юридично незалежних від неї держав [1, с. 45]. Таким чином, можна дійти до висновку, що хоча теоретично й була в стародавньому Китаї вироблена ідея діалогу цивілізацій, однак на практиці її втілення гальмувалося політичними обставинами.

Якщо ж подивитися на стародавню Індію, то, як пише Індра, після того як цар Ашока прийняв буддизм, він став розглядати принцип ахімси як національну доброчинність і, відмовившись від завоювання за допомогою зброї, проголосив підкорення світу любов'ю [18, с. 102]. Хоча Фусінато й говорить про те, що в очах індуса іноземець ("млетча") нечисть і в ієрархії живих істот посідає місце вище лише хижаків, проте в будь-якому випадку нижче слона чи коня [17, с. 281]. І навіть незважаючи на це, в Індії війна не була наріжним каменем вирішення суперечок між державами. На існування в Індії міжнародного права в стародавній період вказував і відомий дослідник Джозеф Чако. Він, посилаючись на джерела, стверджував, що це міжнародне право носило назву Desa Dharma, і що воно включало в себе як міжнародне звичаєве так і міжнародне договірне право.

На думку О. В. Буткевич, "в стародавній Індії були визначені такі основні причини, достатні для початку війни: 1) відмова у видачі; 2) релігійні конфлікти; 3) злочинні дії проти дипломатичних представників. Крім того, як зазначає вчена, правомірними для стародавніх індусів могли бути такі війни: 1) з метою забезпечення влади; 2) самозбереження держави; 3) досягнення балансу сил; 4) запобігання тиранії правителя над його народом [2, с. 406]. Однак далі дослідниця наводить цитату із Махабхарати, в якій сказано: "Відмовся від битви, адже війна не заслуговує на схвалення за будь-яких умов" [2, с. 406].

Ф. Ф. Мартенс зауважує: "Не лише народи Стародавнього Сходу, але й греки та римляни притримувалися тієї ідеї, що вони – це замкнені й самобутні держави, які не мають потреби в міжнародних зносинах, оскільки, перебуваючи в межах своїх територій, вони мали всі засоби для задоволення своїх потреб. Тому будь-який інший народ, навіть найближчий сусід, вважався ворогом, який має бути завойований, обернений на рабів чи знищений" [9, с. 27]. Тому, з точки зору Ф. Ф. Мартенса, нічого дивного немає в тому, що греки уявляли собі золотий вік як час, коли кожен народ жив цілком ізольовано, не потребуючи ніяких зносин з іноземцями [9, с. 33]. Греки взагалі ставились з погордою до негреків. Досить цікаву підбірку висловлювань греків про варварів зробив барон Таубе. Так, він каже, що Ізократ стверджував, ніби греки настільки ж вищі за варварів, наскільки люди вищі за тварин. Арістотель говорив, що варвар за своєю природою те саме, що і раб. М. Таубе також наголошує, ніби Демосфен переконував, що варвари є ненависними грекам [13, с. 9].

У зв'язку з цим логічно випливає, що один з учасників діалогу Платона "Про закони" стверджує, що між усіма державами панує війна, а мир – це порожній звук. Далі М. Таубе цитує Арістотеля, який, дотримуючись погляду на варвара як на раба, оголошує "законною за своєю

природою – подібно полюванню за дикими звірами – всяку війну, яка має на меті зробити варварів підлеглими грекам [13, с. 10].

"З варварами у греків іде й буде йти безперервна війна, – каже Філіпп Македонський на еолійській союзній раді, – оскільки вони є ворогами за своєю природою (яка є незмінною), а не за якимись причинами, які можуть змінюватися" [13, с. 11].

Досліджуючи міжнародне право в стародавні часи, М. Таубе дійшов висновку: "Яка б не була ідеальна й зворушлива згода між двома державами античного світу..., не можна назвати ці відносини правовими, тому що ця братня згода не більше, ніж тимчасово необхідний для обох відступ від їх нормального способу думок, який полягає в ізольованості й вічній війні" [13, с. 164].

Є. А. Коровін не такий категоричний. Він зазначає, що грекам були не чужі поняття справедливої й несправедливої війни, і вказує на те, що Одісея загрожує покаранням богів тим, хто вчинює напад на чужу землю з метою захоплення здобичі [5, с. 9]. Фукідід говорив, що мир за загальним переконанням є найвищим благом, що війна розпочинається заради досягнення більш стабільного миру і є справою невигідною і неправильною. Перикл же, за словами А. С. Вязігіна, вважав, що воювати, коли є можливість вибору між миром і війною, велике безумство, і що війна стає необхідною лише тоді, коли доводиться поступитися й негайно покоритися іноземцям або ж коли треба вберегти себе від рабства. Ксенофонт, за словами А. С. Вязігіна, теж вбачав у війні велике зло [3, с. 4]. Очевидно, що в даному випадку справедливим є твердження С. М. Романюк, яка твердить, що в період Стародавньої Греції виразно вимальовуються два підходи до оцінки ролі війни в історії: мілітаристський, що схвалює війну, і гуманістичний, що засуджує її [11, с. 7].

Греки вважали, що іноземець не тільки ворог, він раб за своєю природою, і як такий він не є навіть людиною, він res, одухотворена річ. Іноземці призначені бути рабами греків [13, с. 10]. Фактично таке ж ставлення до іноземців ми бачимо і в римлян. "Іноземець є синонімом ворога", – говорили римляни [13,с. 10]. "Історична задача, яку належало вирішити римлянам, сама собою усувала можливість мирних міжнародних зносин і, як стверджує Ф. Ф. Мартенс, була запереченням міжнародного права. Вона передбачала безкінечні ворожі конфлікти Риму з усіма народами, які не хотіли визнати його владу. Відповідно до цього історія міжнародних відносин римлян в епоху республіки є рядом війн, які були здійснені із завойовницькими намірами спочатку в Італії, а згодом і за її межами. Війни ці, можна сказати, – говорить Ф. Ф. Мартенс, – не переривались миром. Ті так звані мирні трактати, які в цей час укладав Сенат, у дійсності були перервами, які стали для Риму перехідною ланкою до остаточного обернення в рабство своїх суперників" [9, с. 55].

Професор Коровін акцентує увагу на тому, що римляни відрізняли війни, які є справедливими і ті, які такими не є. До останніх, за його словами, належали війни, які були розпочаті без достатньої для цього причини (sine causa) і без "образи" (in juria) [5, с. 13]. Про справедливість і несправедливість війн говорив і Ціцерон. За його словами, жодна війна не є справедливою, якщо вона не оголошена і якщо вона розпочата без нанесеної образи [7, с. 19]. А професор О. О. Ейхельман навіть надає римлянам першість у розробці положення, відповідно до якого війна є правомірною (bellum justum) лише для захисту права [15, с. 382]. Про те, що питання війни і миру у Римі регулювалося правовими нормами, свідчить існування спеціальної грецької колегії із 20 феціалів, які займалися міжнародними зносинами (оголошували війну і заключали мир).

Даючи загальну оцінку розвитку міжнародного права і міжнародних відносин у стародавній період, барон Таубе приходить до висновку, що національна винятковість і "вічна" війна є принципами життя стародавнього світу [13, с. 10]. М. Таубе пояснює такий стан речей так: "Як окремій людині, так і цілому племені, народу, державі, поки вони знаходяться на перших стадіях свого розвитку, властивий інстинктивний страх перед невідомим, чужим; усе, що виходить за межі вузького кругозору первісної людини видається їй безумовно ворожим, чимось таким, від чого потрібно остерігатися й захищатися всіма способами, які лише в неї є наявними" [13, с. 11].

Фактично про це ж говорить і Л. Камаровський. Він стверджує, що хоча в період стародавнього світу й існували цивілізовані держави, вони не сягнули міжнародного порядку, оскільки жили не стільки у взаємному спілкування, скільки в національній відокремленості й дивилися на себе як на абсолютну та вищу форму людського співіснування, поруч з якими не мали права на існування подібні до них союзи [4, с. 7].

М. Таубе пояснює відособленість держав стародавнього світу тим, що в цей час культурний рівень народів був досить низьким і між ними ще не було світового розподілу праці, а тому кожна держава вважала можливим існування без допомоги інших держав. Крім того, з точки зору Таубе, до цього приєднується і страх панівних класів за свою владу, аби більш досконалий лад сусідніх держав на них не діяв [13, с. 12].

Щоправда, О. В. Буткевич дотримується дещо іншої точки зору щодо причини негативного ставлення до іноземців. Так вона стверджує, що ненависть у стародавньому світі була адресована не стільки іноземцям як представникам інших держав (соціальних груп, державоподібних утворень), скільки представникам інших (частіше – менш розвинутих) цивілізацій чи культур, з менш розвиненим рівнем правосвідомості [2, с. 90].

Тобто, вважає О. В. Буткевич, наріжним у взаємозв'язках різних держав і народів є рівень правосвідомості їх представників. Зауважимо, що на наш погляд це твердження видається дещо дискусійним, особливо враховуючи той факт, що трохи згодом та ж О. В. Буткевич робить наголос на тісному зв' язку міжнародного права з релігійними віруваннями стародавніх народів. І навіть пристає до думки деяких юристів-міжнародників, які називають Біблію першим підручником з міжнародного права, хоча ще й не зовсім досконалим [2, с. 123].

Не зовсім узгоджується думка О. В. Буткевич і з іншим наведеним нею ж фактом, у якій вона доводить, що в стародавній Греції людина, яка сповідувала іншу релігію, вважалась варваром, але кожен вважався греком, хто вірив у спільні грецькі божества – олімпійських богів [2, с. 88].

І зовсім не узгоджується з думкою О. В. Буткевич про первинність правосвідомості, а не релігійної ідентифікації теза О. В. Буткевич, у якій вона стверджує, що визнання однією стороною богів та релігійних вірувань мало важливий аспект, оскільки ця сторона автоматично визнавала контрагента як рівноправного суб'єкта міжнародного права, підлеглого власним богам у такий самий спосіб, як народ даної країни підлягає сам. "За умов пріоритету релігії, – стверджує О. В. Буткевич, – це було найважливішим визнанням і являло собою як правовий, так і політичний акт – визнання іноземної релігії ставало необхідною умовою співіснування та нормальних політичних, економічних й інших взаємовідносин держав [2, с. 124]. Про пріоритет у стародавньому світі релігії як імператива у міжнародних відносинах та міжнародному праві говорив і В. Пєроговський [10, с. 1].

Висновки. Отже, однією з ключових ідей, яка не дозволяла мешканцям Землі в період стародавнього світу відмовитися від ідеї війни була ідея релігійної та національної винятковості (звісно, що не можна скидати з рахунків також і економічний чинник), брак достовірної інформації про інші народи та самодостатність економічних систем з огляду на ведення натурального господарства. Натомість в XXI столітті, на відміну від попереднього періоду людство все більше усвідомлює, що різні релігії – це лише різні шляхи до єдиного Бога, і немає вищих чи нижчих рас чи національностей – всі люди є рівними. Дещо інше виглядають і війни у XXI столітті порівняно з війнами у стародавньому світі. У стародавньому світі війни були одним із серйозних джерел прибутку (внаслідок пограбувань). Однак сьогодні, як показують військові кампанії останнього часу, загарбницькі війни, як правило, не збільшують економічні здобутки, а навпаки – зменшують.

Сьогоднішній світ є глобальним, а це означає як взаємну залежність економік, так і те, що люди все більше подорожують і мають можливість з перших джерел дізнаватися про інші культури. Очевидно, що єдиною головною причиною ведення війни на сучасному етапі є бажання певних політичних (зазвичай корумпованих) режимів залишатися при владі будь-якою ціною, в тому числі шляхом мобілізації виборців шляхом ведення загарбницьких війн. Таким чином, на мешканцях планети лежить завдання не лише поширювати ідеали миру, але й боротися за утвердження демократичних цінностей у світі. Адже це є шлях до світу без війни.

Використана література:

1. Баскин Ю. Я. История международного права / Ю. Я. Баскин, Д. И. Фельдман. – М. : Междунар. отношения, 1990. – 208 с.
2. Буткевич О. В. Міжнародне право стародавнього світу / Буткевич О. В. – К. : Україна, 2004. – 864 с.

3. Вязигинъ А. С. Международное право в средние века / Вязигинъ А. С. – СПб. : Типография «В. С. Балалиев и К°», 1900. – 23 с.
4. Комаровский Л. Международное право / Л. Комаровский. – М., 1897. – 139 с.
5. Коровин Е. А. История международного права: пособие к лекциям / Коровин Е. А. – М. : МИД СССР, 1946. – Вып. 1: От древности и до конца XVIII века. – 107 с.
6. Курс международного права : в 6 т. / [А. С. Бахов, Д. И. Бараташвили, Ф. И. Кожевников, Д. Б. Левин, И. И. Лукашук, П. И. Лукин, Г. И. Тункин, Н. А. Ушаков]. – М. : Наука, 1966, Т. 1: Понятие и сущность современного международного права. – 1966. – 284 с.
7. Левин Д. Б. История международного права / Левин Д. Б. – М. : ИМО, 1962. – 136 с.
8. Лукьянов А. Е. Лао Цзы и Конфуций: Философия Дао / Лукьянов А. Е. – М. : Восточная лит., 2000. – 384 с.
9. Мартенс Ф. Современное международное право цивилизованных народов : в 2 т. / Ф. Мартенс. – [5-е изд., допол. и справл.]. – СПб. : Типография А. Бенке, 1904–1904. – Т. 1. – 1904. – 438 с.
10. Пероговский . О началах международного права относительно иностранцевъ у народовъ древнего мира / Пероговский В. О. – Киев, 1859. – 51 с.
11. Романюк С. М. Західна парадигма війни і миру останньої чверті XX століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.03. «Соціальна філософія та філософія історії» / С. М. Романюк. – Х., 2004. – 20 с.
12. Сидоров Д. И. Война и религия / Сидоров Д. И. – М. : Воениздат, 1961. – 176 с.
13. Таубе М. История зарождения современного международного права : в __ т. / М. Таубе. – СПб. : 1894, Т. 1: Среднеее века. – 1894. – 370 с.
14. Тихвинский С. Л. Китай и соседи в древности и средневековье / С. Л. Тихвинский, Л. С. Перемолов. – М. : Наука, 1970. – 275 с.
15. Эйхельман О. Очерки из лекций по международному праву / О. Эйхельман. – [2-е изд., допол.]. – К. : Типография И. И. Чоколова, 1905. – 394 с.
16. Dupont P. La guerre et le droit: quell espoir pour le XXI siecle / P. Dupont // Defence nat. – 2001. – Vol. 1. – P. 53–61.
17. Fusinato. Le droit international de la RepubliqueRomaine / Fusinato // Revue de droit international. – 1885. – Vol. 1. – P. 278–301.
18. Indra M. A. Ideology of war and peace in ancient India / Indra M. A. – Hoshiapur, 1957. – 170 p.
19. Iriye Keishiro. The principles of international law in the light of Confucian Doctrine / Keishiro Iriye // Academie de droit international. Recueil des cours. – Leyde : A. W. Sijthoff, 1967. – Tome 120. – P. 1–60.
20. Maine H. International law: A series of lrctures delivered before the university of Cambridge / H. Maine. – L., 1888. – 84 p.
21. Mensh-Brown A. K. Notes of international law and pre-colonial legal history of modern Ghana / A. K. Mensh-Brown // African international legal history. – N. Y., 1975. – P. 109–119.

Huban R. The development of a culture of peace in the ancient world

A large cohort of scientists dealt with the issues of peace in the ancient world. Their interest was explained by the desire to prove the conformity of waging wars of conquest. Paradoxically, despite all the horrors of war, humanity was almost constantly in armed conflict. Consequently, one of the key ideas that prevented the inhabitants of the Earth in the ancient world from giving up the idea of war was the idea of religious and national exclusivity (of course, the economic factor cannot be discounted), lack of reliable information about other peoples and self-sufficiency of economic systems taking into account subsistence farming. Instead, in the 21st century, unlike in the previous period, humanity is increasingly aware that different religions are just different paths to the one God, and there are no higher or lower races or nationalities – all people are equal. The wars of the 21st century are somewhat different from the wars of the ancient world. In the ancient world, wars were one of the major sources of income (due to robberies). However, today, as recent military campaigns have shown, wars of aggression do not usually increase economic gains, but rather reduce them.

Today's world is global, which means both the interdependence of economies and the fact that people travel more and have the opportunity to learn about other cultures from the first sources. It is proved that the only main reason for the current war is the desire of certain political (usually corrupt) regimes to remain in power at any cost, including by mobilizing voters by waging wars of conquest. Thus, the inhabitants of the planet have the task not only to spread the ideals of the peace, but also to fight for the establishment of democratic values in the world. After all, this is the way to peace without war.

Key words: *war, Greece, Egypt, peace, religion, Rome, ancient world.*

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 342(09)(477)Грушевський:342.1
DOI https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2018.33.03

Огірко Р.С.

КОНЦЕПЦІЯ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО УСТРОЮ УКРАЇНИ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО І АКТУАЛЬНІСТЬ ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ

У статті з позицій історико-правового підходу розглядаються витоки, зміст, форми, способи реалізації і негативні наслідки автономно-федералістичної концепції конституційно – правого устрою України М. Грушевського, що не є випадковістю, а зумовлено морально-психологічним, етичним і політичним змістом його матеріалістичного і соціалістичного світогляду як вченого і політика.

М .Грушевський до кінця не усвідомлював значення природного права нації на самовизначення і утворення власної держави і бачив витоки її легітимності і легальні підстави суверенітету України у визнанні наступності її походження від вже існуючої Російської держави. Звідси послідовне, до останньої можливості бажання одержати автономію України з рук існуючої легальної влади Російської держави. До того ж лідери УНР постійно відставали з самолегітимацією і її державницьким закріпленням революційних настроїв і зусиль українського народу щодо реалізації свого політичного й національного самовизначення.

Ці історичні уроки залишилися не вивченими, оскільки українська еліта сьогодні теж не забезпечила реалізацію здобутків Українських революцій 2004 і 2014 років. Втім курс на всесторонню європейську інтеграцію Українського народу з його особливостями християнського світобачення може стати належною морально-етичною основою для національного самовизначення нового типу, з християнським духовним і соціально-культурним змістом і адекватними політико-правовими формами його легітимізації.

Ключові слова: *українська еліта, національне самовизначення, легітимація, автономія, федерація, морально-етична і політична незрілість.*

Відзначення століття Української національної революції і відновлення Української державності 1917-1921рр. спонукає до більш глибокого переосмислення причин невдачі цієї спроби розбудувати українську національну державу. Ясно, що до цього привела низка обставин найширшого спектру життя народу. Але суму їх дії можна означити як морально-етичну, політичну і навіть психологічну незрілість тогочасної української еліти до національного самовизначення на рівні європейських стандартів цього часу. Спробуємо аргументувати цю тезу на прикладі поглядів і дій безумовного лідера Української Центральної Ради й УНР М. Грушевського.

М. С. Грушевський займає особливе місце в історіографії України і є її патріархом. На початку XX ст., спираючись на своїх попередників М. Костомарова й В. Антоновича та інших, він на високому науковому рівні розв'язав принципову екзистенційну проблему буття українського народу, час якої настав: проблеми народного самоусвідомлення і самоідентифікації, як цілком окремого самодостатнього автохтону на своїй землі, що своїми коріннями сягає тисячоліть. І коли прийшла пора практичного здійснення завдань політичного самовизначення народу, М. Грушевський заслужено зайняв місце загальновизнаного лідера цього процесу під час української національної революції в 1917–1918 рр., очолюючи Українську Центральну Раду.

Конституціоналізм і особливо практична участь в українському державотворенні Михайла Грушевського у всій своїй багатоаспектності, а інколи навіть і гострій дискусійності, досліджувалися і досліджуються багатьма вітчизняними і зарубіжними авторами. Тому в цій статті доцільно буде торкнутися лише окремих питань заявленої теми, а саме: питань автономії і федерації України, як основного стрижня концепції конституційного статусу України М. Грушевського; методів і способів досягнення ним політичних цілей і їх легальності; конституційно-правового статусу національних меншин в Українській державі.

Звичайно, головним питанням теми є конечність автономії і федерації, як принципів концепції М. Грушевського конституційно-правового устрою України. Але почати, на нашу думку, слід із методів і шляхів здійснення цієї концепції, оскільки саме тут найбільш випукло проявляються її витоки та мотиви.

Вчений безперечно розумів усю складність і вразливість проблеми реалізації окремішності української нації та її права на самостійне автономне існування навіть у найтіснішому зв'язку із російською державою. Всі найбільш демократично налаштовані російські ліберальні політики, допускаючи можливість незалежного державно-правового статусу Фінляндії і Польщі ще в передреволюційні часи, навіть і після знесення самодержавства в Російській імперії й чути нічого не хотіли про будь-яку окремішність української нації. А про більш-менш позитивне відношення Тимчасового уряду й інших офіційних органів влади в цьому плані й мови не могло бути.

Одразу слід підкреслити, що від початку своєї самовідданої й жертовної праці (робота виконувалася ним виключно на безоплатній основі) в Українській Центральній Раді й до останнього дня її існування, як її Голова, Михайло

Грушевський дотримувався принципів легальності і легітимності та мирного і компромісного рішення політичних, правових, національних та всіх інших проблем. У своїх "Споминах" він пише: "У перших стадіях революції я був максималістом… але не думаючи ні про яку іншу розв'язку, крім мирної" [1]. На практиці це виливалося у цілком лояльну політику щодо Тимчасового уряду. Обережність М. Грушевського зрозуміла. Він добре усвідомлював (і про це прямо пише у своїх "Споминах"), що численні вороги української справи в Україні й поза нею обов'язково скористуються будь-якою помилкою українства, щоб потопити українських рух в крові. І це були цілком реальні загрози, що зумовлювалися перш за все тим, що новопробуджений український народ, його партійні організації і громадські об'єднання мали проти себе потужних і організованих різноманітних ворогів справа і зліва, а також неприхильну, хоча й відносно демократичну російську державу, до того, – ще й російську шовіністичну суспільність (майже без винятків) і певну частину національних меншин. Протиставити цьому можна було лише національну єдність й масову суспільну підтримку вимоги національно-територіальної автономії. На щастя, така підтримка зі сторони українського народу була.

В літературі висловлена думка, що М. Грушевський був поганим політиком, бо він програв ("кожен політик, якщо програв – є поганим політиком") [7, 17]. На наш погляд, це досить спірна теза. Згадаймо хоча б ті вражаючі політичні наслідки його перших дій і рішень на посту голови Центральної Ради. Після прибуття з Москви до Києва, М. Грушевський побачив, що створена без нього Центральна Рада поступається проросійським політичним партіям і організаціям у впливі на українську суспільність і вирішив це змінити, запланувавши організувати велику публічну українську маніфестацію, яка за його задумом мала б закінчитися всенародним віче в підтримку резолюції Центральної Ради про автономію України [4]. Перша стотисячна українська маніфестація у Києві 19 березня 1917 року, за словами М. Г. Грушевського, "виявила наглядно й імпозантно, що українство се не фікція в головах гуртка романтиків чи маніяків– інтелігентів, а жива сила, яка має силу над масами, їх рушає і підіймає" [2].

Це лапідарний і раціонально виважений висновок вченого й державного діяча, а з точки зору звичайної людини-обивателя цього часу – це було справжнє диво, появи як би ні звідки патріотичної, морально-політичної єдності пробудженого народу: море жовто-блакитних знамен й співу "Ще не вмерла…" й "Заповіту" Тараса Шевченка. І це після століть тотальної й послідовної заборони не тільки самої ідеї окремості України, а й вживання української мови, театру, пісні і т.д. Пізніше був скликаний Всеукраїнський національний конгрес, який дообрав членів Центральної Ради і розширив її склад, легітимувавши таким чином її статус. Саме це, а також рішення першого і другого Військових з'їздів заклали основу для прийняття Першого Універсалу Центральної Ради, де вперше за 200 років абсолютної заборони, українці заявили про себе і про намір творити нове суспільство на засадах автономії в Російській державі.

У всякому революційному суспільно-владному протистоянні завжди є якийсь проміжок часу, коли можливим є мирний розвиток політичних колізій і антагонізмів. Наприклад, при розвалі СРСР ці мирні можливості існували до часу вироблення і укладення нового союзного

договору і закінчилися зривом його підписання союзними республіками та спробою державного перевороту 19 серпня 1991 року. В добу Української Центральної Ради початок цього мирного періоду було закладено, зокрема, рішенням Другого військового з'їзду, скликаного на вимогу українізованих військових частин проти волі Тимчасового уряду. А смислом цих зборів було легалізувати українізацію півтора мільйона або навіть більше військовослужбовців українського походження в російській армії з наступним підпорядкуванням їх Центральній Раді. Ці положення стали основою Першого Універсалу Центральної Ради і змусили Тимчасовий уряд шукати компромісу з нею в справі української автономії.

Зі свого боку, Центральна Рада від початків свого створення вела лояльну політику щодо Тимчасового уряду і саме це спонукало М. Грушевського до компромісу з ним. Результатом став Другий Універсал Центральної Ради, а уряд паралельно прийняв постанову "Про національно-політичне положення України". Незважаючи на те, що за Другим Універсалом Центральна Рада зобов'язалась нічого не робити у справі автономізації України до Всеросійських установчих зборів і підпорядкувала українізовані військові частини Тимчасовому уряду, (що було дуже значною поступкою російській владі), це все-таки привело до урядової кризи в Росії (троє міністрів вийшли з уряду). Це свідчить наскільки великий був спротив російського суспільства і держави в спробі автономізації України.

Зрозуміло, що Другий Універсал став кроком назад у справі автономізації України. На думку багатьох дослідників, це стало катастрофою для планів формування української армії, оскільки вірні Центральній Раді 98 частини у Києві були відправлені на фронт, і при цьому, дев'ятнадцять осіб із полку імені Богдана Хмельницького були вбиті. А після провалу наступу на фронті невдовзі почався масовий неконтрольований розпад колишньої царської армії і можливість утворення боєздатної армії УНР була під питанням. І це, на жаль, не випадково, оскільки М. Грушевський вважав армією в демократичній державі тимчасовим інститутом, який після забезпечення становлення незалежної держави заміняється народною міліцією. Здавалось би, мирний розвиток революційних змін в Україні мав би продовжитись, але у Тимчасовому уряді прийшло до влади нове керівництво, яке повністю змінило досягнуті домовленості з Центральною Радою і зафіксувало ці зміни у документі під назвою "Тимчасова інструкція Генеральному Секретаріатові Тимчасового уряду на Україні", де навіть і згадки не було про українську автономію. Після більшовицького перевороту і скинення Тимчасового уряду фактично була знята остання легальна перепона для утвердження державної незалежності України. Третій Військовий з'їзд, який відбувався в Києві з 2 по 12 листопада 1917 року, прийняв рішення "негайно проголосити повну незалежність України і приступити до створення української армії". В результаті був прийнятий Третій Універсал УЦР, в якому проголошувалося створення Української Народної Республіки. Але знову ж таки, тут присутнє незмінне – "не відділяючись від Російської Республіки і зберігаючи єдність її…, щоб силами нашими помогти всій Росії, щоб вся Російська Республіка стала федерацією рівних і вільних народів". І, нарешті, Четвертий Універсал, який теж був прийнятий на вимогу військових вже в ході повномасштабної російсько-української війни, але не разом з її початком, а значно пізніше, – якраз через декілька днів після того, як більшовики відкрито і глумливо розігнали Всеросійські установчі збори. Четвертий універсал теж містить норму про можливість федеративного зв'язку з народними республіками колишньої Російської імперії. Виникає питання, чим пояснити таку неухильно нав'язливу і послідовну ідею федеративного зв'язку України з Росією? Тут є декілька причин. Зміст і можливість практичного втілення принципів автономізму й федералізму в конституюванні української автономії в М. Грушевського пройшли певну трансформацію, починаючи з 1905 року, коли вперше стало можливим, принаймні, вести публічну дискусію на цю тему. У своїй статі "Конституційне питання і українство в Росії" М. Грушевський висловлював ідею децентралізації імперії на підставі організації самоуправи на національній основі, завдяки якій можна згладити, нейтралізувати можливі суперечки і боротьбу національностей. Тут надання територіально-національної автономії було важливим у двох аспектах: як спробу легально поставити українську проблему автономії. Тобто, тут вперше фіксуємо принципово новий, якісно вищий статус українського національного руху в Російській імперії не як культурно-народницького, а як політичного руху (поки що як теоретичного кон-

цепту). Навіть це, а ще більше, – також послідовна реалізація цього проекту в 1917 році, є непроминущою заслугою М. Грушевського. По-друге, – виокремити національну територію України, утвердивши її окремішність за моделями Фінляндії та Польщі. М. Грушевський цілком підставно постійно підкреслює, що автономний статус України, як і інших націй в Росії неможливий без перебудови її устрою на федеративних засадах. При цьому, в його публікаціях проглядається принаймні три аргументи на користь федеративного принципу державного устрою. По-перше, на розуміння М. Грушевським федералізму зробив великий вплив відомий йому як історику федералізм Древньої Русі, що, як відомо, мав своїм змістом і підставою морально-етичну, культурну та етнічну специфіку окремих князівств, ніж власне політико-правову суб'єктність цих територій як суб'єктів федерації в теорії федеративної держави. Ця федералістична традиція Стародавньої Русі була успадкована Українською козацькою державою Богдана Хмельницького й імплементована у Переяславську угоду між Україною та Росією. Це мало б визначати взаємовідносини рівноправних суб'єктів – Києва і Москви, але остання відкинула цю традицію. Ще М. Костомаров писав, що Україна зберегла

федералізм, а Москва утвердила самодержавство. Друга причина такої актуалізації теми федералізму в українському конституціоналізмі початку XX ст. полягає в різночитанні правового змісту цього поняття. "В українському національному середовищі федералізм не завжди сприймався як модель децентралізації. Існувало ідеалістичне сприйняття, сформоване під впливом німецької юриспруденції та соціалістичної думки. Post factum це було окреслення одного з варіантів ідеї самостійності" [7, с. 17]. Третій аргумент полягає в тому, що М. Грушевський вірив у можливість демократичних державно-правових перетворень в ході російської революції, вважаючи, що її масштаби трансформують суспільство і державу, вплинуть на політичні процеси перебудови всієї Європи, на її перетворення в Європейську соціалістичну федерацію. Він вважав за краще для України на перших порах мати широку автономію у складі Російської демократичної республіки, ніж вести тяжку боротьбу за самостійність. Із столітньої відстані бачимо утопічність, теоретичну необґрунтованість і практичну злиденність 100 цих соціалістичних утопій М. Грушевського.

Нарешті означимо третій принциповий елемент концепції М. Грушевського конституційного устрою УНР – конституційно-правовий статус національних меншин в Україні. Із свого побуту, як українця, в царській Росії М. Г. Грушевський на собі відчув ганебну системну дискримінацію за національною ознакою і її спустошливі наслідки для всіх неросійських народів і тому вирішення цієї проблеми безпосередньо перебрав на себе. По-перше, за його ініціативою у вересні 1917 року був 102 проведений Перший з'їзд народів Росії, рішення якого при перемозі демократичного вектору розвитку постреволюційної Російської республіки мали би ключове значення, оскільки давали готову морально-політичну й ідейну основу для першочергової перебудови Росії як демократичної федеративної республіки. Але, як відомо, в Росії переміг протилежний вектор, де встановилися принципи крайнього централізму та тоталітаризму. По-друге, М. Грушевський був ініціатором і організатором розробки концепції Закону УНР "Про персонально-національну автономію", який пізніше повністю був включений в Конституцію УНР від 29 квітня 2018 р. і став її частиною. Якщо коротко, то суть правової розв'язки проблеми статусу національних меншин в УНР була така: три національні меншини: росіяни, євреї та поляки в Україні створять екстериторіальні національні союзи, які є суб'єктами публічної влади по певних питаннях. Інші національні меншини можуть теж утворити такі національні союзи, але при певних умовах (наприклад, необхідний мінімум 10 тис. членів союзу). Але головне в іншому: названа концепція закону була розроблена на основі ідей австрійських соціал-демократів О. Бауера та К. Реннера, які планували на цій правовій основі перетворити Австро-Угорську імперію на федерацію, тобто правовий союз всіх націй імперії [5, с. 130-141]. Звідси зрозуміло, що УНР як унітарна держава, не могла повністю імплементувати цей принцип, оскільки його реалізація перетворила б унітарну Україну у федерацію. М. Грушевський, на жаль, не відчув і не прорахував до кінця цієї невідповідності.

Але одночасно бачимо, що автономізм і федералізм як концепти конституціоналізму М. Грушевського не є випадковістю, а обумовлені морально-психологічним, етичним і політичним

змістом його світогляду як вченого і політика. Вчений був дитям свого часу, віддавши тяжку данину матеріалізму, атеїзму та позитивістського способу мислення, що завадило йому побачити моральну природу національної держави, її об'єктивну необхідність і вирішальне значення для людини і народу.

Але вже Велика Французька революція дала концепт розв'язки подібних проблем. Так, Французька Декларація прав людини і громадянина Франції 1789 року у ст.2 закріплює право на опір пригнобленню як одне з найважливіших прав людини, а ст.3 – джерелом всякої влади і суверенітету визначає націю. Тобто, закріплюється право нації на самовизначення як єдності прав людини та національного суверенітету у гідності незалежної держави, де гарантуються свободи і демократичний розвиток людини і народу.

Безумовно, проф. М. Грушевський в деталях володів цією інформацією. Але, як свідчить сучасна теорія пізнання, інформація, щоб стати спонукою до дії, має бути включена в духовний і смисловий контекст дійсності, тобто стати знанням-розумінням.

Поширення ж еволюційного підходу на юридичну сферу веде до абсолютизації сили (державної влади) як єдиного джерела права. Тому, на наш погляд, вчений до кінця не усвідомлював значення природного права нації на самовизначення і утворення власної держави і бачив витоки її легітимності і легальні підстави суверенітету України визнанні наступності її походження від вже існуючої Російської держави. Звідси послідовне, до останньої можливості бажання одержати автономію України зі згоди, сказати б, – з рук існуючої легальної влади Російської держави. Проте це було принципово неможливим.

Але така позиція мала ще одну негативну сторону: вона виправдовувала небажання тяжко працювати на розбудовою державного апарату, збройних сил, а особливо, – на об'єднання всіх державотворчих сил народу. Щодо останнього, то, наприклад, у "Споминах" не бачимо рефлексій на цю тему. Навпаки, – є дуже стримана, але послідовно негативна характеристика того ж М. Міхновського, також члена Центральної Ради, його партнерів і співробітників. Крім того, на наш погляд, була упущена реальна можливість порозумітися з Н. Махном, симпатії якого ще у вересні-жовтні 1917 року були на боці Центральної Ради та її радикальних, соціалістичних та земельних нововведень. Про це свідчать знайдені резолюції загального сходу селян Гуляйполя від 15 жовтня 1917 року, на якому головував Н. Махно [6, с. 34].

І головне, що, на нашу думку, змушувало М Грушевського до вибору автономії і федерації, як моделі конституційного ладу в Україні, це ті суспільні і національні ідеали, які бачилися вченим і були закладені ним в конституційні акти для майбутньої української автономії чи суб'єкта федерації. Це економічний успіх, успішна господарка, національна система врядування і самоврядування, національна українська школа з рідною мовою навчання, культурне відродження, стандартні загальнодемократичні права людини. Це дуже і дуже мало, коли поряд пишалося яскраве і привабливе (хоча фальшиве і отруйне – це інше питання), під личиною науковості комуністично-соціалістичне вчення про соціальну рівність, свободу, братерство і рай на землі. Що міг цьому протиставити М. Грушевський з його матеріалістичним світоглядом та атеїзмом? А звідси вже цитовані рефлексії про федеративний союз рівних і вільних народів Росії і майбутню соціалістичну федерацію народів Європи.

На наш погляд, вже в кінці XIX століття стало неможливим вирішувати питання національного самовизначення лише на засадах звичайного буденного світогляду, загальних уявлень про справедливість і т. п. У зв'язку з цим, гострою була проблема опанування матеріалістичному, комуно-соціалістичному світоглядові, який по своїй природі був ворогом всіх націй і, перш за все, – своєї нації.

Чи не тому в Україні, замість суверенної національної держави вперше в світі було побудовано анархістське суспільство і була утворена "власна вільна країна трудящих: Південноукраїнська Вільна Трудова федерація" Нестора Махна [6, 4] і також вперше в світі на рівні конституційного закону був закріплений інститут персонально-національної автономії. Це вказує, що в цей час українська нація чутливо реагувала на актуальні питання народного життя, відчувала всі внутрішні і зовнішні загрози та вибудовувала адекватний захист, прагнучи реалізувати свої національні та соціальні смисли і цілі.

Правильною є думка, що більшовики Росії військовою силою в ході декількох воєнних компаній окупували Україну, встановивши тут так званий радянський лад. Але фактом є і те, що значна частина українського люду (селян, робітників й інтелігенції) сприйняли облудні соціалістичні гасла як одкровення. І М. Грушевський та інші лідери УНР і Директорії, як і вся українська еліта, не змогли протиставити їм суспільних і духовних ідеалів, які б відповідали менталітету і природі українців, а навпаки, – самі сприяли розповсюдженню "комуністичної отрути". Саме це, а також постійне відставання тогочасних керівників Української національної революції 1917-1921років від реальної готовності народу до здійснення назрілих завдань національного самовизначення і самолегітимації і стали, на наш погляд, головною причиною поразки відродженої державності України(8)

Осмислення і врахування досвіду М. Грушевського у формуванні і реалізації своєї концепції конституційно-правового устрою української державності, аналізу його помилок і успіхів безперечно було враховано нащадками М. С. Грушевського, його духовними онуками і правнуками під час успішного відновлення незалежності України в 1990–1991 рр. І сьогодні цей досвід є безцінним для досягнення перемоги в нинішньому останньому двобої з Російською імперією.

Але і нині ми бачимо, як українська еліта теж відстає від стихійного природного процесу самовизначення української нації, відстає саме в аспекті легітимації морально-етичних і політичних здобутків Українських революцій– Помаранчевої, а особливо, – революції Гідності.

Також Угода про асоціацію України з ЄС, що є правовою основою її європейського і національного самовизначення, не містить правових гарантій про це, зрештою, як і для інших країн-членів Союзу. Європейська єдність має християнські духовні витоки і власну історичну ідентичність, яка в сучасних євроінтеграційних процесах все більше розмивається. І саме це є причиною визрівання очевидної сьогодні в ЄС духовної і моральної кризи з негарантованим позитивним результатом в усіх європейських трансформаційних процесах, що складають основу європейської ідентичності.

Це є прямим наслідком, по-суті, відмови нинішніх європейських еліт від християнського спадку Європи, що стало, між іншим, результатом постійних спроб християнських націй зловживання насильством у європейських справах. «Ототожнення себе з релігією, а через неї – з Богом в претензії на божественне всевладдя і всемогутність загалом є типовим явищем. Якщо Польща «апостолувала Схід», Росія «рятувала людство» «істинним православ'ям», то Україна ніколи не використовувала християнство як форму легітимації власної експансії. Християнство для України – шлях самовдосконалення та самостановлення, гармонії та істини» [8, 163].

З цим можна погодитись, але останнє не скасовує обов'язку спільноти й індивіда конституювати себе як суб'єкта історії, фіксуючи своє відношення до світу, його проблем і смислів. Тобто, певна специфіка християнської ідентичності ще ніколи не заміняла нації необхідності постійного самовизначення. І зараз ця українська особливість християнського світобачення може стати належною морально-етичною основою для національного самовизначення нового типу, з християнським духовним і соціально-культурним змістом і адекватними політико-правовими формами його легітимізації.

Висновки. Аналіз витоків, змісту, форм і способів реалізації автономо-федералістичної концепції конституційно – правового устрою України М. Грушевського показує, що поява цього концепту не є випадковістю, а обумовлена морально-психологічним, етичним і політичним змістом його матеріалістичного і соціалістичного світогляду як вченого і політика.

М. Грушевський до кінця не усвідомлював значення природного права нації на самовизначення і утворення власної держави і бачив витоки її легітимності і легальні підстави суверенітету України у визнанні наступності її походження від вже існуючої Російської держави. Звідси послідовне, до останньої можливості бажання одержати автономію України зі згоди, сказати б, – з рук існуючої легальної влади Російської держави

Для соціалістичних лідерів Української Народної Республіки з їх суспільними і національними ідеалами територіальної автономії чи навіть федерації цілком відповідало їх уявлення про Україну як про провінцію Російської держави, а не як активного суб'єкта європейсько і світової історії. Звідси їх постійне відставання від революційних настроїв і зусиль україн-

ського народу щодо реалізації свого політичного й національного самовизначення і постійне запізнення із його державницькою легітимацією.

Ці історичні уроки залишилися не вивченими, оскільки українська еліта сьогодні теж не забезпечила реалізацію здобутків революцій 2004 і 2014 років. Втім курс на всесторонню європейську інтеграцію Українського народу з його особливостями християнського світобачення може стати належною морально-етичною основою для національного самовизначення нового типу, з християнським духовним і соціально-культурним змістом і адекватними політико-правовими формами його легітимізації.

Використана література:

1. Грушевський М. Спомини; авт. передмови Ф. Шевченко; публікація С. Білоконя. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: лтндкуhttp://shron2.chtyvo.org.ua/Hrushevskyi/ Spomyny.pxdf;
2. Там же.
3. Забзалюк О. В. Ідея федералізму в українській політико-правовій думці середини XIX – початку XX століття [Текст]: монографія / Ольга Василівна Забзалюк ; Нац. ун-т “Львів. Політехніка”. – Львів: БОНА, 2018. 4. Тагліна Ю. С. Михайло Грушевський [Текст] / Юлія Тагліна. – Харків: Фоліо, 2018. – 120, [5] с.: іл. – (Знамениті українці). 103
4. Корольов Г. Національна автономія під берлом Романових (кінець XIX ст. – 1914 р.); польський, єврейський та український вимір. / Г. Корольов // Український історичний збірник: наук. пр. асп. та молодих вчених. – Київ, 2018. – Вип. 20.
5. Савченко В. Проект “Україна” Махновська трудова федерація. 1917–1921 / В. Савченко. – Харків: Фоліо, 2018. – 388 ст.
6. Цитата за вид. Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр.: зб. наук. ст. / відп. ред. В. Ф. Верстюк. Випуск 13. – Київ: Ін-т історії України НАН України, 2018.
7. 8 Самолегітимація як ядро ідентичності українства (XIX – поч. XXI ст.) / Г. Дичковська, О. Радченко // Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]. Сер.: Філософія. – 2010. – Вип. 6. – С. 156-165.

Ohirko R. The concept of the constitutional and legal system of Ukraine Mykhayl Hrushevsky and the urgency of the problem of national self-determination

The article examines the origins, content, forms, methods of implementation and negative consequences of the autonomous-federalist concept of the constitutional and legal system of Ukraine during the reign M. Hrushevsky from the standpoint of historical and legal approach, which is explained by his socialist and positivist worldview and misunderstanding aspiration to national self-determination. Besides with its self-legitimation and its state consolidation leaders of UNR constantly lagged behind.

M. Hrushevsky did not fully realize the importance of the nation's natural right to self-determination and the formation of its own state and saw the origins of its legitimacy and the legal basis of sovereignty of Ukraine in recognizing the continuity of its origin from the existing Russian state. Hence the consistent, burning desire to obtain the autonomy of Ukraine from the existing legal authorities of the Russian state. In addition, the leaders of the Ukrainian People's Republic constantly lagged behind in self-legitimation and its state consolidation of the revolutionary sentiments and efforts of the Ukrainian people to realize their political and national self-determination.

These historical lessons remain unexplored, as the Ukrainian elite today have also failed to ensure the realization of the achievements of the Ukrainian revolutions of 2004 and 2014. However, the focus on comprehensive European integration of the Ukrainian people having its features of the Christian worldview can become a proper moral and ethical basis for a new type of national self-determination, its Christian spiritual and socio-cultural content and adequate political and legal forms of its legitimization.

Key words: *Ukrainian elite, national self-determination, legitimization, autonomy, federation, moral-ethical and political immaturity.*

УДК 340.123 (477-25)
DOI https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2018.33.04

Деркачова Н.О.

МИХАЙЛО ФЛЕГАНТОВИЧ ВЛАДИМИРСЬКИЙ-БУДАНОВ – ЯК ОДИН ІЗ ЗАСНОВНИКІВ КИЇВСЬКОЇ ІСТОРИКО-ЮРИДИЧНОЇ ШКОЛИ

У статті розкрито і проаналізовано погляди видатного вченого, юриста, історика права М.Ф. Владимирського-Буданова щодо витоків та особливостей становлення Київської історико-юридичної школи та дослідження аспектів стосовно історії держави і права.

Ключові слова: *Владимирський-Буданов М.Ф., держава, право, закон, Київська Русь, історія права, слов'янське право, західноруське право, територія, Київський університет Святого Володимира, київська історико-юридична школа.*

Вивчення спадщини видатного вченого Михайла Флегантовича Владимирського-Буданова – є одним із важливих напрямків сучасних досліджень щодо історії держави і права України. Значний інтерес до праць цього науковця надає можливість з'ясувати окремі питання минулого та розв'язати питання сьогодення стосовно держави і права.

Народження в сім'ї священника, в Тульській губернії у селі Бороздин у 1836 році, вплинуло на формування світогляду М. Ф. Владимирського-Буданова і обрання освітнього шляху. Так навчання він розпочав у закладах духовної освіти різних рівнів – що мало відбиток на все життя вченого (навчався в Веневському духовному училищі, в Тульській духовної семінарії (вип. 1857) і три роки в Київській духовній академії).

Мета статті полягає в з'ясуванні ролі Михайла Флегантовича Владимирського-Буданова в дослідженні окремих питань стосовно історії держави та українського права та визначенні ролі в становленні школи істориків західноруського права.

Дослідженню діяльності Михайла Флегантовича Владимирського-Буданова присвятили такі відомі науковці, як М.О. Дьяконов, О.О. Малиновський, О.Ф. Скакун, І.О. Ворончук, О.М. Карліна, В.М. Заруба, М.В. Чубата, С.І. Михальченко, Ю.М. Шемета, О. І. Левицький, М.П. Дашкевич.

М.Ф. Владимирський-Буданов – юрист, історик, вчений, ординарний професор, археограф, викладач Університета Святого Володимира, тричі доктор (доктор російської історії, доктор державного права і доктор історії права), видавець і редактор археографічних праць, який залишив творчий добуток у вигляді 100 праць. Творчий доробок Михайла Флегантовича Владимирського-Буданова пов'язаний з дослідженням історії права та держави,

проблемами освітнього процесу в Україні XVII–XIX сторіччі. Науковець вважається одним із основоположником київської історико-юридичної школи.

Майже сорок років викладання Владимирським-Будановим в Університеті Святого Володимира (з середини 1870-х років) дало змогу сформувати власну школу в складі Г.В. Демченко, М.А. Максимейко, О.О. Малиновского, О.Я. Шпакова и М.М. Ясинського – які і стали кістяком школи західноруського права. Вчений досить часто використовував практичні заняття як форму роботи зі студентами при вивченні юриспруденції. Саме на цих заняттях і досліджувалася та аналізувалася джерельна база. За свідченнями В.С. Чеважевського, який навчався на юридичному факультеті Київського університету в 1870-і роки, для професорів практичні заняття слугували найзручнішим засобом для вибору з студентського середовища найталановитіших за своїми знаннями і талантам осіб, яких потім готували до професорського звання [1, с.62].

Під час викладання в Університеті Святого Володимира підготував велику кількість лекційного матеріалу та програм до них, а саме: лекції з історії державного права (1873-1907); історія західноруського приватного права (1882– 1883); курс історії російського кримінального права; тези та програми читань (1887-1897); курс історії державного і громадянського права (1892-1897); програми читань з історії цивільного права (1898-1904); Польське право

(80-90-і роки XIX ст.); Хорватське право (80-90-і роки XIX ст.); теми для письмових екзаменаційних відповідей (90-і роки XIX ст.); нотатки на проект екзаменаційної програми по історії західноруського права (90-і роки XIX ст.); історія сімейного права (кінець XIX – початок XX ст.); лекції з історії західноруського звичайного права (1900); лекції з історії процесу судоустрою і судочинства (1900) [2, с.77]

Науковець відноситься до першого покоління київської школи істориків. Київська історико-юридична школа (школа істориків західноруського права) – це об'єднана спільними методологічними підходами та науковими інтересами школа, щодо вивчення державних установ та права Великого князівства литовського.[3,с.14]. Це плеяда вчених, які працювали в Київського університету Святого Володимира на юридичному факультеті в шестидесятих роках XIX сторіччя. Засновниками школи були: професор кафедри законів державного благоустрою, декан юридичного факультету (1848–1861 рр.), ректор цього університету (1862–1865 рр.) М. Д. Іванишев та його учні М. Ф. Владимирський-Буданов і Ф. І. Леонтович.[4с.57]. Заслуга названих вчених полягає у тому, що вони вперше поставили питання про існування окремого (хоч і у складі загальноросійського), західноруського, тобто українського і білоруського права, зі своїми специфічними особливостями. А це вже був крок до виокремлення історії держави та права України в самостійну науку [5,с.22].

Окрім навчальної та дослідницької функцій, Київська історична школа виконувала важливу комунікативну роль. Це був своєрідний простір для обміну та збагачення знаннями, різними ідеями, підходами, який об'єднав багато поколінь вчених. У межах цього простору шляхом обміну інформацією, поєднання аматорського і фахового досвіду та забезпечення наукової конкуренції створювався сприятливий мікроклімат, який впливав на формування професійних істориків, підвищував їх інтелектуальний рівень. Із цієї перспективи значний інтерес викликають політичні та інтелектуальні трансформації тих діячів, які свого часу формувалися у середовищі наукової школи, змінивши потому свої світогляді та наукові орієнтири. [6, С.6-7]. Появу наприкінці XIX ст. концепції «західноруського права» сучасні правознавці вважають принциповим зрушенням і своєрідним проривом в становленні українського права, а саму концепцію – найвагомішим результатом багаторічної праці істориків права «Київської школи», тобто тих вчених, творча діяльність яких була пов'язана з Університетом Святого Володимира, де вони працювали або проходили навчання і підготовку до викладацької праці [7, с.68]. Школа відрізнялася особливою прихильністю до порівняльно-історичного методу дослідження, підвищеною увагою до історії держави і права Великого князівства Литовського, України і взагалі слов'янства при опорі на широке коло документальних джерел. Вчені школи західноруського права не уникали археографічної діяльності – так як Володимирський-Буданов кілька десятиліть був головним редактором видань Київської комісії для розгляду давніх актів.

Як зазначив І.О. Малиновський в своєму нарисі «Пам'яті вчителя», присвяченому Михайлу Флегантовичу Владимирському-Буданову: «Володимирський-Буданов – фундатор школи «західноруського» права. Він відкрив сферу науки, яку до нього ігнорувала більшість російських істориків-юристів, які представляли історію західноруського права відокремлено від стародавнього. Науковець переконливо довів, що стародавнє українське право отримало подальший розвиток і в литовському праві, і в праві білоруському, і в польському тощо. Висновки вченого стали міцним надбанням історико-юридичної науки [8, с.4].

Напрямок досліджень Михайла Флегантовича Владимирського-Буданова був саме в площині історико-правовій. В науковій спадщині вченого особливе місце посідає саме вивчення питання походження держави. В своїх працях Михайло Флегантович зазначав, що утворення держав залежить від багатьох факторів, а саме: географічне розташування держав, фізичні фактори, психологічні фактори, громадські народно-правові інститути, інститути сімейного права, землеволодіння. Питання походження та сутності права і держави було розглянуто в національно-історичному ракурсі. Вчений розглядає становлення держави – як становлення конкретної певної нації. Тому і дослідження вченого і присвячені вивченню різних держав, а саме: Франції, Німеччині, Литві, Польщі, Росії тощо. Теорія походження східнослов'янських держав, розроблена М.Ф. Владимирським-Будановим, у науковій літературі визначають, як вотчинно-патріархальна. А сам автор називав її «земською». На думку автора, основною підставою для її існування служили терито-

ріальні стосунки, тобто держава цього типу «є союзом громад: старша громада править іншими громадами, сама громада складається із союзу сусідів» [9, с.22]. При цьому М.Ф. Владимирський-Буданов підкреслював: «Руською землею» спеціально називалася південна Русь (зокрема, Київська земля) у протилежність північній та західній» [10, с.25].

Щодо поняття права, Михайло Флегантович Владимирський-Буданов, виводить його з трьох окремих ознак, що входять в нього, а саме з понять: а) право як сукупність обов'язкових норм, що визначають державні та приватні відносини; б) історія як прогресивний рух явищ від простих форм до більш складних і досконалих; в) нація як частина людського роду, що відтворює в собі загальнолюдські закони розвитку в особливих, оригінальних формах. Отже, за М.Ф. Владимирським-Будановим історія слов'янського права є наука, яка викладає прогресивний розвиток юридичних норм в житті народу.

Предмет історії права визначається першою із зазначених ознак, тобто поняттям про право. Колись ця наука визначалася як історія законодавства і відповідно до цього викладала лише відомості стосовно законодавчих пам'яток минулих часів. Тепер же в зміст науки входить виклад не тільки норм, встановлених в законі, але і тих, які існують поза законом (в звичайному праві). На думку вченого, предметом історії права повинні бути в однаковій мірі як форми державного права (державного устрою, управління і законодавства), так і приватного права, а також норми, що зберігають і те й інше (кримінальне право і процес). Взаємний зв'язок норм державного і приватного права може бути з'ясована лише шляхом історичного вивчення [11, с.6]

Отже, велика кількість наукових праць видатного вченого Михайла Флегантовича Владимирського-Буданова присвячена саме проблемам української історії, дослідженню держави, права. Всі свої праці вчений писав лише виключно на підставі джерельних матеріалів, які сам віднаходив в архівах. Але, на жаль, діяльність науковця в царині української юридичної науки на сьогоднішній день практично ще невивчена і потребує досконалого дослідження та аналізу.

Використана література:

1. Чеважевский В. С. Из прошлого Киевского университета и студенческой жизни: 1870–1875 // Русская старина. 1911. Июнь. С. 579.
2. Особові архівні фонди інституту Рукопису Національної Бібліотеки України імені В.І. Вернадського (путівник). –Київ, 2002. 78с.
3. Заруба В. М. Історія держави і права України: Навчальний посібник. – К.: Істина, 2006. 14с.
4. Гриценко І. С. М. Д. Іванішев – засновник історико-правової школи університету Св. Володимира // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія юридичні науки. – 2000. – Вип. 40.
5. Заруба В. М. Історія держави і права України: Навчальний посібник. – К.: Істина, 2006. – 22 с.
6. Пазюра Н. Київська історична школа:Андрій та Микола Стороженки// Історія історичної науки. – С. 6-7.
7. Чубата М.В. Витоки та становлення київської історико-юридичної школи: інтерпретації істориків та правознавців//Теорія та історія держави і права. Філософія. Часопис Київського університету права. – 2018. – Вип.1. – 68с.
8. Малиновский И. Памяти учителя (Опыт характеристики ученой и преподавательской деятельности проф. М. Ф. Владимирского-Буданова).– Ростов-на-Дону, 1917. – 42 с.
9. Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права. – Киев: Лито-типография Товарищества И.Н. Кушнерев и Ко. – 1907. – 22 с.
10. Владимирський-Буданов М.Ф. Обзор истории руського права //М.Ф.Владимирський-Буданов. – К.: Тип. Имп. Ун-та Св. Владимира, 1908. – 695 с.
11. Владимирський-Буданов М.Ф. Хрестоматия по истории руського права / М.Ф. Владимирський-Буданов. – К.: Тип. Оглоблина, 1915. – Вып.2. – 587 с.

Derkachova N. Mikhailo Flegantovych Vladimirsky-Budanov – as one of the founders of Kyiv History and Law School

The article reveals and analyzes the views of a prominent scientist, lawyer, historian of law, M. F. Vladimirsky-Budanov, about the origins and peculiarities of becoming Kyiv History and Law School and exploring aspects of the history of state and law. The study of the legacy of the outstanding scientist Mykhailo

Flegantovych Volodymyrsky-Budanov is one of the important directions of modern research on history of state and law of Ukraine. Significant interest in the contibutions of this scholar provides an opportunity to clarify some matters of the past and resolve issues of the present in relation to state and law. Thus, a large number of scientific works of the prominent scientist Mykhailo Flegantovych Volodymyrsky-Budanov are devoted to the problems of Ukrainian history, study of state and law. The scientist wrote all his works only on the basis of source materials, which he found in the archives. But, unfortunately, the activity of the scholar in the field of Ukrainian legal science has been poorly explored today and needs a thorough study and analysis.

Regarding the concept of law, Mikhail Flegantovich Vladimirsky-Budanov derived it from three separate features that are part of it, namely from the concepts: a) law as a set of mandatory rules which determine public and private relations; 6) history as a progressive movement of phenomena from simple forms to more complex and perfect; c) the nation as part of the human race, which reproduces the universal laws of development in special, original forms.

Thus, according to M. F. Vladimirsky-Budanov, history of Slavic law is a science which renders the progressive development of legal norms in the life of the people.

Key words: *Vladimirsky-Budanov M. F., state, rule, law, Kievan Rus, history of law, Slavic law, West Russian law, territory, St. Vladimir's University, Kyiv History and Law School.*

УДК 34.03
DOI https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2018.33.05

Макарова О. В., Галенко Т. М.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ФОРМ ДЕФОРМАЦІЇ ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ

У статті висвітлено основні форми деформації правової свідомості, зокрема правовий нігілізм, правова демагогія, правовий інфантилізм, правовий суб'єктивізм, правовий релятивізм, переродження правосвідомості. Наводиться загальна характеристика кожної з вказаних форм та причини їх виникнення й поширення.

Ключові слова: *правова свідомість, форми деформації правосвідомості, правовий нігілізм, правова демагогія, переродження правосвідомості, правовий інфантилізм, правовий суб'єктивізм, правовий релятивізм.*

Більшість людей у світі живуть за правилами: свідомо чи несвідомо, з власної волі чи в обов'язковому порядку. Деякі люди за своєю природою здатні керувати іншими людьми, диктувати свої правила. Як наслідок, вони створюють певні норми, яким підпорядковуються інші. Якщо людина відмовиться жити за правилами, то в світі не буде порядку й настане хаос. Сьогодні в цивілізованій сучасній державі такі правила називають правом, а право, що закріплене в нормативно-правовому акті – законом.

Кожна свідома особа так чи інакше надає оцінку нормам, праву, закону. В неї формується думка про ці явища та внутрішнє ставлення до них. У науковій площині це прийнято називати «правова свідомість», «правовий світогляд». Проте Н.М. Оніщенко у своїй статті зазначає, що поряд із названими звичними для науково-правового простору категоріями, з'являються нові поняття, такі як «правова усвідомленість», «правова обізнаність» та «правова переконаність» [1, с. 36]. Значення даних категорій у юридичній сфері безпосередньо свідчать про рамки, аспекти, ракурси, індикатори, грані загальної проблеми «сприйняття права».

Правова свідомість – це система відображення правової дійсності в поглядах, теоріях, концепціях, почуттях, уявленнях людей про право, його місце й роль у забезпеченні свободи особистості та інших загальнолюдських цінностей [2, с. 93]. Поряд із нею стоїть гостре питання її деформації. Нині в час інформаційної війни, глобалізаційних процесів, збройного конфлікту на Сході нашої держави, новацій вищих органів державної влади та низки державних реформ особливо необхідно та важливо боротися з проблемою деформації правової свідомості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблематики, висвітленої в даній статті, займалися такі видатні науковці: О.В. Аграновська, С.С. Алексєєв, П.П. Баранов, В.Л. Васильєв, Г.Х. Єфремова, О.В. Землянська, В.В. Копейчиков, О.В. Макарова, Т.С. Марусяк, В.В. Пашутін, О.С. Пінська, П.М. Рабинович, А.Р. Ратинов, В.П. Сальников, О.Ф. Скакун, Л.В. Смирнов, Н.Я. Соколов, В.М. Столовський, В.Я. Тацій, В.І. Темченко, М.П. Требін, О.Ф. Фрицький, М.М. Цимбалюк, В.В. Чернєй, В.Є. Чиркін, В.Ю. Швачка, Ю.С. Шемшученко та інші. Праці вказаних науковців присвячені загальному аналізу правової системи, нагальним проблемам правосвідомості та її деформації.

Актуальність проблеми деформації правосвідомості полягає у з'ясуванні її суті, розкритті форм та причин для розробки нових дієвих шляхів її подолання.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі чимало уваги приділяється дослідженню деформації правосвідомості. Проте питання подолання цієї проблеми все ще є необхідним та потребує не тільки найшвидшого вирішення, а ще й усвідомленого та ґрунтовного підходу до цього процесу. Тому насамперед розглянемо сутність, причини виникнення та шляхи усунення проявів деформації правової свідомості.

Предметом даного дослідження є проблема деформації правової свідомості. В науковій доктрині до визначення даного поняття науковці підходять по-різному. На думку Л.В. Смирнова,

деформація правосвідомості – це дефекти, викривлення правосвідомості, які надають їй негативну, антисоціальну спрямованість [3, с. 270].

Поняття «деформації (від лат. deformation – спотворення) правосвідомості» можна визначити як таке, що відображає зміни її стану, положення під впливом різних чинників: зовнішніх чи внутрішніх, внаслідок яких у окремих осіб, соціальних груп чи у всього суспільства формується перекручена (відхилена від стандарту) картина правової дійсності, а також цінності, ідеї, уявлення, настрої, емоції та моделі поведінки, що можуть призвести до негативних соціальних та правових наслідків.

Калиновський Ю.Ю. вважає, що деформації правосвідомості «являють собою викривлення форми та змісту правових настанов, навичок та звичок на інституційному та не інституційному рівнях, що відображається перш за все у діяльності та дискурсивних практиках суб'єктів правовідносин, а також у засобах вирішення конфліктних ситуацій, стереотипізованих серед широких верств населення» [4, с. 218-219].

Макарова О.В. наводить наступне визначення деформації правової свідомості: «негативне соціально-правове явище, виникненню якого передують історичні, соціально-економічні, політичні та інші причини і яке виявляється у викривлених поглядах, ідеях, переконаннях носіїв правосвідомості про цінність права та його роль у суспільному житті, законність, правопорядок» [5].

Пінська О.С. у своїй праці наголошує на тому, що сучасне суспільство поділилось на три категорії: перша категорія – це особи, що взагалі не довіряють законодавству, органам державної влади, вони не вважають за потрібне користуватися нормативно-правовими актами у своєму повсякденному житті. До другої категорії, на думку автора, належать особи, які переоцінюють значення законів, ставлять їх понад усе. Вони вважають, що за допомогою права можна вирішити усі їхні проблеми. І остання, третя група нашого суспільства – це люди, які байдуже ставляться до права та законодавства держави. Вони не сприймають зміни в суспільстві та країні, їх не цікавить законодавство та функціонування органів державної влади [6, с. 54].

Складно не погодитись із викладеними думками науковців: у сучасній Україні населення дійсно поділилось на три частини. Критерієм такого розмежування стала якраз проблема деформацій правосвідомості. На превеликий жаль, з кожним днем число осіб, які відносяться до категорії населення, що не довіряють владі та законодавству зростає.

Таким чином, суть деформації правосвідомості полягає в існуванні правової свідомості в неправильній, викривленій формі, за якої в її носіїв формуються певні ідеї, уявлення, погляди, знання, відчуття і настрої, переживання й емоції, які спотворено відображають юридичну дійсність і виражають негативне ставлення до чинного права, законності та правопорядку.

Формами деформації правосвідомості вважають способи її прояву, які відрізняються один від одного різним рівнем перекручення компонентів правової свідомості у віддзеркаленні правової дійсності і які в сукупності розкривають сутність та зміст цього явища. Требін М.П. виділяє такі форми деформації правосвідомості: правовий інфантилізм, правовий нігілізм, правовий ідеалізм (фетишизм), перероджену правосвідомість [7, с. 255].

Правовий (або юридичний) нігілізм виявляється у різко негативному ставленні до права, невизнанні та незнанні законів, існуючого правопорядку, низькій правовій культурі, а також у втраті віри в суспільну та особисту корисність інституту права. Разом з тим, виділяють наступні форми правового нігілізму: умисне або цілеспрямоване порушення законів та підзаконних нормативно-правових актів; численне недотримання і невиконання юридичних приписів; прийняття правових актів, що суперечать один одному, виникнення внаслідок цього ряду колізій в законодавстві; підміну законності доцільністю; протиборство в законодавчих і виконавчих структурах; порушення прав та законних інтересів людини та громадянина. Правовий нігілізм проявляється у протиправній поведінці людини, недовірі до держави та в невизнанні основних принципів (недоторканості особистості, честі, гідності, рівності усіх перед законом та судом, верховенства права тощо) і норм, визначених у нормативно-правових актах, що мають вищу юридичну силу.

Правовий інфантилізм, як форма деформації правосвідомості, проявляється у поверховому знанні права та несвідомому відношенні до нього як до стороннього, далекого соціально-пра-

вового явища, яке не має зв'язку з його носієм. Індивіди, групи чи суспільство – суб'єкти, для яких характерна інфантильна правосвідомість, як правило, помилково переконані щодо своєї обізнаності у сфері права загалом та законодавства зокрема. Як наслідок, не надають серйозного значення порушенням своїх прав та не знають засобів і способів їх захисту.

Для носіїв правового ідеалізму (фетишизму) характерно гіпертрофоване уявлення про роль правових законів і норм щодо розв'язання особистісних і соціальних проблем.

На думку М.П. Требіна, «найважчою формою деформації правової свідомості є феномен її переродження, яка виявляється в усвідомленому ігноруванні і запереченні закону й супроводжується наявністю у носіїв наміру на здійснення правопорушень». Перероджена правосвідомість може проявитися в різних формах і найчастіше у вигляді умисного порушення законів та підзаконних нормативно-правових актів, що інколи підпадає під ознаки злочину або іншого правопорушення (адміністративного, цивільного, тощо) [7, с. 252].

Деякі автори вирізняють ще й інші форми деформації правосвідомості, зокрема, правовий дилетантизм (довільне використання законів у зв'язку з недбалим ставленням до правових цінностей і загальновизнаних норм); правовий суб'єктивізм (визнання особою лише своїх прав та обов'язків через суб'єктивне ставлення індивіда до закону); правовий релятивізм (визнання особою права, як чогось необов'язкового, відносного, тлумачення закону через призму власного бачення).

Наступним кроком, що може наблизити нас до розкриття сутності деформацій правосвідомості стане пояснення причин їх проявів. Звернемось до аналізу стану правових інститутів та процесів, що наразі відбуваються у державі та суспільстві.

Черкас М.Є. у своїй статті аналізуючи основні чинники, які на сучасному етапі здійснюють вплив на формування суспільної правосвідомості, виокремлює такі блоки: право, політика, економіка, релігія [8, с. 173-174]. Слід погодитися, що такі фактори безумовно впливають як на правосвідомість, так і на її деформацію. На нашу думку, доцільно було б доповнити перелік чинників деформації правової свідомості такими інститутами, як освіта (в тому числі правова освіта), діджиталізація, інформаційна війна, корупція, глобалізація тощо.

На даний час, право здійснює регулювання майже всіх суспільних правовідносин, що існують. Ті чи інші правовідносини тривають завжди, а отже людина завжди має контакт з правом. Тоді це цілком відповідає законам логіки, що воно є одним із найголовніших причин виникнення правосвідомості та її деформацій. Досконале законодавство, успішний механізм його реалізації, високий рівень правової культури найкращим чином впливають на формування правосвідомості населення. На жаль, на сьогоднішній день в умовах нестабільності законодавства, постійного виникнення правових колізій, безперервного реформування базових галузей законодавства, введення новацій, формування правосвідомості відбувається хаотично, асимілюючи в себе здебільшого негативні прояви сучасного періоду, аніж його найкращі надбання.

Політична ситуація безперечно у всі часи впливала на правосвідомість. Як свідчать останні дослідження, чим більш не стабільна фактична ситуація в політиці, чим вищий рівень некомпетентності політиків, тим більше виникає загроз національній безпеці, суверенітету, життю та здоров'ю громадян, тим більше з'являється нових проявів деформацій правосвідомості у найгостріших їхніх формах.

Як приклад, зараз на ринку економіки прослідковується стабільне падіння доходів населення, зростання цін на товари та послуги і знецінення національної валюти. Такі економічні причини зумовлюють прояви деформацій правосвідомості. При тому, що з кожною наступною хвилею економічної кризи з'являються все нові й нові форми деформацій правосвідомості.

Заслуговують на увагу також і причини деформації правової свідомості релігійного характеру. Важливо зазначити, що безпосередньою причиною виступає не сама релігія, а ставлення населення та окремих громадян до неї, вираження даних поглядів у соціальних мережах та в засобах масової інформації. Дедалі частіше можна стати свідком конфлікту між сторонами, що мають різні думки з приводу подій останніх років у релігійній сфері. Наприклад, проголошення автономії Української православної церкви Київського патріархату тощо.

Отже, деформація правової свідомості є соціально-правовим явищем, яке характеризується зміною його стану, при якому у носіїв формуються певні ідеї, уявлення, погляди, знання,

почуття та настрої, переживання і емоції, які викривлено відображають юридичну дійсність і виражають негативне або надмірно позитивне (що в деякій мірі можна назвати теж «негативним») ставлення до чинного права. Оскільки деформації правосвідомості людини, груп людей чи цілого населення не сприяють розвитку та зростанню нашої держави, а навпаки шкодять цим процесам, потрібно знаходити шляхи їх подолання. Але це є предметом нових наукових робіт, на що і будуть спрямовані наші наступні дослідження.

Використана література:

1. Оніщенко Н.М. Правова свідомість: роль і значення в процесах право державозмін / Н.М. Оніщенко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2018. – № 6. – С. 36-39. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2018_6_19.
2. Скакун О.Ф. Правосознание в правовой системе Украины: эволюционные особенности, профессиональное и региональное измерение. Право Украины. – 2013. – № 1. С. 9–116.
3. Теория государства и права: учеб. пособие: консп. лекций в схемах и определениях / под ред. Л.В. Смирнова. – М.: Книж. мир, 2004. – 309 с.
4. Калиновський Ю.Ю. Правосвідомість українського суспільства: ґенеза та сучасність: монографія / Ю.Ю. Калиновський. – Харків: Право, 2008. – 288 с.
5. Макарова О.В. Правовий нігілізм: теоретико-правовий аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / О.В. Макарова. – К., 2010. – 19 с.
6. Деформація правової свідомості та її класифікація [Електронний ресурс] / О.С. Пінська // Право і Безпека. – 2011. – № 1. – С. 54-58. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2011_1_12.
7. Требін М.П. Деформація правосвідомості: сутність та форми прояву / М.П. Требін // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Політологія / редкол.: А.П. Гетьман та ін. – Х.: Право, 2016. – №2 (29). – С. 252–256. (330 с.).
8. Черкас М.Є. Актуальні проблеми формування правосвідомості в Україні / М.Є. Черкас // Право та інновації. – 2015. – № 4. – С. 169–175. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apir_2015_4_26.

Makarova O., Halenko T. Some aspects of the forms of deformation of legal awareness

The article considers the main forms of deformation of legal awareness, in particular, legal nihilism, legal demagogy, legal infantilism, legal subjectivism, legal relativism, a degeneration of legal awareness. The authors describe the general characteristics of these forms and the reasons for its origin and dissemination. Thus, the deformation of legal consciousness is a socio-legal phenomenon characterized by a change in its state, in which the carriers form certain ideas, concepts, views, knowledge, feelings and moods, experiences and emotions, which distort the legal reality and express negative or excessively positive (which to some extent can also be called "negative") attitude to current law. The reasons for the deformation of the legal consciousness of a religious nature also deserve attention. It is important to note that the immediate cause is not religion itself, but the attitude of the population and individuals to it, the expression of these views on social networks and in the media. Increasingly, one can witness a conflict between parties with differing views on recent religious developments (e.g. the proclamation of the autonomy of the Ukrainian Orthodox Church of the Kyiv Patriarchate). The political situation has undoubtedly influenced legal consciousness at all times. According to recent research, the more unstable the actual situation in politics, the higher the level of incompetence of politicians, the greater the threat to national security, sovereignty, life and health of citizens, the more new manifestations of distortions of legal consciousness in their most acute forms.

As deformations of legal consciousness of a person, groups of people or the whole population do not promote development and growth of our state and, on the contrary, harm these processes, it is necessary to find ways of their overcoming. But this is the subject of new scientific works on which the authors will focus their efforts in the further research.

Key words: *legal awareness, forms of deformation of legal awareness, legal nihilism, legal demagogy, degeneration of legal awareness, legal infantilism, legal subjectivism, legal relativism.*

МЕДИЧНЕ ПРАВО

УДК 342.723:614.253.84
DOI https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2018.33.06

Морозова О.О., Морозова В.О.

ЗАХИСТ ПРАВА ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ НА ТАЄМНИЦЮ ПРО СТАН СВОГО ЗДОРОВ'Я

У статті досліджуються проблеми захисту права фізичної особи на таємницю про стан свого здоров'я, визначаються способи захисту особистих немайнових прав.

Ключові слова: *захист цивільних прав, захист особистих немайнових прав, способи захисту, способи захисту особистих немайнових прав, таємниця про стан здоров'я, фізична особа, захист права фізичної особи на таємницю про стан її здоров'я.*

Право фізичної особи на таємницю про стан здоров'я належить до фундаментальних особистих немайнових прав фізичної особи. Повага до приватного життя людини важлива складова будь-якого демократичного суспільства. Проте її рівень в сучасному українському суспільстві є недостатній. Одним з ефективних засобів підвищення поваги до приватного життя є правовий захист.

Проблемою захисту цивільних прав, зокрема особистих немайнових прав, до яких відноситься право на таємницю про стан здоров'я, науковці почали займатися з 60-70 років минулого століття. Вагомий вклад в ці досліджування внесли С.М. Братусь, І.Л. Бачило, Л.М. Грузова, В.П. Грибанов, Т.Б. Дмітрієва, О.В. Кохановська, Л.О. Красавчикова, Л.В. Красицька, І.Я. Купов, М.С. Малеїн, М.М. Малеїна, І.Л. Петрухин, О.О. Підопригора, В.Л. Попов, З.В. Ромовська та ін. Та зазначена проблема не втрачає своєї актуальності. А особливої актуальності захист права фізичної особи на таємницю про стан свого здоров'я набуває в умовах впровадження новітніх інформаційних технологій.

Аналіз чинного законодавства, що стосується використання відомостей, які відносяться до лікарської таємниці (Конституція України, Цивільний кодекс України, Кримінальний кодекс України, Закони України: «Основи законодавства України про охорону здоров'я», «Про інформацію», «Про психіатричну допомогу», «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», «Про захист населення від інфекційних хвороб», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про прокуратуру», «Про донорство крові та її компонентів», «Про захист персональних даних» та ін. свідчить, що лікарська таємниця відповідає вимогам охороноздатності права [9, с. 538], а саме:

– інформація довірена або стала відомою особі-держателю в силу виконання нею своїх професійних обов'язків;

– особа, якій довірена або стала відомою інформація, не перебуває на державній або муніципальній службі (службі в органах місцевого самоврядування), в іншому випадку така інформація стає службовою таємницею;

– заборона на поширення довіреної або такої, що стала відомою, інформації, яка може завдати шкоди правам і законним інтересам довірителя, встановлена законодавством;

– інформація не відноситься до відомостей, що становлять державну або комерційну таємницю.

Це дає підстави стверджувати, що для правового регулювання суспільних відносин стосовно відомостей, які відносяться до лікарської таємниці можливо застосовувати правовий інститут регулювання суспільних відносин стосовно конфіденційної інформації.

Право на збереження лікарської таємниці, як самостійної складової професійної таємниці, закріплене у багатьох нормативно-правових актах міжнародного рівня. Ст. 6 Європейської хартії прав пацієнтів (Право на привітність і конфіденційність) наголошує: «Кожен має право на

конфіденційність особистої інформації, включно з інформацією про свій стан здоров'я та можливі діагностичні й терапевтичні процедури, а також на захист своєї приватності під час проведення діагностичних оглядів» [13].

Підручник з лікарської етики Світового лікарського товариства (World Madical Association – WMA) визначає безумовним обов'язком лікаря зберігання абсолютної конфіденційності усього, що він знає про своїх пацієнтів, навіть, після їх смерті [11, с. 54].

Цивільне законодавство України наділяє фізичну особу правом на особисте життя та його таємницю (ст. 301 ЦК України) та на таємницю про стан свого здоров'я, під якою розуміє факт звернення за медичною допомогою, діагноз, а також відомості, одержані при її медичному обстеженні, зобов'язує кожну фізичну особу утримуватись від поширення будь-якої інформації про хворого, яка стала їй відома у зв'язку з виконанням службових обов'язків або з будь-яких джерел та забороняє вимагати та подавати за місцем роботи або навчання інформацію про діагноз та методи лікування фізичної особи. (ст. 286 ЦК України).

Водночас, суб'єктивне право, що належить особі, повинно забезпечуватися відповідними правовими засадами від його порушень та інакше уповноважений суб'єкт не має правової можливості захистити його. Тому, визнаючи за тією чи іншою фізичною особою певні суб'єктивні права і обов'язки, цивільне законодавство надає фізичної особі право на їх захист. Способам захисту, які можуть застосовуватися до порушників цивільних прав, юридична наука приділяє особливу увагу. В.П. Грибанов поділяє їх на:

– фактичні, що застосовуються уповноваженою особою самостійно (необхідна оборона, заходи крайньої необхідності);

– оперативні, які хоча і є способами юридичного впливу, але застосовуються самою уповноваженою особою (відмова від прийняття простроченого виконання);

– державно-примусові, застосування яких входить до компетенції державних або громадських органів, до яких входять цивільно-правові санкції як способи цивільно-правової відповідальності та способи державно-примусового характеру як визнання права за тією чи іншою особою (поділ загального майна між власниками, повернення сторін у первинний стан внаслідок визнання правочину недійсним тощо, які не можуть бути віднесені ні до цивільних санкцій, оскільки не пов'язані з покладанням на правопорушника цивільно-правової відповідальності, ні до способів оперативного впливу, бо застосовуються не самою уповноваженою особою, а тим органом, який розглядає і вирішує даний цивільно-правовий спір) [12].

Але, способи захисту, які можуть застосовуватися до порушників цивільних прав слід співвідносити з характером порушеного права, що захищається. Так самостійне застосування фізичною (уповноваженою) особою способів фактичного або оперативного характеру у випадку порушення таємниці про стан її здоров'я важко уявити. Це свідчить про те, що не всі цивільні права, зокрема особисті немайнові права можуть захищатися за допомогою запропонованих «універсальних» способів захисту.

Зауважимо, що сутність шкоди, що пов'язана з лікарської таємниці має психологічно-духовний, моральний аспект і є вторгненням в особисте життя фізичної особи та може причинити небезпечні та непередбачені наслідки для неї та її близького кола.

Досліджуючи проблеми захисту особистих немайнових прав С.М. Братусь до цивільно-правових засобів їх захисту відносить:

– право вимагати визнання особою немайнового права, якщо воно порушено або оспорюється;

– право вимагати припинення дій, що порушують особисте право;

– право вимагати вчинення позитивних дій спрямованих на усунення наслідків порушення і які забезпечують відновлення порушеного права [10].

З ним солідаризується і інші вчені. Так, Л.О. Красавчикова поділяє способи захисту особистих прав на:

– визнання права відновлення становища, що існувало до порушення права;

– припинення дій, що порушують право;

– припинення і зміну правовідношення [14].

Наукою цивільного права були розроблені і такі способи захисту особистих прав як відшкодування моральної шкоди та самостійний захист фізичною особою своїх особистих прав. Законодавство України, на відміну від зарубіжного, довго йшло до правового визнання відшкодування моральної шкоди як способу захисту особистих немайнових прав. Поява у правовій системі компенсації моральної шкоди значно розширює можливості захисту права фізичної особи на лікарську таємницю. Відповідно до сучасного цивільного законодавства моральна шкода полягає у тому числі у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів та у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також її ділової репутації (ст. 23 ЦК України). Наділяючи фізичну особу правом звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу цивільне законодавство визначає наступні способи захисту цивільних прав (ст. 16 ЦК України):

- визнання права;
- визнання правочину недійсним;
- припинення дії, яка порушує право;
- відновлення становища, яке існувало до порушення;
- примусове виконання обов'язку в натурі;
- зміна правовідношення;
- припинення правовідношення;
- відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди;
- відшкодування моральної (немайнової) шкоди;
- визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб.

При цьому наголошується, що суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом чи судом у визначених законом випадках. Законодавець також надає право фізичної особі на самозахист як свого цивільного права так і права іншої особи від порушень і протиправних посягань. Під самозахистом ЦК України розуміє застосування особою засобів протидії, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства. Способи самозахисту мають відповідати змісту права, що порушене, характеру дій, якими воно порушене, а також наслідкам, що спричинені цим порушенням та обираються самою особою чи встановлюються договором або актами цивільного законодавства (ст. 19 ЦК України).

В Україні лікарська таємниця фізичної особи може бути поширена без її згоди чи її законних представників за умови, якщо відповідний випадок передбачений в законодавстві або в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

Аналізуючи сучасне законодавство України з позицій правомірного розголошення лікарської таємниці, можна помітити, що законодавець, визначивши перелік відомостей, що становлять лікарську таємницю та зазначивши, що їх заборонено розголошувати, не визначив чітко перелік випадків, коли таке розголошення є законним.

Отже, існуючий правовий режим щодо захисту права фізичної особи на таємницю про стан свого здоров'я потребує подальшого удосконалення. Враховуючи, що порушена лікарська таємниця відновленню не піддається, особливу актуальність в рамках цивільно-правової охорони лікарської таємниці набувають, на наш погляд, способи захисту, що направлені на запобігання даного правопорушення, наприклад, посилення відповідальності посадових осіб та створення правових умов невідворотності покарання за порушення лікарської таємниці.

Використанні джерела:

1. Конституція України: закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96 // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Кримінальний кодекс України: закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.
3. Цивільний Кодекс України: закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.

4. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19 листопада 1992 р. № 2801-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 4. – Ст. 19.
5. Про захист населення від інфекційних хвороб: Закон України від 06 квітня 2000 р. № 1645-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 29. – Ст. 228.
6. Про донорство крові та її компонентів: Закон України від 23 червня 1995 р. № 239/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 23. – Ст. 183.
7. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.
8. Про психіатричну допомогу: Закон України від 22 лютого 2000 р. № 1489-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000 . – № 19 . – Ст. 143.
9. Бачило И.Л. Информационное право / И.Л. Бачило, В.Н. Лопатин, М.А. Федотов. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 789 с.
10. Братусь С.Н. Предмет и система советского гражданского права / С.Н. Братусь. – М.: Госюриздат, 1963. – 198 с.
11. Вілл'ємс Джон Р. Підручник з лікарської етики / Переклад з 2-го англ. видання 2009 року; за ред. академіка АМН України, Голови Комітету з лікарської етики Всеукраїнського Лікарського Товариства (ВУЛТ) Любомира Пирога. – Ferney–Voltaire Cedex: World Medical Association, 2009. – 140 с.
12. Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав. Изд. 2-е, стереотип. – М.: «Статут», 2001. – 411 с.
13. Європейська хартія прав пацієнтів від 15 листопада 2002 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cop.health-rights.org/ru/teaching/51/European-charter-of-patient-s-rights
14. Красавчикова Л. О. Понятие и система личных, не связанных с имущественными прав граждан (физических лиц) в гражданском праве Российской Федерации [Текст] : дис. … д-ра юрид. наук / Красавчикова Лариса Октябриевна; Уральская государственная юридическая академия. – Екатеринбург, 1994. – 435 с.

MorozovaO., Morozova V. Protection of the right of an individual to the secret about his health

The article examines the problems of protecting the right of an individual to secrecy about his health, identifies ways of protecting personal non-property rights. It is noted that the essence of the harm associated with medical secrecy has a psychological-spiritual, moral aspect and is an intrusion into the personal life of an individual and can cause dangerous and unintended consequences for him and his inner circle. The author marks that in Ukraine, the medical secret of an individual may be disclosed without his or her consent or legal representatives, assuming that the relevant case is stipulated by law, or in the interests of national security, economic welfare and human rights. Analyzing the current legislation of Ukraine from the standpoint of lawful disclosure of a medical secret, it can be observed the legislator, having specified the list of information constituting medical secrecy and noted that they are prohibited, did not clearly define the list of cases where such disclosure is legal.

Therefore, the available legal regime for the protection of the right of an individual to secrecy about his/her health needs to be improved in future. Taking into account that the violated medical secrecy cannot be restored, in the author's opinion, the methods of protection aimed at preventing this kind of offense, such as strengthening the responsibility of officials and creating legal conditions for the inevitability of punishment for violations, become especially relevant in the framework of civil legal protection of medical secrecy.

Key words: *protection of civil rights, protection of personal non-property rights, methods of protection, methods of protection of personal non-property rights, secrecy of health, individual, protection of the right of an individual to secrecy of his health.*

ТРУДОВЕ ПРАВО

УДК 349.3
DOI https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2018.33.07

Купіна Л.Ф.

РІЗНОВИДИ СОЦІАЛЬНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ НОРМ ТРУДОВОГО ПРАВА

Статтю присвячено одному із виду ефективності норм трудового права – соціальній ефективності. Досліджено різновиди та чинники соціальної ефективності норм трудового права, які у своїй сукупності, при застосуванні норм трудового права, дають підстави відокремити соціальну ефективність від юридичної.

Ключові слова: *соціальна ефективність, норми трудового права, застосування норм трудового права, чинники соціальної ефективності, види соціальної ефективності, юридична ефективність, ефективність норм трудового права.*

Постановка проблеми. Вивчення питань соціальної ефективність норм трудового права є актуальним нині, оскільки саме через цей вид ефективності можна встановити ступінь прояву соціальної функції трудових норм та оцінити їх соціальний наслідок чи результат, який, як правило, значно переважає над юридичним. Це пояснюється тим, що норми трудового права покликанні не лише забезпечувати соціальні інтереси суб’єктів трудових правовідносин, а й розкрити потенціал працівника як особистості, професіонала та управлінця, що на сьогодні є надзвичайно важливим у трудових відносинах.

Під час проведення оцінки ефективності правової норми важливо встановити рівень досягнення цілі норми права, який може бути визначений при застосуванні різних чинників як правового, так і соціального характеру, що в свою чергу, дозволяє розділити ефективність на юридичну та соціальну.

Аналіз останніх досліджень. Окремі питання поділу ефективності норм трудового права на соціальну та юридичну прямо та опосередковано розглядалися в наукових працях дослідників трудового права Вишновецької С.В., Венедиктова В.С., Гетьманцевої Н.Д., Панасюка О.Т., Процевського О.І., та вчених загальнотеоретичних наук Бобровнік С.В., Головченко В.В., Оніщенко Н.М., Мельник О.М., Рабінович П.М., Скакун О.Ф., Старостюк А.В., але питання виокремлення різновидів саме соціальної ефективності норм трудового права нині комплексно не досліджено.

Цілі статті. Стаття присвячена аналізу різновидів соціальної ефективності трудових норм та їх вплив на досягнення цілей трудового права.

Виклад основного матеріалу. Свого часу дослідник Прокопенко В.І., зазначав, що соціальна функція трудового права проявляється в тому, що при його допомозі формується особистість працівника в напрямку, необхідному для суспільства. Дане твердження дає змогу вивести висновок, що соціальна ефективність норм трудового права є більш вагомою також з точки зору свого значення для розвитку інших складових розвитку особистості, таких як: матеріальне забезпечення, управлінські амбіції, морально-психологічне сприйняття права, політико-правові погляди суб’єкта дії норми права та духовні потреби суб’єкта трудових відносин.

В залежності від цих чинників можна виокремити і різновиди соціальної ефективності трудових норм: соціальна ефективність матеріально-забезпечувального характеру; соціальна ефективність управлінського характеру трудових норм; соціальна ефективність морально-психологічного характеру; соціальна ефективність виховного характеру; соціальна ефективність політико-правового характеру.

Соціальна ефективність матеріально-забезпечувального характеру проявляється в одній із основних цілей реалізації особою свого права на працю – отримання плати за свою роботу, свої

знання та результати застосування праці, у вигляді тих матеріальних та нематеріальних активів та благ, що отримує роботодавець. Правовим підґрунтям такого твердження є визначення зайнятості, яке наведене у статті 1 Закону України «Про зайнятість населення» від 5 липня 2012 року №5067-VI, згідно з яким зайнятість – не заборонена законодавством діяльність осіб, пов'язана із задоволенням їх особистих та суспільних потреб з метою одержання доходу (заробітної плати) у грошовій або іншій формі, а також діяльність членів однієї сім'ї, які здійснюють господарську діяльність або працюють у суб'єктів господарювання, заснованих на їх власності, у тому числі безоплатно. Дане визначення формує не лише соціально-правову ознаку зайнятості як інституту трудового права, а й характеризує його широку економічну сторону. Гетьманцева Н.Д. слушно підкреслює, що таке визначення зайнятості є максимально приближеним до соціально-економічного призначення праці. Через таку ідентичність з поняттям зайнятості зміст праці стає більш ширшим, ніж поняття трудових відносин в структурі предмету трудового права як галузі права. На відміну від праці зайнятість не можна ототожнювати з практичною діяльністю людей на конкретному робочому місці. Зайнятість показує наскільки працездатні люди забезпечені роботою. Саме наявність роботи чи робочих місць і дає можливість проявитися соціально-економічній ефективності норм трудового права, адже формування ефективної політики трудової зайнятості, яка є складовою зайнятості, в контексті законодавчого визначення, є тим організаційним засобом розробки норм трудового права, які дають можливість швидко шукати підходящу роботу працівникам з відповідним рівнем оплати праці. Іншин М.І., Щербина В.І. та інші вчені, що досліджували трудове право України та зарубіжних країн вказують, що процес праці, – складна система суспільних зв'язків – ключовий предмет правової регламентації, який визначає спрямованість впливу значної кількості норм трудового права Вбачається, що коли правові норми за своїм змістом здатні реагувати на рівень економічного розвитку країни, тоді вони здатні ефективно врегулювати соціально-матеріальні відносини в суспільстві. Таким чином, матеріально-забезпечувальна соціальна ефективність норм трудового права проявляється у тому випадку, коли присутня відповідність правових приписів рівню економіки країни та окремих суб'єктів господарювання, які не лише забезпечують реалізацію громадян їх права на працю, а й створюють можливості для задоволення своїх матеріальних потреб.

Наступним різновидом соціальної ефективності норм трудового права ми виділили управлінську складову трудових відносин, яка проявляється в так званих амбіціях сторін трудового договору. В юридичній літературі часто управлінський характер трудових відносин асоціюють з роботодавцем, як стороною трудового договору, яка відповідно до норм ст.21 КЗпП України зобов'язана надати працівнику роботу та організувати процес трудової діяльності працівника, забезпечивши при цьому дотримання законодавства щодо оплати та охорони праці. Ґрунтовним з даного питання є дослідження Волинця В.В., який визначив, що основою правового статусу роботодавця є його суб'єктивні права та обов'язки, які виникають у разі реалізації правовідносин у трудовому праві і, зокрема, організаційно-управлінських відносин. Дослідник пропонує визначати роботодавця як суб'єкта організаційно-управлінських відносин у трудовому праві, який є юридичною (підприємство, установа, організація) або фізичною особою, яка використовує працю фізичних осіб, характеризується врегульованим законодавством правовим статусом, має суб'єктивні права та обов'язки у процесі реалізації організаційно-управлінських правовідносин і несе відповідальність за їх виконання. Слід погодитись, що дане визначення є досить сучасно-адаптованим до рівня соціального розвитку суспільства, та є новим по відношенню до норм чинного законодавства про працю. Одночасно, на нашу думку, зміст визначення створює передумови для формування висновків щодо виключної компетенції роботодавця при управлінні підприємством, установою, організацією, оскільки наведена дефініція не сприяє розвитку взаємно-управлінського характеру норм трудового права, згідно з яким працівник також є учасником управлінських відносин, оскільки приймає участь у розробці локальних нормативних актів, що регулюють процес праці на їхньому підприємстві. Таким чином, в контексті нашого дослідження, можемо зазначити, що пропонована норма, яка проявляє управлінський характер одного суб'єкта не буде соціально ефективною по відношенню до іншої сторони пра-

вовідношення, в даному випадку – працівника. Оптимальне врахування і поєднання інтересів усіх суб'єктів трудових відносин та забезпечення такого порядку, коли дії одного суб'єкта відповідають очікуванням і розрахункам іншого є засобом цивілізованого врегулювання праці. Отже, соціальна ефективність управлінського характеру залежить від того, наскільки норми трудового законодавства сприяють подальшому досягненню цілей та завдань трудового права, а також в якій мірі вони здатні забезпечити виробничу та захисну функцію трудового права, при цьому створити умови для всебічного прояву здібностей працівника, в тому числі і управлінського змісту. Якщо норми трудового права не будуть виконувати виробничу та захисну функцію, тоді трудове право втратить свою сутність та роль, а згодом всю свою соціальну ефективність.

Сучасні відносини в сфері застосування та організації праці характеризуються стійким впливом морально-психологічних факторів на соціальну сутність трудового права. На сьогодні, роль психології в правових процесах, в тому числі при застосуванні норм права та оцінці їх ефективності є досить вагомою, особливо якщо це стосується процесу та організації праці працівника. Відомо, що головним дослідником впливу психологічної теорії права був Петражицкий Л.Й., який аналізуючи елементи психіки людини, такі як воля, свідомість, відчуття та емоції вважав, що останні є основою поведінки людини. Найбільш важливими є етичні емоції людини, що виникають внаслідок уявлень про певні вчинки. Власне, вони є внутрішніми імперативами, заперечують егоїстичні зазіхання і сприяють формуванню почуття обов'язку.

Вбачається, що і в нормах трудового права присутня емоційна складова, яка впливає на рівень соціальної ефективності, адже практично всі норми, що формують трудові обов'язки працівника пов'язані із характером та ступенем дії норми на особистість працівника та впливають на психічний стан особи. Для максимальної соціальної ефективності норм трудового права сторони трудового відношення мають бути в абсолютній психологічній рівновазі, тоді сприйняття працівником поставленого роботодавцем завдання буде легким. Такий підхід дає змогу підвищити роль трудового права як права, що забезпечує рівність прав суб'єктів трудових відносин. Працівник і роботодавець мають перебувати в партнерських відносинах, при цьому кожен з них має взаємні права та обов'язки, які направлені на отримання взаємної вигоди, забезпечення матеріальних благ та підвищення ефективності трудової діяльності. Окрім того, такий режим співпраці дає можливість створити позитивне відношення працівника до виконання своєї трудової функції, а якщо розглядати це в межах трудового колективу – то така співпраця формує позитивний соціально-психологічний мікроклімат в трудовому колективі. На сучасному етапі розвитку трудових відносин роботодавець повинен досліджувати всі фактори, які впливають на рівень працездатності працівника, в тому числі і його психологічний стан, його стресостійкість, його комунікативні навички, які дозволяють знаходити компромісні рішення не лише при виконанні трудових обов'язків, а й при спілкуванні з колегами. Враховуючи застарілість норм чинного трудового законодавства завданнями роботодавця є створення системи локальних норм, які будуть не лише врегульовувати оптимальний процес праці працівника, а й сприяти його своєчасному виявленню несприятливого функціонального стану працівника, пов'язаного з перенапругою, втомою, роздратованістю, тощо. Локальні норми, які розробляються та приймаються на підприємствах, установах, організаціях, мають в актуальному часі відповідати потребам працівників та встановлювати оптимальні режими роботи, організацію відпочинку, створювати мотиваційні способи підвищення продуктивності праці та професійного розвитку працівників. Лише після створення такої системи норм щодо врегулювання трудових відносин, ступінь дії норми права на особистість, на формування професіонала своєї справи буде формувати відповідне позитивне психологічне ставлення до якості роботи, до роботодавця та до процесу праці взагалі. Врівноваженні емоції дають змогу адекватно реагувати на норму права, сприймати її як інструкцію до відповідних дій та вірити в силу її примусу, і тим самим досягти тієї цілі для якої вона була прийнята, формуючи при цьому відповідний рівень правосвідомості. В контексті нашого дослідження варто навести думку Козаченко В.М., яка зазначає, що в рамках правосвідомості відбувається первинний аналіз і оцінка обставин об'єктивної дійсності та визначення необхідного способу дій. Саме у сфері правосвідомості

певні форми поведінки осмислюються як необхідні, що вимагають безумовного свого виконання, як належне, обов'язковість їх при цьому вимагає державного визнання та забезпечення. Зафіксовані в правосвідомості як соціально необхідні та соціально цінні, форми поведінки визнаються тим самим орієнтирами, зразками поведінки людей.

Психологічні аспекти соціальної ефективності норм трудового права нерозривно пов'язані з виховним характером дії трудових приписів. Вбачається, що виховний характер дії норм трудового права, в контексті нашого дослідження прослідковується по відношенню не лише до індивідуальних суб'єктів, а й до всієї системи норм трудового права. Досліджуючи психологічну та виховну функцію трудового права Щербина В.І. зазначав, що нерозривність цих функцій трудового права забезпечує дієвість норм трудового права, яка проявляється в мотиваційній складовій змісту норм трудового права та залежить від ряду обставин: рівня розуміння суб'єктами змісту і сутності норм трудового права; сприйняття норм трудового права як соціального блага людини. Очевидно, що коли працівники будуть сприймати трудову діяльність як соціальний мотив не лише для задоволення матеріальних потреб, а й як шлях до саморозвитку, самодисципліни і становлення себе як особистості та професіонала, тоді ефективність норм, що організують процес праці, забезпечують трудову дисципліну буде високою. Саме через призму виховного характеру дії норм трудового права правомірна поведінка суб'єктів трудового відношення та досягається соціальна ефективність норми. Слушною, з цього приводу є думка науковців, що виховний вплив норм трудового права – необхідна складова забезпечення його дієвості.

Одночасно із вище досліджуваними суспільними чинниками, які дають змогу виокремити різновиди соціальної ефективності, потребують нашої наукової уваги політико-правові погляди суб'єкта дії правової норми, які є не менш важливим фактором забезпечення результату дії правової норми. Вбачається, що від політико-правового сприйняття змісту норми права залежить рівень або ступінь досягнення тих економічних, політичних та соціально-управлінських завдань, які ставить перед собою держава. Якщо законодавчі норми, в тому числі і норми законодавства про працю не забезпечують виконання державою покладених на неї функцій по гарантуванню права на працю громадян, вільний вибір професії, відсутність дискримінації при реалізації права на працю, встановлення мінімальних гарантій з боку держави щодо оплати праці, забезпечення зайнятості населення, тощо, тоді такі норми не сприймаються суб'єктами їх дії і причиною цьому, на думку громадян, є, як правило, неефективна державна політика, яку реалізує правляча політична сила, в визначений момент розвитку суспільства. Зрозуміло, що рівень такої соціальної ефективності буде низьким, оскільки у суб'єктів дії правової норми будуть відсутня довіра до влади, що в свою чергу породжує зниження ролі права в регулюванні суспільних відносин, та як наслідок – нехтування нормами права та відсутність результату дії правової норми.

Висновки. Враховуючи викладене вище, варто відзначити, що соціальна ефективність відіграє ключову роль в регулюванні трудових правовідносин, адже трудове право покликане врегульовувати суспільні відносини, що пов'язані із реалізацією права громадянина на працю, що є правом соціального характеру, оскільки дані відносини мають соціальне призначення.

Під час врегулювання відносин в сфері праці під впливом норм права задовольняються не лише інтереси роботодавця, а й працівника, які, окрім матеріального ефекту, мають і соціальний – статус працівника в трудовому колективі, рівень його професійного зростання, який дозволяє відчувати себе лідером в певному суспільному середовищі, формування нових суспільних інтересів, прагнення до нових знань та досягнення більших високих результатів як в праці, так і в особистому розвитку.

Говорячи про види соціальної ефективності норм трудового права, ми можемо виділити матеріально-забезпечувальну соціальну ефективність норм трудового права, яка проявляється у тому випадку, коли правові приписи відповідають рівню економіки країни, а отже не лише забезпечують реалізацію громадян їх права на працю, а й створюють можливості для задоволення ними своїх матеріальних потреб; управлінську соціальну ефективність норм трудового права, яка полягає в забезпеченні оптимального врахування і поєднання інтересів усіх суб'єктів трудових відносин та забезпечення такого порядку, коли дії одного суб'єкта відповідають очікуванням і розрахункам іншого; психологічну соціальну ефективність норм тру-

дового права, яка представляє реалізацію норм трудового права як соціальний мотив не лише для задоволення матеріальних потреб, а й як шлях до саморозвитку, самодисципліни і становлення себе як особистості та професіонала; політична соціальна ефективність норм трудового права, яка проявляється в тому, що рівень реалізації норм трудового права (особливо норм, які стосуються матеріального забезпечення працівників, захисту їх прав) є відображенням ефективності державної політики, яку реалізує правляча політична сила, в визначений момент розвитку суспільства, здатністю держави свої ключові функції як гаранта забезпечення справедливого балансу між права та обов'язками різних суб'єктів правовідносин.

Не зважаючи на можливість виділення різних видів соціальної ефективності норм трудового права, варто відзначити, що досягнення високого рівня кожного з них має бути пріоритетом та метою при реформуванні трудового законодавства задля досягнення ідеальної моделі балансу між інтересами працівників та роботодавців.

Використана література:

1. Волинець В.В. Теоретико-правові засади організаційно-управлінських відносин у трудовому праві України: монографія. Харків; Київ: Діса Плюс, 2016. С. 193.
2. Гетьманцева Н.Д. Правове регулювання трудових відносин у сучасних умовах господарювання: дис. … д-ра юрид. наук. Чернівці, 2015. 481 с., С. 136-137.
3. Іншин М.І.В.І. Щербина Трудове право України та зарубіжних країн: Академічний курс. Загальна та Особлива частина. Харків: Колегіум, 2017. С. 205.
4. Козаченко В.М. Революційна правосвідомість: темпоральні виміри. *Часопис Київського університету права.* 2014.-. № 3.– С. 44-48.
5. Петражицький Л.Й. Теорія права та теорія держави в зв'язку з теорією моралі. 2-ге вид., допов. і перероб. част. 2. Санкт-Петербург. Типографія М. Меркушева. 1910. С. 237.
6. Прокопенко В.І. Трудове право: курс лекцій: для студентів юрид. вузів та факультетів. Київ: Вентурі, 1996 р. С. 22.
7. Щербина В.І. Функції трудового права. автореф. дис. канд. юр. наук. Харків. 2009. С.19.

Kupina L. Varieties of social efficiency of labor law norms

The article examines one of the types of efficiency of labor law norms social efficiency. Varieties and factors of social efficiency of labor law norms are researched, which in their totality, give grounds to separate social efficiency from legal when applying labor law norms. It should be noted that social efficiency plays a key role in regulating labor relations, as labor law is designed to regulate social relations related to the realization of the citizen's right to work, which is a social right because these relations have a social purpose. When settling labor relations, it is satisfied under the influence of law not only the interests of the employer but also the employee, who, in addition to the material effect, have a social one – the status of employee among the personnel, the level of his professional growth, which allows him to feel leadership in the social environment, the formation of new public interests, the pursuit of new knowledge and the achievement of much high results in both work and personal development. Despite the possibility of distinguishing different types of social efficiency of the norms of labor law, it is essential to note that achieving a high level of each of them should be a priority and goal in reforming labor legislation to achieve an ideal model of balance between the interests of workers and employers.

Consequently, the study of the issues of social efficiency of the norms labor law is relevant today, because it is possible to establish the degree of manifestation of the social function of labor norms through this type of efficiency and assess their social consequences or results, which usually predominate over the legal one.

Key words: *social efficiency, labor law norms, application of labor law norms, factors of social efficiency, types of social efficiency, legal efficiency, efficiency of labor law norms.*

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 343.137.5 (477)
DOI https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2018.33.08

Жмур Ю.М., Грицан В.П.

ІСТОРИЧНИЙ ШЛЯХ СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ

У даній статті авторами висвітлюються історичні аспекти кримінальної відповідальності і покарання неповнолітніх.

Метою статті є дослідження стану розвитку інституту кримінальної відповідальності і покарання неповнолітніх. Об'єкт дослідження суспільні відносини між державою і неповнолітніми, які вчинили злочини. Предметом дослідження-кримінальна відповідальність неповнолітніх. Автори дослідили історичні передумови кримінальної відповідальності неповнолітніх від, найдавніших часів, включно, до часів сьогодення. Також в статті висвітлено особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх за законодавством країн колишнього СРСР.

Ключові слова: *кримінальна відповідальність, покарання, неповнолітній, інститут кримінальної відповідальності.*

Актуальність теми дослідження. Забезпечення прав і свобод дитини є тим критерієм, за яким оцінюється рівень гуманістичного розвитку будь-якої держави і суспільства в цілому. Це твердження стосується і неповнолітніх, які вступили у конфлікт з кримінальним законом, тобто вчинили злочин. На міжнародному та загальноєвропейському рівні неповнолітніх вже давно визнано специфічною групою суб'єктів ювенального кримінального права. Цей статус зумовлює необхідність широкого застосування заходів громадського та соціального впливу, виховання, реабілітації, а також остаточного скасування практики застосування до неповнолітніх певних найбільш суворих видів покарань.[1; С.5]

Кримінальна відповідальність-це обов'язок особи (зокрема й неповнолітнього) дати звіт про свої дії уповноваженим на те державним органам (дізнання, прокуратури, суду…тощо), а також перетерпіти певні обмеження в правах та свободах, страждання, відчути примусову дію кримінального закону. Певну частину кримінальної відповідальності займає кримінальне покарання винної особи. Кримінальне покарання можуть нести, як дорослі фізичні осудні, так і неповнолітні осудні особи. До кримінальної відповідальності щодо неповнолітніх осіб потрібно підходити досить обережно.

Наука кримінального права являє собою частину юридичної науки і містить систему теоретичних поглядів, ідей, уявлень про злочин і покарання. На її розвиток значний вплив здійснюють правотворча і правозастосовча діяльність. Водночас, більшість із визнаних положень вітчизняного кримінального права не стали б такими без впливу на нього правових теорій, що переважали у суспільстві в різні періоди історії. Підтверджує це судження еволюція вчень про осудність і неосудність.[2; С.9]

Правовий статус дитини регулюється різними міжнародними актами, а саме: Загальна декларація прав людини (1948), Декларація прав дитини (1959), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966), Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966), Конвенція про права дитини (1989), Європейська конвенція про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом (1975), Керівні принципи ООН для попередження злочинності серед неповнолітніх, Мінімальні стандартні правила ООН, які стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила). Проте проблема злочинності і покарання неповнолітніх продовжує бути недостатньо висвітленою і допрацьованою. Автор даного дослідження зосереджує свою увагу саме на історії розвитку інституту осудності відносно неповнолітніх осіб.

Варто зазначити, що значна кількість українських вчених здійснила певний науковий внесок в теорію кримінального права щодо особливостей кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх: П.П. Андрушко, А.М. Бабенко, Ю.В. Баулін, А.С. Беніцький, П.С. Берзін, А.Б. Блага, І.Г. Богатирьов, В.І. Борисов, В.М. Бурдін, А.А. Вознюк, Т.О. Гончар, О.П. Горох, С.Ф. Денисов, Т.А. Денисова, О.М. Джужа, О.О Дудоров, О.О. Житний, М.В. Карчевський,О.О. Книженко, В.В. Кондратішина, В.Я. Конопельський, М.Й. Коржанський, Н.М. Крестовська, В.М. Куц, Т.Є. Леоненко, О.М. Литвинов, П.С. Матишевський, М.І. Мельник, В.О. Меркулова, А.А. Музика, В.О. Навроцький, Є.С. Назимко, Л.М. Палюх, М.І. Панов, А.О. Пінаєв, Є.О. Письменський, Ю.А. Пономаренко, М.В. Романов, О.П. Рябчинська, С.В. Сахнюк, А.Х. Степанюк, Є.Л. Стрельцов, А.А. Стрижевська, В.О. Туляков, В.І. Тютюгін, В.В. Устименко, Є.В. Фесенко, П.Л. Фріс, М.І. Хавронюк, П.В. Хряпінський, С.В. Черкасов, С.Д. Шапченко, О.І. Шинальський, С.М. Школа, І.С. Яковець, Л.В. Яковлєв, А.О. Яровий, С.С. Яценко О.С.Яцун та іншими фахівцями. Інститут покарання неповнолітніх серед зарубіжних вчених: Антонія Зізак, Габрієль Чампен, Марк Ліпсей, Седрік Фуссар та багато інших. Хоча ці автори зробили великі внески в теорію кримінального права, зокрема, щодо кримінальної відповідальності неповнолітніх, проте є ще багато питань, які потребують, на нашу думку, уточнень.

Метою статті є дослідження стану розвитку інституту кримінальної відповідальності і покарання неповнолітніх.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини між державою та неповнолітніми, які вчинили злочин.

Предмет дослідження –кримінальна відповідальність неповнолітніх.

Виклад основного матеріалу. Ще в Стародавньому Римі, правова система якого є основою для всіх європейських країн, розрізняли три вікових періоди:

1)діти до 7 років, або ще їх називали Infantes (неосудні);

2) від 7-14 для хлопчиків і від 7-12 для дівчаток (умовно осудні), проте за таких умов кожного разу в окремому випадку суд вирішував питання про здатність дитини до усвідомлення вчинення злочину;

3) до 18-25 років. Це вже осудні особи, проте покарання, яке до них застосовувалось, було значно менше ніж до осіб, яким виповнилось 25 років.

В стародавні часи існувало розуміння того, що кожний віковий період характеризувався своїми певними особливостями і віковими змінами. Саме специфіка віку дитини є головним чинником життя дитини, зокрема, саме вік впливає на вчинки дитини, а також на вчинення нею злочинів і усвідомлення чи неусвідомлення своїх вчинків.

Україна має багатий історичний досвід законодавчого регулювання кримінальної відповідальності неповнолітніх. На різних історичних етапах по-різному вирішували питання не тільки про вік, з якого розпочиналась кримінальна відповідальність, а й про заходи, які застосовувались до неповнолітніх злочинців. Зокрема, українському кримінальному законодавству радянського періоду відомо встановлення досить низьких вікових меж настання кримінальної відповідальності. Взагалі в післяреволюційний період сфера кримінально-правового впливу зазнавала значних змін, особливо стосовно кримінальної відповідальності неповнолітніх. Це було пов'язано, зокрема, з тим, що на території України поряд з нормативно-правовими актами, які видавались українською владою, діяли також нормативно-правові акти РРФСР.[3; С.8]

Першим декретом радянської влади про кримінальну відповідальність неповнолітніх був декрет РНК від 14 січня 1918р. "Про комісії для неповнолітніх", в якому зазначалось, що суди та тюремне ув'язнення для неповнолітніх скасовуються, а неповнолітніми вважались особи, які на момент учинення суспільно небезпечного діяння не досягнули сімнадцяти років. Такі справи були підвідомчі комісіям про неповнолітніх.[4, С.21]

Далі був декрет ВЦВК від 7 березня 1918р. №2 "Про суд". Це положення підтверджувало в ст.17, що суди та тюремне ув'язнення для неповнолітніх скасовуються, і такі справи підлягають розгляду комісією про неповнолітніх. То ж перші декрети радянської влади взагалі ставили неповнолітніх поза покаранням, визнаючи щодо них лише заходи медико-педагогічного впливу.

Уже керівні начала з кримінального права РРФСР від 12 грудня 1919р., які без змін були введені на територію України постановою колегії від 4 серпня 1920р., в п.13 передбачали, що особи віком до 14 років не підлягали суду та покаранню. До таких осіб могли застосовувати тільки виховні заходи, але вже до неповнолітніх віком від 14 до 18 років такі заходи застосовували лише в тому разі, коли було встановлено, що вони діяли "без розуміння того, що діють". Далі були внесені зміни і в Керівні начала з кримінального права про те, що неповнолітні віком до 14 років не підлягають суду та покаранню, до них могли застосовувати лише виховні заходи. Такі ж заходи застосовували до неповнолітніх віком від 14 до 18 років, якщо було визнано, що стосовно них можна обмежитись медико-педагогічним впливом.

Кримінальне законодавство союзних республік, яке на той час уже діяло, дублювало законодавство РРФСР, проте в УРСР стосовно кримінальної відповідальності неповнолітніх були встановлені своєрідні положення, які діяли лише в Україні [5, С.25]. Так, зокрема, декретом РНК УРСР від 12 червня 1920р. "Про відповідальність неповнолітніх" було встановлено, що справи про суспільно небезпечні діяння осіб віком до 18 років підлягали веденню комісій про неповнолітніх. Але все ж таки були і винятки із правил. Наприклад, якщо стосовно осіб віком від 14 до 18 років, які обвинувачувались у контрреволюційних злочинах, державній зраді, шпигунстві та злочинах, передбачених у с.36п.1 "Тимчасового положення про народні суди та революційні трибунали", комісією про неповнолітніх визнавалось неможливим обмежитись заходами медико-педагогічного характеру, то такі справи направляли для вирішення в суд. 21 червня 1921р. були внесені зміни у декрет "Про відповідальність неповнолітніх", якими передбачалась передача справ про відповідальність осіб у віці до 18 років, які обвинувачувались у вчиненні злочинів, у відання комісіям про неповнолітніх. На нашу думку, це були досить суттєві плюси тодішнього законодавства, адже особи, які вчинили злочини у віці до 18 років, практично майже ніколи не відбували покарання у в'язницях, адже рішення виносили комісії з справ неповнолітніх.

Отже, коли неповнолітніх обвинувачували у бандитизмі, і коли комісія про неповнолітніх визнавала стосовно до осіб віком від 17 до 18 років неможливим обмежитись заходами медико-педагогічного впливу, то таких неповнолітніх віддавали до суду [6 С.195].

У жовтні 1924р. були прийняті Основи кримінального законодавства СРСР та Союзних республік, які встановлювали лише загальні положення про кримінальну відповідальність неповнолітніх. Зокрема, згідно із С.8, заходи соціального захисту медико-педагогічного характеру обов'язково застосовувались до малолітніх. До неповнолітніх їх мали застосовувати тоді, коли відповідний орган визнавав неможливим застосування заходів соціального захисту судово -виправного характеру. У цьому випадку можна говорити про посилення відповідальності неповнолітніх, оскільки, на відміну від Кримінального кодексу 1922р., на перше місце Основи ставили питання про застосування до неповнолітніх віком від 14 до 16 років заходів соціального захисту судово -виправного характеру. Основи ввели термін "заходи соціального захисту", який використовувався замість терміна "покарання".

Відповідно до Основ, був прийнятий та введений в дію Кримінальний кодекс УРСР 1927р. і Кримінальний кодекс РРФСР, які містили положення, згідно з якими до малолітніх віком до 14 років, що вчинили суспільно небезпечні діяння, обов'язково застосовували заходи медико-педагогічного характеру. До неповнолітніх віком від 14 до 16 років такі заходи застосовувались на розсуд комісії про неповнолітніх.

Кримінальні кодекси УРСР 1927р. та РРФСР 1926р. відтворювали наведені вище положення Кримінального кодексу 1922р. стосовно вікових меж кримінальної відповідальності. Тому на відміну від Кримінального кодексу 1922р., де вказано, що першим віком, з якого допускалась кримінальна відповідальність, був вік 16 років, Кримінальний кодекс 1926р. передбачав першим віком 14 років.

У наступний період з'явилося рішення ЦИК і РНК СРСР від 7 квітня 1935 р. "Про засоби боротьби з безпритульністю неповнолітніх", де було вказано, що неповнолітні, починаючи з 12-річного віку, які були звинувачені у вуличних крадіжках, вбивствах, зґвалтуваннях, розбоях, могли бути притягнені до всіх видів кримінальної відповідальності, а також і до най-

вищої міри покарання-розстрілу [7]. 10 грудня до переліку цих злочинів був добавлений злочин, пов'язаний із залізничним транспортом. Таким чином, дане рішення різко обтяжувало кримінальну відповідальність неповнолітніх. До того ж вперше було дозволено здійснювати розстріл дитини. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 31 січня 1941 р вік кримінальної відповідальності за всі інші злочини був визначений – 14 років. Основи кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік 1958 р, Кримінальний кодекс РРФСР 1960 р, виходячи із загальної тенденції до гуманізації кримінальної політики і з урахуванням потреб підвищення профілактики підліткової злочинності, збільшили вік кримінальної відповідальності. Суб'єктом злочину визнавалися особи, яким на момент вчинення злочину виповнилося 16 років. Лише за деякі злочини, безпосередньо перераховані в законі, відповідальність встановлювалася з 14-річного віку.[8, С.5]

За часів Другої світової війни 1941-1945рр. було прийнято низку нормативних актів, згідно з якими кримінальна відповідальність за передбачені в них діяння починалась не з 14, а з 16 років. Це, зокрема, указ Президії Верховної Ради СРСР від 13 лютого 1942р. "Про мобілізацію на період воєнного часу працездатного міського населення для робіт на виробництві та будівництві", постанова РНК СРСР та ЦК ВКП(б) від 13 квітня 1942р. "Про порядок мобілізації на сільськогосподарські роботи в колгоспи, радгоспи та МТС працездатного населення міст і сільських місцевостей", указ Президії Верховної Ради СРСР від 15 квітня 1942р. "Про відповідальність за ухилення від мобілізації на сільськогосподарські роботи чи за самовільне відлучення з вказаних робіт". Постановою РНК СРСР від 15 червня 1943р. "Про посилення заходів боротьби з дитячою безпритульністю, бездоглядністю та хуліганством" дозволено закривати справи і відправляти в трудову колонію неповнолітніх віком до 16 років [9, С.53].

Основи кримінального законодавства Радянського Союзу та Союзних республік, ухвалені Верховною Радою СРСР 25 грудня 1958р, згідно ст.10 Основ, кримінальній відповідальності підлягали особи, яким до вчинення злочину виповнилось 16 років. За деякі злочини кримінальна відповідальність була встановлена з 14 років, відповідно до Основ, законом від 28 грудня 1960р. Верховною Радою УРСР був затверджений, а указом Президії Верховної Ради УРСР введений в дію з 1 квітня 1961р. Кримінальний кодекс України [10]

У Кримінальному кодексі України 2001 року виділено розділ XVI "Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх".

Перелік злочинів, за які неповнолітні притягаються до кримінальної відповідальності з 14 років, значно розширений. Це – умисне вбивство (ст. ,ст. 115-117 КК України), посягання на життя державного чи громадського діяча, працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця, судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя, захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги, представника іноземної держави (ст.ст. 112, 348, 379, 400, 443 КК України), умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121, ч. 3 ст.ст. 345, 346, 350, 377, 398 КК України), умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 122, ч. 2 ст.ст. 345, 346, 350, 377, 398 КК України), диверсія (ст. 113 КК України), бандитизм (ст. 257 КК України), терористичний акт (ст. 258 КК України), захоплення заручників (ст.ст. 147 і 349 КК України), зґвалтування (ст. 152 КК України), насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом (ст. 153 КК України), крадіжка (ст. 185, ч. 1 ст.ст. 262, 308 КК України), грабіж (ст.ст. 186, 262, 308 КК України), розбій (ст. 187, ч. 3 ст.ст. 262, 308 КК України), вимагання (ст.ст. 189, 262, 308 КК України), умисне знищення або пошкодження майна (ч. 2 ст.ст. 194 347, 352, 378, ч. 2 і 3 ст. 399 КК України), пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів (ст. 277 КК України), угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна (ст. 278 КК України), незаконне заволодіння транспортним засобом (ч.ч. 2, 3 ст. 289 КК України), хуліганство (ст. 296 КК України).

Висновки. Отже, в даній статті нам вдалося прослідкувати гносеологічні особливості розвитку інституту кримінальної відповідальності неповнолітніх в період 1918-2001 років.

Використана література:

1. Назимко Є.С. "Інститут покарання неповнолітніх" Монографія. Київ, ВД "Дакор" 2018, 334 с.
2. Зайцев О.В. "Обмежена осудність у кримінальному праві України". Монографія. Харків. 2007, 240 с.
3. Бурдін В.М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні: монографія / В.М. Бурдін. – К.: Атіка, 2004. – 240 с
4. Березовська Н.Л. Покарання, пов'язані з виправно-трудовим впливом, що застосовуються до неповнолітніх [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Березовська Наталя Леонідівна ; Одес. нац. юрид. акад. – О., 2010.
5. Вінгловська О.І. Імплементація міжнародних стандартів прав дитини в національному законодавстві України: Автореф. дис….канд. юрид. наук: 12.00.11 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2000.– 20 с.
6. Хряпінський П.В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України [Текст] : навч. посіб. / П.В. Хряпінський. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 192 с.
7. 7.О мерах борьбы с преступностью несовершеннолетних : постановление ЦИК и СНК СССР от 07.04.1935 // СЗ РСФСР. – 1935. – № 19. – Ст. 155.
8. Дементєв О.М., Копилова О.П., Проблемы возраства уголовной ответственности. Тамбов, Издательство ГОУ ВПО ТГТУ 2010, 80 с.
9. Хруслова Л. Застосування кримінального законодавства про звільнення від кримінальної відповідальності [Текст] / Л. Хруслова // Вісник прокуратури. – 2007. – № 6. – С. 52 – 58.
10. Бурдін В. Правова природа примусових заходів виховного характеру за Кримінальним кодексом України / В.М. Бурдін // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. – 2000.– №2.

Zhmur Y., Hrican V. The historical path of the institution of juvenile criminal liability

In this article, the authors highlight the historical aspects of criminal liability and punishment of minors. The aim of the work is to study the state of development of the institution of criminal liability and punishment of minors. The object of the study is public relations between the state and minors who have committed crimes. The subject of the study is the criminal liability of minors. The authors investigated the historical conditions of the criminal liability of minors since ancient times.

Guaranteeing the rights and freedoms of a child is the criterion by which the level of humanistic development of any state and society as a whole is assessed. This statement also applies to minors who have come into conflict with criminal law, i. e. they have committed a crime. At the international and European level, juveniles have long been recognized as a specific group of entities of juvenile criminal law. This status necessitates the widespread use of measures of public and social influence, education, rehabilitation, as well as the final abolition of the practice of applying certain most severe types of punishment to minors.

Ukraine has a rich historical experience in the legislative regulation of criminal liability of minors. At different historical stages, the issues of not only the age at which criminal liability began but also the measures applied to juvenile offenders were resolved differently. In particular, Ukrainian criminal legislation of the Soviet period is characterized by the establishment of rather low age limits for criminal liability. In general, in the post-revolutionary period, the field of criminal influence underwent significant changes, especially with regard to the criminal liability of minors.

Key words: *criminal liability, punishment, minor, institute of criminal liability.*

УДК 343.139:343.195
DOI https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2018.33.09

Стеценко В.Ю., М'якота В.В.

ОСОБЛИВОСТІ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ У СУДІ ПРИСЯЖНИХ

У статті досліджуються проблеми реалізації інституту суду присяжних в Україні. Акцентується увага на перевагах та недоліках даного інституту, проблемах процесуального порядку розгляду та вирішення кримінального провадження у суді присяжних, тенденції удосконалення правового статусу присяжного, а також звертається увага на необхідність проведення судово-правової реформи для створення ефективного чинного законодавства, при якій громадяни України в повній мірі могли б реалізувати своє право на безпосередню участь у здійсненні правосуддя закріплені Конституцією.

Ключові слова: *суд присяжних, правовий статус, правосуддя, колегія, кримінальне провадження.*

Постановка проблеми. У реаліях сьогодення досі ведуться активні дискусії з приводу необхідності впровадження в Україні такого інституту як суд присяжних. Науковцями були наведені досить влучні аргументи щодо важливості даного інституту для збереження демократичних постулатів, а також були зазначені недоліки даної системи, що гальмують її розвиток.

Думки науковців категорично різняться. Дослідження прогресу та недоліків інституту суду присяжних, дає нам можливість визначити проблемні питання та в подальшому допомогти удосконалити дану систему.

Відповідно до Конституції України народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя. У Кримінальному процесуальному кодексі закріплено, що кримінальне провадження може здійснюватися за клопотанням обвинуваченого – судом присяжних у складі двох професійних суддів та трьох присяжних, у суді першої інстанції щодо злочинів, за які передбачено покарання у вигляді довічного позбавлення волі.

Суд присяжних досі залишається провідною формою участі народу у здійсненні правосуддя. З кожним роком дана система набирає все більше популярності.

Ступінь дослідження проблеми. Проблеми судового розгляду кримінальних справ у суді присяжних у вітчизняній науці досліджували ряд науковців, саме І.Р. Волоско, А.О. Логвиненко, Р. Грицаєнко, М. Гузела. Вони зуміли проаналізувати та визначити перспективи вдосконалення та проблеми реалізації даного інституту.

Мета статті. Відповідно до теми, метою статті є аналіз суду присяжних на сучасному етапі розвитку, систематизація знань про становлення даного інституту у кримінальному судочинстві України, дослідження основних правових джерел.

Виклад основного матеріалу. Кожна держава формує та розвиває своє власне право в залежності від історичних, економічних та соціальних умов, ідеології та інших індивідуальних, притаманних лише цій державі характеристик.

Суд присяжних це ефективний спосіб реалізації права народу на участь у здійсненні правосуддя. Відповідно до історичного розвитку можна виділити дві основні моделі суду присяжних: англо-американську (класичну) та континентальну (змішану). В Україні діє саме континентальна модель суду присяжних.

У пункті 4 статті 124 Конституції України закріплено право народу на безпосередню участь у здійсненні правосуддя [1].

Стаття 31 Кримінального процесуального кодексу України передбачає можливість за клопотанням обвинуваченого розгляд кримінальної справи колегіально професійними суддями разом з присяжними [2].

За законодавством було передбачено особливі умови, за якими справа може розглядатися судом присяжних:

1. за клопотанням обвинуваченого;
2. провадження у суді першої інстанції;
3. злочини, покарання за яке передбачено довічне позбавлення волі;
4. склад: два професійних судді та три присяжних;
5. якщо провадження стосовно декількох обвинувачених, то така справа розглядається судом присяжних, якщо хоча б один із них заявив клопотання про такий розгляд [10, с. 429].

Багато науковців зазначають, що головним недоліком змішаної моделі суду присяжних є спільний розгляд справ професійними суддями та присяжними, адже за такої системи відсутня самостійність винесення рішення присяжними та можливий вплив на них збоку професійних суддів. Отже, важливо належно забезпечити на законодавчому рівні гарантії незалежності та недоторканності присяжного [11, с. 271].

Наразі, в умовах реформування суду присяжних в Україні, актуального значення набуває належне закріплення правового статусу присяжного на законодавчому рівні. Важливо чітке врегулювання та розмежування двох понять: «кандидат у присяжні» та «присяжний». Правовий статус кандидата у присяжні визначається з моменту внесення особи до списку кандидатів у присяжні. Це період до складення особою присяги. Правовий статус самого присяжного визначається з моменту складення кандидатом у присяжні присяги і до прийняття рішення та оголошення вироку суду.

Більш детальний розгляд даного питань, може дозволити підвищити ефективність застосування передбаченого Кримінальним процесуальним кодексом України порядку провадження у суді присяжних [9, с. 202].

На присяжних, під час виконання своїх обов'язків у суді поширюються гарантії незалежності і недоторканності суддів, які установлені законом.

У статті 386 Кримінального процесуального кодексу закріплені основні права та обов'язки присяжного у суді:

1. брати участь у дослідженні доказів під час судового процесу;
2. робити нотатки;
3. з дозволу головуючого ставити запитання обвинуваченому, потерпілому, свідкам, експертам, іншим особам;
4. просити головуючого роз'яснити норми закону, що підлягають застосуванню під час вирішення питань, юридичні терміни і поняття, зміст оголошених у судовому засіданні документів, ознаки злочину, у вчиненні якого обвинувачується особа [2].

У статті 58 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» вказано, що для затвердження списку присяжних територіальне управління Державної судової адміністрації України звертається з поданням до відповідної місцевої ради, яка формує й затверджує в кількості, зазначеній у поданні, список громадян, які постійно проживають на території, на яку поширюється юрисдикція відповідного суду, відповідають вимогам цього закону й дали згоду бути присяжними.

У разі неприйняття місцевою радою протягом двох місяців із моменту отримання подання рішення про затвердження списку присяжних територіальне управління Державної судової адміністрації України звертається з поданням щодо затвердження списку присяжних до відповідної обласної ради [3].

Список присяжних затверджуються на три роки і переглядається в разі необхідності заміни осіб.

Після формування списку, він передається до відповідного окружного суду також в електронному вигляді [12, с. 179].

Успішне функціонування суду присяжних передусім залежить від механізму відбору осіб для формування складу присяжних.

Відповідно до законодавства, відбір у присяжні засідали відбувається за допомогою Державної автоматизованої системи. Присяжним може бути особа яка є громадянином України, досягла 30-річного віку, постійно проживає на певній території (територія на яку розповсюджується юрисдикція відповідного суду).

Отже, вимоги до присяжних обмежуються віковим цензом (від 30 – 65 років), критерієм територіальної визначеності та осілості, дієздатності, відсутності судимості, вільного воло-

діння державною мовою та обмеженим переліком категорій осіб (переважно критерій поширюється на місце роботи кандидата у присяжні) [13, с. 44].

Якщо порівняти із закордонним правом, то в українському праві набагато більше обмежень щодо того хто може бути присяжними. В цьому питанні вирізняють дві точки зору. Одні науковці вважають, що послаблення обмежень у відборі до присяжних, стане прогресом у розвитку даного інституту. Таких послаблень, як зниження вікового цензу.

Кожна країна встановлює власні вимоги для кандидатів у присяжні. Так до прикладу, у Німеччині присяжним може бути особа від 25-70 років, проживають постійно на території муніципалітету та на момент формування списку кандидатів у шеффени, не визнані неспроможними брати участь у провадженні. Також в Німеччині важливим є дотримання принципу рівності чоловіка та жінки.

Цікавим є позиція Англії щодо відбору кандидатів присяжні. Ними можуть бути особи яким виповнилося 18 років, проживають на території країни не менше 5 років, але не зазначається вимога щодо наявності громадянства.

В Австрії, як і в Україні нижня вікова межа становить 30 років, а в Сполучених Штатах Америки – 18 років [6, с. 109].

Чи потрібен світу суд присяжних, чи потрібен він Україні? Думки науковців категорично різняться в цьому питанні, представляючи позитивні та негативні сторони. У будь-якої монети є дві сторони, тому обидві думки є важливими і варті уваги.

Розглянемо негативні сторони та недоліки суду присяжних:

1. Кандидати у присяжні не мають юридичної освіти. Отже, вони формують світогляд та виносять рішення керуючись лише інформацією, яку отримали самостійно, за допомогою інтернет джерел, кінофільмів, книг та обміном інформацією один з одним. Як ми знаємо не завжди інтернет джерела надають нам правдиві свідчення та навчають дійсно корисному. Це може серйозно вплинути на те, як люди сприймають правосуддя.

2. Досить суттєва проблема також у електронній системі вибірки кандидатів у присяжні. В Україні це нова система і не всі в повній мірі розуміють як з цим справлятися. Якщо особу запросили бути присяжним то це означає, що роботодавець зобов'язаний відпустити дану особу з роботи для здійснення обов'язків присяжного [4].

Не завжди фактичне місце роботи дозволяє, роботодавцю відпустити кандидата у присяжні на час проведення судового засідання з роботи.

3. Присяжними засідателями часто стають люди передпенсійного віку, даний ряд громадян бере участь в судовому розгляді заради розваги [14, с. 133].

4. Ми повинні виділити також фактор страху людини перед прийняттям невірного рішення. У нарадчій кімнаті, не всі присяжні зможуть відстояти власну точку зору. Існує більша вірогідність, що вони підкоряться думці більшості, або ж зважатимуть на досвід професійного судді.

5. Особа вважається невинною доки не доведено зворотнє. Даний постулат зрозумілий не для всіх людей. Найчастіше людське упередження говорить, що особа винна якщо вона знаходить на лаві підсудного, адже кримінальну справу просто так не порушують.

6. Дія промов на підсвідомість присяжних. На людей, які не здійснюють судочинство на професійному рівні легше вплинути, таким чином довести винну чи невинність обвинуваченого [14, с. 135].

7. Великим мінусом цієї системи є те, що сам судовий процес займає багато часу. Це не безперервний процес. Перенесення судового засідання від підготовчого провадження до розгляду справи по суті може зайняти досить тривалий час.

Варто звернути увагу на протилежну думку, яка виражає позитивну сторону даного інституту:

1. Забезпечення реальної участі народу в здійсненні правосуддя як формі здійснення судової влади – передумова визнання народу як джерела судової влади.

2. Розвивається певна співпраця між апаратом суду та присяжними. Відповідно до чинного законодавства присяжні не повинні володіти юридичними знаннями, для цього в судовому процесі бере участь професійний суддя, який їм допомагає розібратися в тонкощах досліджуваних доказів, керує процесом, при цьому свої пояснення головуючий робить на доступній для присяжних мові.

3. Громадяни, які приходять в суд для участі в якості присяжного беруть участь у вирішенні долі обвинуваченого. Свій вибір вони повинні робити усвідомлено та ґрунтуватися на моральний засадах та життєвому досвіді.

4. Людина, яка представлена перед судом в якості підсудного, є таким же членом суспільства, як і самі присяжні засідателі, які протягом судового розгляду дізнаються обставини, через які підсудний постав перед судом, і згодом радячись і голосуючи, приймають рішення [8, с. 19].

5. Також позитивним моментом зазначається, що випадково залучена група осіб, покликана виконувати свої обов'язки тимчасово, а отже менше шансів їх корумпування, більше – отримати справедливий вирок [7, с. 96].

При цьому рішення присяжних – це і буде думка того суспільства, до якого належить сам підсудний і для якого були прийняті закони, в іншому випадку необхідно вносити зміни або доповнення в сам закон.

На сьогоднішній день суд присяжних в Україні практикується не один рік, і вже можна сказати, що судами присяжних напрацьований величезний обсяг матеріалу, з якого можна вловити спірність і неоднозначність трактувань деяких норм кримінально-процесуального законодавства в цій галузі.

Статистика розгляду кримінальних справ за участю присяжних викликає безліч суперечок щодо законодавчої бази, яка регламентує суд присяжних.

Введення суду присяжних в Україні викликало масу суперечок, які тривають і донині.

Щоб визначити місце суду присяжних в системі судочинства, проаналізувавши ситуацію, що склалася, вважаємо за необхідне висвітлити ті мотиви, які наводять юристи, які виступають як за суд присяжних, так і проти нього.

Одним з аргументів є фінансування суду присяжних в Україні, і цей аргумент часто не на користь суду присяжних, так як на забезпечення суду присяжних і судової системи в цілому витрачаються значні кошти. І це є проблемою судової системи [8, с. 21].

Звичайно ж по одному тільки даному мотиву відмовитися від судової влади ніхто не планує, але для вирішення цієї проблеми необхідно переглянути загальне фінансування організації судової системи в Україні.

Отже, переважна більшість науковців, виступає проти суду присяжних, приводячи одним із аргументів велику кількість виправдувальних вироків, що не завжди може відповідати дійсності. Також зазначаючи, що суд присяжних – це лише бажання наслідувати західних сусідів. Вони вбачають, що присяжні керуються лише нормами моралі та не вбачають цілої картини суті справи через те, що не мають знань в області законодавства.

Але також існує позитивна думка, щодо інституту суду присяжних. Перш за все, присяжні це такі ж звичайні люди, що і сам підсудний, так званий суд рівних. Це можливість налагодити співпрацю між апаратом суду та звичайними людьми.

Останнім часом спостерігається актуалізація питання щодо розгляду справ у суді присяжних.

Відповідно до цього у 2017 році народним депутатом України С.В. Власенко було внесено до Верховної Ради України законопроекти «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України, Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (реєстр. № 7022-1). Головним питанням було поліпшити організацію інституту суду присяжних та деталізувати процедуру судового розгляду кримінальних справ за участі присяжних.

Варто виділити те, що за цим законопроектом пропонувалося внести зміни до Кримінального процесуального кодексу України, чим збільшити кількість присяжних до 12 осіб, наслідуючи закордонний досвід.

Також, пропонувалося розширити категорію справ відповідно до яких можливо було застосовувати суд присяжних: за злочини покаранням за яке передбачався штраф у розмірі понад двадцять п'ять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, позбавлення волі на строк понад десять років або довічного позбавлення волі.

На той час це був ризикований шлях, який потребував значних ресурсів. Набагато більша кількість справ відтепер могла розглядатися колегією присяжних та зросла кількість самих присяжних, які входили б до основного складу так і запасного.

Відповідно до цього значні кошти повинні були б виділятися на виплату винагороди та відшкодування витрат присяжним [15, с. 250]. Даний проект не знайшов підтримки, через що закон не було прийнято.

На сьогодні у Верховній Раді України знаходиться на розгляді низка законопроектів (№ 2062 від 04.09.2019 року, № 2709-1 від 16.01.2020 року, № 2710 від 02.01.2020 року, № 2710-1 від 16.01.2020 року), які спрямовані на врегулювання схожих питань.

Відповідно до Проекту Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення участі присяжних у здійсненні правосуддя (2710-1) від 16.01.2020 року, пропонується збільшити кількість присяжних до дванадцяти осіб, а кількість професійних суддів зменшити з двох до одного (тобто, розгляд кримінальних справ у суді присяжних здійснюється у складі дванадцяти присяжних та головуючого судді, за клопотанням обвинуваченого). Наразі справи розглядаються за клопотанням обвинуваченого двома професійними суддями та трьома присяжними.

Також, збільшити категорію справ при яких потрібно задіяти суд присяжних, за злочини покарання за які передбачено позбавлення волі на строк більше 10 років та довічне позбавлення волі.

Тобто ця система являється найбільш наближеною до класичної моделі суду присяжних. Професійний суддя відповідає за організацію діяльності суду, а повноваження присяжних були б більшими.

Оголошення рішення присяжними є обов'язковим для професійного судді, але присяжні зобов'язані обґрунтувати вердикт. Це означає, якщо особу визнано невинною, то така особа на підставі вердикту суду присяжних про невинуватість, звільняється з-під варти і суддя виносить виправдувальний вирок. У разі, якщо особу було визнано винною, то на підставі вердикту суду присяжних про винуватість особи, суддя виносить вирок із зазначеною мірою покарання [5].

Кримінальний розгляд справ у суді присяжних буде складатися з декількох етапів:

1. проведення відбору кандидатів до суду присяжних;
2. проголошення вступних промов сторін;
3. обвинувальна та захисна частини;
4. останнє слово обвинуваченого;
5. проголошення заключних судових промов;
6. напутнє слово головуючого судді присяжним;
7. винесення вердикту судом присяжних, винесення суддею вироку із зазначеною мірою покарання.

Якщо на будь-якій стадії розгляду кримінального провадження є факти беззаперечної недоведеності вини підсудного, то суддя має право прямого мотивованого одноосібного вироку. Він має містити обґрунтовані мотиви, що свідчать про недоведеність вини підсудного [5].

Висновки. Даний інститут має як низку недоліків так і багато позитивних моментів. Щодо питань діяльності присяжних та можливості застосування даного інституту в Україні, ведеться безліч дискусій.

На нашу думку, при належному врегулюванні інституту суду присяжних, ми маємо можливість налагодити кращі відносини між державою та громадянами, зменшити прояви корупції у системі судочинства, повернути довіру людей на справедливий суд.

На сьогодні у Верховній Раді України знаходяться два законопроекти про реформування суду присяжних. За цими проектами закону пропонується збільшити категорію справ при яких залучатиметься суд присяжних, збільшення кількості присяжних до дванадцяти осіб та спроба розмежувати компетенцію про професійних суддів від присяжних.

Використана література:

1. Конституція України: закон України від 28 червня 1996 р. №254к/96 // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30. – Ст. 141
2. Кримінальний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України: закон України від 13 квітня 2012 року. – № 9-10, № 11-12, № 13, ст. 88, редакція від 28.04.2020
3. Закон України Про судоустрій і статус суддів // Відомості Верховної Ради України: закон України від 02 червня 2016 року. – № 31, ст. 545, редакція від 11.03.2020

4. Наказ Державної судової адміністрації Про затвердження порядку виплати винагороди та відшкодування витрат, виплати добових присяжному за час виконання ним обов'язків у суді від 05.10.2016 року. – № 198
5. Власенко С. В. Пояснювальна записка до проекту Закону України Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення участі присяжних у здійсненні правосуддя // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – №2710-1 від 16.01.2020 року. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=67906
6. Банах С.В. Інститут суду присяжних в Україні: перспектив розвитку та проблеми реалізації / С. В. Банах, Л. І. Совтис // Актуальні проблеми правознавства. – 2019. – Вип. 1. – С. 107-112
7. Бігун В.С. Філософія правосуддя: ідея та здійснення : монографія / В. С. Бігун. – Київ, 2011. – 303 с.
8. Войнарович А.Б. Участь народу в здійснення правосуддя у кримінальних справах за законодавством України : дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / А.Б. Войнарович. – Львів : Львівський націон. Ун-т імені Івана Франка, 2011. – С. 204
9. Волоско І. Р. Процесуальний статус присяжного у кримінальному провадженні україни / І. Р. Волоско // Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. – 2016. – № 7. – С. 201–207
10. Гузела М. До питання про суд присяжних за кримінальним процесуальним законодавством України / М. Гузела // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. – 2017. – № 861. – С. 427-431
11. Грицаєнко Р. Правовий статус присяжних в умовах вдосконалення інституту суду присяжних в Україні / Р. Грицаєнко // Підприємництво, господарство і право. Гарантія. – 2018. С. 270 – 273
12. Логвиненко А.О. Суд присяжних в Україні: проблеми теорії та практики / А.О. Логвиненко // Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. – 2018. – № 1. – С. 177-181
13. Новоселова В.В. Правова культура присяжних засідателів в Україні: поняття і зміст / В. В. Новоселова // Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. – 2013. – № 3. – С. 42-48
14. Солодков А.А. Сучасні світові моделі суду присяжних /А.А. Солодков // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. – 2014. – Вип. 10-2(2). С. 133-135
15. Федоров І. В. Щодо подальшого удосконалення суду присяжних в Україні з урахуванням світового досвіду / І. В. Федоров // Соціально-гуманітарний вісник. – 2019. – Вип. 25. – С. 250-251.

Stetsenko V.Y., Miakota V. Features of the trial of criminal cases in a jury trial

The article examines the problems of implementation of the institute of jury trial in Ukraine. Emphasis is placed on the advantages and disadvantages of this institution, the problems of procedural procedure for consideration and resolution of criminal proceedings in a jury trial, trends in improving the legal status of jurors, and draws attention to the need for judicial reform to create effective legislation in which Ukrainian citizens could exercise their right to direct participation in the administration of justice enshrined in the Constitution. This institute has a number of shortcomings and many positive aspects. There are many discussions on the activities of juries and the possibility of introducing this institution in Ukraine. Scholars have provided quite accurate arguments about the importance of this institution for the preservation of democratic postulates. A study of the progress and shortcomings of the institution of a jury permits identifying issues of concern and contributing to the improvement of this system. The authors believe that our country has an opportunity to establish better relations between the state and citizens, reduce corruption in the judiciary, and restore people's trust in fair trial upon condition of proper regulation of the institution of a jury trial.

Today, two drafts on reforming the jury trial has been submitted to the Verkhovna Rada of Ukraine. According to these draft laws, it is proposed to expand the category of cases involving a jury trial, increase the number of jurors to twelve persons and try to differentiate the competence of professional judges from jurors. In other words, this system is the most approximate to the classical model of jury trial.

Key words: *jury trial, legal status, justice, board, criminal proceedings.*

ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 340.12:316.77(477)
DOI https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2018.33.10

Золотар О.О., Матвійчук І.А.

ЗАКОН УКРАЇНИ ПРО ОСНОВНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ НА 2007-2015 РОКИ. АНАЛІЗ ДОСЯГНЕННЯ ЦІЛЕЙ

Технології все частіше використовуються у найрізноманітніших сферах нашого життя. Вони спрощують та пришвидшують багато операцій, що дозволяє значно спростити певні процеси, тому більшість установ стараються все більше використовувати технології, оскільки вони вигідні і їм і користувачам. Незважаючи на те, що в Україні більшість громадян відкриті до нових технологій та охоче їх використовують, ми відстаємо в розвитку інформаційного суспільства, якщо порівнювати з США чи країнами Європи. Одним із шляхів зменшення цього розриву став Закон України про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки [1]. У ньому прописані основні цілі, що мали бути досягнуті за вказані роки, тому проведено аналіз основних цілей: які з них було виконано повністю або частково, а які досі залишаються лише планами. Зроблено висновок, що в Україні відбулося багато позитивних змін, але вони не є достатніми для даного етапу розвитку технологій.

Ключові слова: *технології, інформаційне суспільство, аналіз цілей, інформаційно-комунікаційні технології.*

Постановка проблеми. За останні кілька десятиліть наш світ достатньо сильно змінився, а якщо точніше – то його змінили технології. Вони розвивалися (та і продовжують це робити) настільки швидко, що за цей час перейшли з стадії машин, якими вміли користуватися лише науковці та люди зі спеціальною освітою до технологій, які стали невід'ємною частиною повсякденного життя будь-якої людини незалежно від професії, інтересів та знань. Зараз важко уявити наше життя без смартфонів, ноутбуків чи інтернету, проте це лише невелика частина сучасних технологій (лише вершина айсбергу). І можна сказати напевне, що цей розвиток продовжиться ще не одне десятиліття і технології будуть продовжувати ставати невід'ємною частиною все більшої кількості сфер нашого життя.

Враховуючи досвід початку 2020 року, коли світ зіштовхнувся з пандемією COVID-19, ще більшого значення набуло життя у віртуальному світі – починаючи від навчання і роботи в дистанційній формі, враховуючи онлайн-покупки, онлайн-вечірки, а навіть – релігійні обряди онлайн. В таких умовах рівень правового регулювання та стан виконання законодавства, що регулює відносини у інформаційному просторі та які відбуваються за допомогою інформаційних технологій є критично важливим.

Питання інформаційного законодавства є актуальним, йому присвячені праці Арістової І. М., Бєлякова К. І., Довганя О. Д., Пилипчука В. Г., Цимбалюка В. С. та інших. Особливу увагу заслуговує кандидатська дисертація П. В. Кіндрата на тему «Теоретичні засади оцінки ефективності законодавства в інформаційній сфері», захищена в 2017 році [2].

Виклад основного матеріалу. З розвитком інформаційно-комунікаційних технологій інформація та знання останнім часом набувають все більшої цінності та значення і ми поступово перетворюємося в інформаційне суспільство. В енциклопедичному словнику з державного управління пояснюється: *інформаційне суспільство – це концепція постіндустріального суспільства, нова історична фаза розвитку цивілізації, в якій головними продуктами виробництва є інформація та знання* [3]. Основними ознаками інформаційного суспільства є:

- підвищення ролі інформації і знань у житті суспільства;
- зростання частки інформаційних комунікацій, продуктів і послуг у ВВП;
- створення глобального інформаційного простору, що забезпечує ефективну інформаційну взаємодію людей, їх доступ до світових ресурсів і задоволення їхніх потреб в інформаційних продуктах та послугах.

Таким чином можемо зробити висновок, що ми живемо в інформаційному суспільстві. За останні роки технології сильно змінили наше суспільство та спосіб життя громадян. Молоде покоління в Україні відкрите до нових технологій і не поступається своїм однолітками з інших більш розвинених країн. Проте процес перетворення України в інформаційне суспільство триває вже достатньо довгий час і він не є настільки простим і швидким, тому ми відстаємо від багатьох розвинених країн. Крім того, становлення інформаційного суспільства у нас почалося пізніше ніж у країнах Європи та США і ми не можемо наздогнати їх до цього часу. Саме тому українська політика направлена на стимулювання розвитку інформаційного суспільства, інформаційно-комунікаційних технологій та реалізує це через різноманітні закони, укази, постанови та розпорядження та спеціально розроблені Програми та Плани дій. Одним із таких став закон про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 рр. В ньому зазначається, що *"одним з головних пріоритетів України є прагнення побудувати орієнтоване на інтереси людей, відкрите для всіх і спрямоване на розвиток інформаційне суспільство, в якому кожен міг би створювати і накопичувати інформацію та знання, мати до них вільний доступ, користуватися і обмінюватися ними, щоб надати можливість кожній людині повною мірою реалізувати свій потенціал, сприяючи суспільному і особистому розвиткові та підвищуючи якість життя"*. Цей закон є першим, що був спрямований на формування інформаційного суспільства в Україні.

Положення цього закону були спрямовані на підвищення національної конкурентоспроможності та рівня життя населення, забезпечення прав і свобод людини, надання рівного якісного доступу до інформації, освіти, послуг закладів охорони здоров'я, створенню нових робочих місць і розширенню можливостей щодо працевлаштування населення, забезпеченню соціального захисту вразливих верств населення. Вже пройшло достатньо багато часу після прийняття закону і тепер, в 2020 році, ми можемо оцінити чи було досягнуто цілей поставлених на 2007-2015 роки та наскільки якісно вони були впроваджені. А також порівняти зміни, що були зроблені з цей проміжок часу зі змінами за останні роки.

1. Прискорення розробки та впровадження ІКТ в усі сфери суспільного життя. Зрушення в даному напрямку відбуваються, в останні роки активно впроваджують ІКТ в діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування, наприклад електронні декларації, кабінет електронних сервісів, застосунок "Дія". Проте не всі ці впровадження відбулися в зазначений в законі період і доволі велика частина з них відбулася пізніше (в останні роки), але мабуть найголовніше те, що ці зміни все-таки відбуваються. На нашу думку, це позитивні зміни які важко не помітити, проте вони ще реалізовані не до кінця і не на тому рівні як хотілося б особливо якщо порівнювати з більш розвиненими країнами.

Водночас, слід звернути увагу, що такі за стосунки як «Дія», інші подібні мають враховувати загрози персональним даним користувачів, та й взагалі кіберзагрози. Їх впровадження має бути регламентовано відповідними нормативно правовими актами. Окрім того – їх використання суттєво залежить від рівня цифрової грамотності населення, що розкрито в наступному положенні.

2. Забезпечення комп'ютерної та інформаційної грамотності населення. Даний пункт передбачає створення системи освіти, орієнтованої на використання новітніх ІКТ у формуванні всебічно розвиненої особистості. На нашу думку, цей пункт був реалізований в недостатньому обсязі якщо і був реалізований взагалі. Крім того в даній сфері найбільше відчувається розрив між великими містами, та маленькими населеними пунктами в першу чергу в звичайні освіті. Тому за успіхи у впровадженні ІКТ в даному випадку навіть мова не йде. Проте в той же час, деякі проблеми є спільними для всіх (хоча і виражені в різній ступені) і виникають також і у закладах освіти у великих містах: не завжди знаходиться достатнє фінансування і не завжди є достатньо бажання та відкритості до нового у самих працівників системи освіти, які можуть бути прибічниками більш традиційних методів виховання та здобуття знань.

Суттєво підтверджує це власний довід дистанційної освіти зараз. Автори цієї статті є студентом і викладачем. Ми безпосередньо зіштовхнулись з порушенням низки прав (на освіту, на умови праці тощо) у зв'язку з неякісною організацією і відсутністю належного правового регулювання процесу дистанційної освіти.

3. Державна підтримка нових "електронних" секторів економіки (торгівлі, надання фінансових і банківських послуг тощо). На нашу думку, ця ціль є однією з досягнутих. В Україні діє інтернет-банкінг, який представляє доволі велику кількість послуг, що можуть бути виконані онлайн без візиту до відділення банку. Громадяни активно користуються їхніми послугами та вже давно оцінили зручність такого підходу в банківській сфері, для багатьох людей вони стали вже невід'ємною частиною проведення банківських операцій. А в умовах карантину це стало єдино можливою формою здійснення більшості операцій.

4. Створення загальнодержавних інформаційних систем, насамперед у сферах охорони здоров'я, освіти, науки, культури, охорони довкілля. Мабуть найбільш помітними змінами для даного пункту є зміни в сфері охорони здоров'я, адже медична реформа містить в собі впровадження ІКТ в медицину, а саме створення електронної медичної системи для пацієнтів, лікарів, медичних закладів. Проте в цьому випадку всі зміни знову відбулися вже після зазначеного в законі періоді. Також на даний момент нова система працює ще не на тому рівні щоб вона була достатньо зручною для використання і відносно невеликий відсоток людей користується нею, проте, на нашу думку, це лише питання часу.

5. Державна підтримка використання новітніх ІКТ засобами масової інформації. В Україні засоби масової інформації це ще одна сфера, яка широко використовує ІКТ і українські ЗМІ не поступаються закордонним колегам. Можливо однією із причин є те, що вони зазвичай орієнтуються на закордонні ЗМІ та на аудиторію, що спонукає до використання ІКТ. Проте ці всі позитивні зміни відбулися не завдяки державній підтримці, як було вказано в законі, а силами самих ЗМІ.

Водночас, слід зауважити, що держава суттєво втратила можливість впливати на медіа ринок, в Україні він належить олігархічним структурам, і по суті не забезпечується основна інформаційна функція держави – гарантування інформування населення у відповідності до журналістських стандартів.

6. Вдосконалення законодавства з регулювання інформаційних відносин та покращення стану інформаційної безпеки в умовах використання новітніх ІКТ. В Україні створено обширну, але не достатню законодавчу базу для інформаційної політики. Основний недолік існуючих законів – недостатньо ефективні механізми впровадження і реалізації цих законів. Наприклад, як відомо в Україні поширене піратство у сфері інтелектуальної власності. Ця проблема є яскравим прикладом того, що ця ціль не була досягнута ні за період вказаний в законі, ні за останні роки і на мою, ця ціль не буде досягнута ще достатньо довгий час. Адже проблема полягає не лише в законах чи їх впровадженні, а й також у звичках користувачів.

Окрім того, багаторічною проблемою інформаційного законодавства в Україні є те, що воно формувалось безсистемно і під впливом різних моделей правового регулювання інформаційної сфери [4].

Висновки. В цілому, в Україні відбулося багато позитивних змін у напрямку створення інформаційного суспільства та нормативно-правового врегулювання відповідних суспільних відносин. Звісно не все було втілено в життя, проте його реалізація в майбутньому є необхідною умовою життєздатності України як держави та забезпечення належного рівня демократичних правових суспільних відносин. Важливо, що і суспільство, і держава не лише є відкритими до таких змін, а й підтримують їх. Адже йдеться не лише про те, щоб спростити та зробити більш комфортними багато сфер життя, а й про розбудову «орієнтованого на інтереси людей, відкритого для всіх і спрямованого на розвиток інформаційного суспільства», як це задекларовано в аналізованому Законі.

Використана література:

1. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007−2015 роки : Закон України від 9.01.2007 р. № 537-V. ВВР України. 2007. № 12. Ст. 102.
2. Кіндрат П. В. Теоретичні засади оцінки ефективності законодавства в інформаційній сфері : дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.07 / НДІ інформатики і права НАПрН України . К . , 2017. 259 с.
3. Енциклопедичний словник із державного управління / [уклад. Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін.] ; за ред. Ю.В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю.П. Сурміна. К . : НАДУ, 2010. 820 с.
4. Золотар О. О. Інформаційна безпека людини: теорія і практика: монографія. К . : «АртЕк», 2018. 446 с.

Zolotar O., Matviichuk I. Law of Ukraine on the Basic Principles for the Development of Information-Oriented Society in Ukraine for 2007-2015. Analysis of the achievement of goals

Technologies are increasingly being used in various areas of our lives. They simplify and expedite many operations, which greatly simplifies certain processes, which is why most institutions are increasingly trying to use technology as it is beneficial to them and users. Despite the fact that most citizens in Ukraine are open to new technologies and willing to use them, we are lagging behind in the development of the information society when compared to the US or European countries. In addition, a long-standing problem of information legislation in Ukraine is that it was formed unsystematically and under the influence of different models of legal regulation of the information sphere. One of the ways to reduce this gap was the Law of Ukraine "On the Basic Principles for the Development of an Information-Oriented Society in Ukraine for 2007–2015". It spells out the main goals that were to be achieved in the specified years, so the analysis of the main goals was performed: which of them were fulfilled in whole or in part, and which still remain only plans.

It is concluded that there have been many positive changes in Ukraine towards creating an information-oriented society and statutory regulation of relevant public relations. There is no doubt that not everything has been realized, but its implementation in the future is a necessary condition for the viability of Ukraine as a state and ensuring the appropriate level of democratic legal social relations. It is important that both society and the state are not only open to such changes but also support them. Moreover, it is not only about simplifying and making many spheres of life more comfortable, but also about building the information society "people-oriented, open to all and aimed at the development" as declared in the Law under consideration.

Key words: *technologies, information society, goal analysis, information and communication technologies.*

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.9
DOI https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2018.33.11

Левандовски Е.Н.

ТОРПЕДИРУЮЩИЙ ИСК КАК РАЗНОВИДНОСТЬ FORUM SHOPPING В ПРОЦЕССУАЛЬНОМ ПРАВЕ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА ЧАСТЬ II: РЕФОРМА И ДЕКРЕТ ЕС № 1215/2012.

Статья посвящена пересмотру концепции о подсудности после реформы Декрета ЕС № 44/2001. Особое внимание уделено проблеме злоупотребления правом в рамках forum shopping практики и его частного случая торпедирующего иска в правовом поле Европейского Союза. Рассмотрены возможные варианты устранения недостатков предыдущей редакции декрета с позиции de lege lata и de lege ferenda.

Ключевые слова: *коллизионное право, гражданское процессуальное право, европейское союзное право, гармонизация права, злоупотребление правом, торпедирующий иск, параллельный иск, подсудность, компетентность суда, forum shopping, Декрет ЕС № 44/2001, Декрет ЕС № 1215/2012.*

Гармонизация права в рамках Европейского союза была и есть одной из наиболее ключевых проблем во взаимодействии его членов, без разрешения которых само будущее союза может стоять под вопросом. Так, результатом не до конца скоординированной политики в области гармонизации права на просторах ЕС стал отход европейского законодателя от её полной к её частичной реализации, что в свою очередь создало благоприятную почву для роста коллизий между национальными законодательствами при их взаимодействии на супранациональном уровне. Особенно остро эти противоречия проявились в злоупотреблении правом и массовом применении практики forum shopping и его частного случая торпедирующего иска. Предложенная реформа Декрета ЕС № 44/2001 (далее -Брюссель I-ДЕ) должна была если не исправить сложившееся положение вещей, то хотя бы сократить возможности применения подобных злоупотреблений.

Представленный обзор фундаментальных **исследований и публикаций** зарубежных авторов, таких как Дж. Антомо (J. Antomo), (Domej), Я.Ф.Диклер (J.F.Dickler), Г.Гроте (H.Grothe), Т.Хартлей (T.Hartley), Б.Хесс (B.Hess), Я. фон Хайн (J. von Hein), Р.М. Янал (R.M.Janal), М. Французи (M.Franzosi), М. Клёпфер (M.Klöpfer), М.-Р. МасГир (M.-R.McGuire), М.-Л. Нибойет (M.-L. Niboyet), К.Шмель (Ch.Schmehl), Й.Шмидт (J. Schmidt), К.Толе (Ch. Thole), К.Вадлов (Ch.Wadlow), в полной мере позволяет не только описать сложившуюся проблематику, но и представить возможные варианты её решения как в рамках de lege lata, так и de lege ferenda.

Целью второй части статьи является очерк критических замечаний и предложений по торпедной проблематике после реформы Брюсселя I-ДЕ.

1. Подсудность после реформы.

Определенные изменения в Декрет ЕС №1215/2012 (далее – Брюссель Ia-ДЕ) были привнесены после ревизии и пересмотре ст. 27 Брюссель I-ДЕ. В новой редакции статья 29 Брюсселя Ia-ДЕ должна была по своей сути свести на нет использование торпедирующей тактики и разрешить данную проблему окончательно.

Однако, неожиданным стало то, что после внесения изменений, акцент был смещён лишь на установление границ применения принципа *lis pendens* (абз. 2 ст. 31 Брюсселя Ia-ДЕ), поставив тем самым с ног на голову правила старой редакции Декрета.

Помимо этого, в случае имеющейся договоренности о подсудности между участниками процесса (ст. 25 Брюсселя Ia-ДЕ), заложенный *принцип приоритета* в абц. 1 ст. 29 Брюсселя Ia-ДЕ перебивался в пользу другого суда из государства-члена ЕС.

Принимая во внимание абц. 3 ст. 31 Брюсселя Ia-ДЕ, возникла следующая процессуальная конструкция: признание одного суда не компетентным и объявление другого суда компетентным.

2. Оценка.

Несмотря на реформы, осталась не тронутой *аксиома равнозначности юстиций государств-членов ЕС* и *принцип взаимного доверия*. В новой редакции предусматривалось устранение препятствий на пути позднее призванного суда при условии, что есть соглашение о подсудности между сторонами. В этом случае, первично призванный суд лишался компетенции к проверке своей компетенции, поскольку она выходила за рамки *prima facie* контроля. В этом случае, последовательность вступления судов в процесс не играет никакой роли. Тем не менее ключевым остается установление компетентным судом факта недействительности соглашения о подсудности.

Стоит отметить, что ранее Европейский Суд не делал исключения из принципа приоритета, однако новая редакция Декрета изложила новое понимание соглашения о подсудности.

Фактически новообразованная концепция совершила переворот в понимании сложившегося правила приоритета, развернув его старое трактование на 180°. И то, что ранее служило аргументом для отказа по *делу Гассера*, сегодня легло в основу торпедирующего иска в рамках той же ст.27 Брюсселя I-ДЕ (ныне ст. 29 Брюсселя Ia-ДЕ).

Вместе с тем, остается достаточно сомнительное впечатление от реформы. Во-первых, сохраняется возможность затяжного процесса. Во-вторых, возникает угроза «саботажа» иском уже со стороны ответчика–физического лица (см. 4.2), который может выступить с *встречным торпедирующим иском* уже как истец. Новые условия позволяют ему получить стратегическое преимущество. Допускается, что такой истец–физическое лицо сперва дождется результата отрицательного иска о признании и лишь затем подаст иск об исполнении обязательств, если принятое первичное решение не соответствует желаемому результату. В подобной ситуации достаточно простого заявления от истца, чтобы заблокировать нахождение дела в судопроизводстве, что открывает возможность применения торпедирующей тактики в обратном направлении.

В конечном счете после реформы установилось лишь частичное решение проблемы − блокировка рассмотрения дела, поскольку только исключительное соглашение о подсудности и в состоянии опрокинуть торпедирующий иск.

Тем не менее, это не исключает автоматически и другие возможные варианты для злоупотребления правилами.

Дословный ⇐ перевод с немецкого	Abs. 3 ART. 31 VERORDNUNG(EU) Nr. 1215/2012	Pas. 3 art. 31 REGULATION (EU) No 1215/2012	⇒ дословный перевод с английского
С момента установления судом, **указанного** в договоренности [своей] **компетенции** согласно договору, __ суды другого государства-участника **объявляют себя <u>не</u> компетентными** в пользу данного суда.	*Sobald* das in der Vereinbarung *bezeichnete* Gericht die **Zuständigkeit** gemäß der Vereinbarung festgestellt hat, erklären sich *die* Gerichte des anderen Mitgliedstaats zugunsten dieses Gerichts für **<u>un</u>zuständig**.	*Where* the court *designated in the agreement* has established **jurisdiction** in accordance with the agreement, *any* court of another Member State shall decline **jurisdiction** in favour of that court.	**Где** суд, **обозначенный** в договоре, установил **юрисдикцию** в соответствии с договором, **любой** суд другого государства-участника **должен отклонить юрисдикцию** в пользу этого суда.

В качестве примера, можно привести искажение правовых категорий. Такое возможно, когда при переводе Декрета на языки ЕС выбранные синтаксические единицы будут функционировать неверно. Для юристов, которые работают с текстом только на одном языке, такая проблема никогда не бросится в глаза. Но, для тех, кто работает в области сравнительного правоведения, смысловая нагрузка выбранных синонимов в переводах повод для дискуссии, поскольку юрисдикция – это пространственные и временные пределы компетенции конкретного органа, а компетенция – строго оперённый круг вопросов входящих в полномочия органа.

Подобные разночтения европейской документации способны обострить национальное восприятие правовых доктрин. Порой, в литературе эскалация мнений ведущих специалистов достигает самостоятельной интерпретации. Дабы избежать подобное на практике и сгладить

возможную конфликтность, Европейский Суд выбирал французский вариант текста Декретов в качестве мерила. Придерживание такой позиции в судебной практике вывело французскую правовую доктрину на уровень источника европейского союзного права.

3. Обязательство к предоставлению информации.

С целью минимизации негативного компонента принципа взаимного доверия в случае с торпедирующим иском Европейский Суд отвёл особое место обязательству к предоставлению информации. Согласно общему правилу, закрепленному в абц. 2 ст. 29 Брюсселя Ia-ДЕ, первично призванный суд обязан по требованию других позднее призванных судов незамедлительно предоставить им информацию: с какого момента, в соответствии со ст. 32 Брюсселя Ia-ДЕ, он был призван.

Однако, ст. 29 Брюсселя Ia-ДЕ (Проекта) имела не столь простую формулировку, по сравнению с тем, какой она утвердилась позже. Отсюда, собственно, и нарушалась задуманная схема проверки данной статьи. Изначально предполагалось, что первично призванный суд в течении шестимесячного срока должен был принять решение о своей компетенции. Примечательно, что по представлению комиссии (нем. Komissionsentwurf) это правило должно было затронуть лишь те случаи, которые попадали под абц. 1 ст. 29 Брюсселя Ia-ДЕ (Проекта).[81]

Предусматривалось, что под регулирование абц. 2 ст. 32 Брюсселя Ia-ДЕ (Проекта) должны были подпасть и сроки. Первоначально задумывалось и сокращение сроков, если бы в случае их проверки устанавливалось: 1) наличие уже существующего соглашения о подсудности; 2) исключительная подсудность суда (нем. prorogierter Gericht); 3) недействительность соглашения о подсудности со стороны призванного суда. Однако, по оценке комиссии перечисленные обстоятельства приводили бы к блокировке процесса в суде, установившем свою компетенцию для этого. Не меньшей критики подвергся и сам термин «нестандартные обстоятельства» (нем. außergewöhnliche Umstände), поскольку он допускал всевозможные спекуляции. Но самым большим упущением считалось отсутствие санкционных механизмов в подобных случаях.

Комиссия усматривала преткновение сроков как затруднение для торпедирующего иска. К сожалению, ей не удалось оптимально оформить статьи так, чтобы не допустить блокирование находящегося в процессе дела и одновременно избежать в будущем «крысиных бегов» между сторонами в поисках подходящего суда.

4. Варианты защиты от торпедирующих исков.

Поскольку сложившееся положение вещей вредило механизму правовой защиты, то назрела необходимость реальной защиты от торпедирующих исков на практике. Анализ публикаций в научной литературе, в предложениях и в проектах непосредственно самого европейского законодателя не показал наличие оптимального решения проблемы. Существующие предложения довольно затруднительно собрать в единую классификацию, поскольку значительная часть их лежит в области *de lege lata* или *de lege ferenda*. Тем не менее, большинство предложений стоит рассмотреть, в надежде, что законодатель всё же придет к полной гармонизации права в ЕС.

4.1 Контратака на негативный иск о признании.

Зачастую первой реакцией на атаку является стремление побыстрее решить проблему по месту ее возникновения. В случае с торпедирующим иском, речь пойдет о контратаке на негативный иск о признании в первично призванном суде, где в качестве причины названо будет нарушение запрета на недобросовестное примените права (нем. Verstoß gegen das Missbrauchsverbot).

В литературе бытует мнение, что в рамках **принципа взаимного доверия** (нем. Prinzip de s gegenseitigen Vertrauens) необходимо реализовывать своё право подачи искового заявления. Подобное воспринимается как лучшее средство защиты от торпедирующего иска, но практическая реализация неясна.

Прежде всего, по той причине, что ни суды, ни законодатель не придерживаются позиции: только первично призванный суд обладает единоличным правом, проверять свою компетенцию. На практике это приводит к конфликту при вынесении решения – между первично и вторично призванными судами. При контроле от недобросовестного применения права на вторично призванный суд не возлагается обязательство проверки компетенции первично призванного суда в этой связи.

Использование данной защитной тактики сравнимо с пирровой победой. Проблема в том, что первично призванный суд, с большой долей вероятности, не примет в скором времени решения относительно своей компетенции. По той причине, что законодатель не ограничил его в этих сроках.

Как обоснование возникшей компетенции суда, хотя он изначально не обладал на это компетенцией, будет считаться принятие иска кредитора в данном суде в соответствии с предл. 1 абз.1 ст. 26 Брюсселя Ia-ДЕ. С одной стороны, кредитор видится заложником ситуации, с другой – успешным взыскателем (если он действует с целью недопущения признания компетенции другого суда, воспользовавшимся отсутствием возражений к отзыву иска (нем. rügelose Einlassung)). Парадокс всей этой ситуации заключается ещё и в том, что из-за отсутствия привязки к «предмету спора» возникшие судебные издержки будут взысканы с кредитора.

В результате следует признать данный вариант непродуктивным.

4.2 Установление границ для физического лица (!)

В национальном законодательстве стран континентального права действует территориальная привязка рассмотрения дела, такое положение выработалось из судебной практики с целью не предоставить каких-либо преимуществ в выборе подсудности любому участнику процесса в принципе [76; 68].

Но оказавшись в едином европейском пространстве положение о подсудности по выбору позволяет воспользоваться законодательной уязвимостью, исходя из аксиомы о равнозначности юстиций всех государств-членов ЕС.

Так, ранее ею пытались воспользоваться юридические фирмы, а в *деле Reisch Montage* была осуществлена попытка перетянуть юрисдикцию в государство по месту прописки ответчика-физического лица, где он, подав первым заявление, из ответчика становился истцом по негативному иску о признании.

Таким образом, возникла угроза подачи торпедирующего иска уже со стороны любого физического лица.

Конечно, в рамках закрытой национальной системы права подобная подача будет признана юрисдикцией чужого государства недопустимым действием, поскольку подсудность создает привязку к делу. Но, в рамках минимальной гармонизации права ЕС подобная ситуация стала возможной.

В этом ключе в литературе возникает дискуссия о проблемах злоупотребления правом в рамках европейского союзного права, особенно из-за угрозы свести весь процесс лишь к разбирательству одного конкретного аспекта дела. Подобное кажется немыслимым.

Такая дискуссия в правовой литературе лишь отразила состояние европейского процессуального права до реформы Брюсселя I-ДЕ, когда в *деле Reisch Montage* истец получил запрет на подачу такого рода искового заявления на основании, что определенно позволяет индицировать это как *оговорку о недобросовестности* (нем. Missbrauchsklausel). [73] Некоторое время оставался спорным вопрос о возможности нарушить запрет на недобросовестное примените права в данной ситуации.

Отметим, что в своих поздних решениях Европейский Суд больше не придерживался данной позиции. [74]

Не вызывает удивления и то, что после реформы создалось такое понятие как *связанность взаимных претензий кредитора и должника* (нем.Konnexität) (в рамках ст. 8 Nr. 1 Брюсселя Ia-ДЕ), которое не требовало никаких дополнительных оговорок о недобросовестности.

Более того, именно после реформы, исходя из правил ст.7 № 2 и ст. 8 Брюсселя Ia-ДЕ, первично призванный суд должен занимать отстранённую позицию в вопросе своей компетенции до момента окончательного прояснения вопроса о недобросовестности применения компетенции. [79;80]

Такая позиция Европейского Суда абсолютно объяснима: споры о компетенции могут привести к негативным последствиям в системе судов в рамках ЕС. [69]

Добавим, что именно реформа позволила особо компетентным судам некоторых государств признавать их интернациональную компетентность, исходя из положений ст. 7 Nr. 2 Брюсселя

Ia-ДЕ. Подтверждение тому можно найти и в решениях Европейского Суда в вопросах равноправия особой юрисдикции. [70; 77]

Подводя итог можно констатировать, что введение ограничений по *выбору права* (нем. Forumswahl) истцу– физическому лицу не дает гарантии защиты от встречного торпедирующего иска.

Поэтому в правовой литературе утвердилось мнение, что такой подход не принесет должных результатов.

4.3 Ст. 6 Конвенции о защите прав человека и основных свобод и абц. 2 ст. 47 Хартии Европейского союза по правам человека.

В европейском каталоге основных прав законодателем было уделено особое внимание *противодействию произволу в судебном производстве*, что нашло свое отражение в «Праве на справедливое судебное разбирательство» ст. 6 Конвенции о защите прав человека и основных свобод (далее -ЕКПЧ). Данное положение абсолютно обосновано позволяет рассматривать его как возможный вариант защиты от торпедирующего иска. Это справедливо и по отношению к ст. 47 абц. 2 Хартии Европейского союза по правам человека, которая выступает *гарантом соблюдения разумных сроков судопроизводства*.

В правовой литературе широко представлена позиция, что запрет на нахождение дела в судопроизводстве (нем. Rechtshängigkeit) возможно убрать посредством смягчения принципа приоритета ст. 29 Брюсселя Ia-ДЕ, если первично призванный суд перешагнул временные границы настолько, что это однозначно можно классифицировать как нарушение запрета на превышение сроков судопроизводства (нем. Verstoß gegen das Verbot überlanger Verfahrensdauer).

Здесь важен сам факт, что типичное указание на продолжительность процесса в некоторых государствах-членах ЕС не допустимы. [72] Фактически это ведет к *конфликту с принципом правовой безопасности* (нем. Prinzips der Rechtssicherheit), когда трактование норм попадает в зависимость от конкретного случая.

Поскольку ст. 6 ЕКПЧ и абц. 2 ст. 47 Хартии Европейского союза по правам человека выступают гарантом соблюдения минимальных гражданско-правовых стандартов, то перенос данных норм в качестве защиты от торпедирующего иска невозможен. Предложенное решение в правовой литературе контрпродуктивно.

Однако, в случаях, когда процесс отягощен чрезмерной продолжительностью, то лишь органам внутригосударственной юстиции и Европейского суда по правам человека [64] допустимо опираться на ст. 6 ЕКПЧ.

4.4 Судебный запрет на проведение процесса в другой юрисдикции (anti-suit injunction).

Несмотря на то, 2019 год ознаменован годом выхода Великобритании из ЕС, все же примем во внимание существующее в правовой литературе предложение о заимствовании правовых механизмов из обычного права в качестве возможного решения сложившейся проблематики.

Причиной использования *anti-suit injunction* вместо *forum non conveniens* является возможность установить истцам персональный запрет на участие в процессе, в том случае, если изначально задумано искусственно затянуть процесс в некомпетентном для рассмотрения данного дела суде, дабы не допустить его рассмотрения по существу в компетентном для этого суде.

Примечательно, что сама схема двухсторонняя и применима как в отношение истца, так и в отношение ответчика.

Легализация правоприменительной практики *anti-suit injunction в* европейском правовом праве напрямую связана с практикой английских судов, которые тем самым выступают за запрет на ведение процесса не в отношение какого-либо конкретного суда в другом государстве-члене ЕС, сколько целенаправленно выступают против одной из сторон процесса.[71] В этом случае, сторона, попавшая под подобный запрет, имеет право либо принять *anti-suit injunction* со всеми вытекающими из этого последствиями, либо продолжить процесс за рубежом.

Однако, логика правоприменительной практики английских судов не нашла поддержку со стороны Европейского Суда, с указанием на несовместимость *anti-suit injunction* с принципами Брюсселя Ia-ДЕ. [75] Прежде всего это затронуло запрограммированный в этой связи

конфликт с *принципом двухстороннего доверия* (нем. Prinzip des gegenseitigen Vertrauens), поскольку недопустимо было, чтобы один суд принимал решения о компетентности суда другого государства-члена ЕС.

По своей совокупности все выше сказанное исключает *anti-suit injunction* из возможных вариантов решения данной проблемы.

4.5 Меры по обеспечению иска.

Привлечение мер по обеспечению иска представляется весьма логическим решением торпедной проблематики. Позиция о том, что меры по обеспечению иска безболезненно увязываются с *аксиомой о принципе доверия в европейском правовом пространстве*, сыскала в литературе немало своих сторонников.

Основанием для применения мер по обеспечению иска является ст. 35 Брюсселя Ia-ДЕ, в котором оно нашло свое закрепление, с той целью, чтобы не допустить зависимость от призванного суда в вопросе компетенции между введением предварительных мероприятий и рассмотрением дела по существу.

С помощью мер по обеспечению иска кредитор ищет защиту в суде своей страны от должника, подавшего торпедирующий иск за рубежом. В этом случае прослеживается аналогия с английскими anti-suit injuntion, т.к. с момента задействования мер по обеспечению иска кредитор может принудит должника остановить процесс за рубежом.

При этом рассмотрение дела по существу и меры по обеспечению иска направлены не на один и тот же предмет разбирательств! [78]

В этом случае норма ст. 29 Брюсселя Ia-ДЕ служит лишь для предотвращения принятия идущих в разрез с друг другом решений по существу дела между судами государств-членов ЕС, а не непосредственно против вынесения постановления о мерах обеспечения.

Однако предположение, что одно лишь применение мер по обеспечению иска в состояние решит проблему торпедирующего иска, само по себе может вести с заблуждение. Прежде всего это касается тех случаев, когда кредитор остается недоволен одним лишь ниспровержением торпедирующего иска и настроен требовать перед судом исполнения своих требований. Подобное быстрое решение не допустимо ввиду *запрета на обход первостепенности разбирательства по существу* (нем. Verbot der Vorwegnahme der Hauptsache).

К тому же, для воплощения данного решения в жизнь необходимо дополнительно принимать во внимание и национальное право в вопросах вынесения постановления о мерах обеспечения. Например, в Германии такими нормами являются § 940, § 936, абз. 2 § 920 Гражданского процессуального уложения. Они регламентируют принятие решений об обеспечении иска и предоставлении достаточных основания для принятия решения, в том числе, и об обоснованности требований. Основание для решения (нем. Verfügungsgrund) требует при этом особую неотложность, в том числе, и безотлагательность. [82] Вместе с тем это затрагивает лишь те случаи, которые перед национальным судом не могут получит правовую защиту в рамках ст. 6 ЕКПЧ.

Это затрагивает только те случаи, которые перед национальным судом не могут получит правовую защиту в рамках ст. 6 ЕКПЧ. В результате чего, вся проблематика торпедирующих исков крутится вокруг проблем правоприменительной политики норм ЕКПЧ, при которой требуется наличие процесса, чей срок превышен.

В конце концов всё это приводит к тому, что признать оптимальным решением торпедирующего иска меры по обеспечению иска не представляется возможным.

4.6 Понятие «предмет спора».

В литературе существует также дискуссия о трактовании понятия «предмета спора» в европейском гражданско-процессуальном праве (см. Часть I).

В дореформенный период в судебной практике некоторых государств-членов ЕС выработалась, так называемая, **теория ядра** (нем. Kernpunkttheorie), которая применялась без ограничения как единственная инструкция к действию в случаях злоупотребления процессуальным правом. Потому не удивительно, что в вопрос о торпедирующем иске привнесена была определённая правовая неясность.

Сегодня данная практика себя исчерпала, однако, породились другие проблемы. Прежде всего речь идет о необходимости приведения теории ядра в соответствие с современной концепцией о понятии предмета спора.

Это изначально позволило бы сделать торпедирующий иск в принципе невозможным, так как суд бы рассматривал подачу негативного иска о признании (нем. negative Feststellungskla ge) и иска об исполнении обязательств (нем. Leistungsklage) отдельно: по причине отсутствия идентичности в предмете спора.

Но, из-за распространенности теории ядра в европейской союзной правовой доктрине, предложенное решение делает её модификацию мало вероятной, поскольку она уже прошла законодательную реформу с учетом интересов многих государств-членов ЕС.

Все это в совокупности исключает данный вариант как потенциальное решение указанной проблематики.

4.7 Требование о возмещении ущерба.

Такое требование, ввиду своей проработанности в правовой доктрине, является одним из наиболее возможных вариантов разрешения проблематики с торпедирующим иском.

Особую актуальность данному решению придает сдерживающий эффект в отношение практики злоупотребления правом, что нашло своё подтверждение в решениях бельгийских судов.

Несмотря на это, данное предложение содержит в себе ряд ограничений, поскольку на практике требование о возмещение ущерба можно рассматривать лишь тогда, когда есть нарушение против исключительной подсудности суда (нем. Verstoß gegen eine ausschließliche Gerichtsstand vereinbarung). Потому важно установить: идет ли речь об злоупотребительной процессуальной тактике или лишь о действиях согласно установленной декретом процедуре (нем. das verordnu ngsadäquate Vorgehen) ; на практике это может быть проблематичным.

В качестве критики высказывается мнение о родственности данного подхода с *anti-suit injunction*, а также о простоте подобного затруднения, которое никак не будет способствовать решению проблемы.

Причиной тому является смещение процессуальной компетенции (нем. Verfahrenskompetenz) на вторичный – национальный – уровень, которое нередко свидетельствует о конфликте юстиций между государствами-членами ЕС.

При этом остаются открытыми вопросы о дальнейшей оценки нанесённого ущерба и, связи с этим, сборе доказательственного материала. Однако по-настоящему большим минусом данного решения является *ex post действия* подобного рода исков, которые возможны лишь по окончанию процесса за рубежом.

Как следствие, всё это исключает превентивный характер данного способа и, тем самым, делает его не совсем приемлемым для решения поставленной задачи.

4.8 Опротестация злоупотребления права.

Данный вид решения фактически охватывает два варианта. Первый – представляет собой острую дискуссию о том, компетентен ли вторично призванный суд проигнорировать правило *lis pendens*, согласно абз. 1 ст. 29 Брюсселя Ia-ДЕ, опротестовав его на основании злоупотребления правом [83; 72]. Второй – рассматривает вопрос включения в ст. 29 Брюсселя Ia-ДЕ запрет на злоупотребление правом. (нем. Missbrauchsklausel)

Однако, обе эти конструкции проблематично претворить в жизнь, прежде всего, ввиду отсутствия консенсуса по первому варианту. Причиной тому стало решение по *делу Гассера,* в котором опротестация злоупотребления правом в рамках ст. 29 Брюсселя Ia-ДЕ была отклонена Европейским Судом. Не удивительно, что сведéние данного решения с политико-правовым бэкграундом Декрета является не менее трудной задачей.

Насущным остаётся вопрос о применении и реализации данного предложения на практике. Если первый вариант в качестве «излечения» от торпедной практики весьма спорный, то второй вариант также по своей сути является весьма ограниченным в применении, поскольку упирается в необходимость доказательства обстоятельств, указывающих на злоупотребление правом.

Несмотря на то, что подачу иска в некомпетентный для этого суд определенно можно расценивать как тактику затягивания дела, тем не менее истцу остается достаточно места для

манёвра между различными видами forum shopping, одним из которых является торпедирующий иск. Примером тому может послужить вовлечение ключевого ответчика в процесс в соответствии со ст. 8 Nr. 1 Брюсселя Ia-ДЕ.[67]

Стоит отметить, что предложенный вариант решения содержит ряд внутренних противоречий. Прежде всего, речь идёт о противоречии цели и духу ст. 29 Брюсселя Ia-ДЕ [64], в случае подачи иска о злоупотреблении правом, когда возникает конфликт между вторично призванным судом по отношению к первично призванному судом по поводу подозрений в злоупотребление правом в отношение истца.

В конечном счёте предложенное решение можно рассматривать лишь как вспомогательное, поскольку самостоятельным оно вряд ли может быть.

4.9 Арбитраж.

Еще одним предложением названо использование частноправового инструмента, такого как арбитраж. Поскольку, включение арбитражной клаузулы между сторонами договора позволило бы без промедления тотчас переходить к рассмотрению дела по существу.

Однако, такое предложенное решение содержит в себе больше противоречий чем кажется поначалу. Во-первых, европейский законодатель исключил из области применения Декрета подсудность дел арбитражным судам (ст. 1 абз. 1 литера (d) Брюсселя Ia-ДЕ).[84] Ключевым моментом для такого решения послужил тот факт, что на европейском уровне вопрос регулирования арбитража закреплен в г. Женеве 21.04.1961 в «Европейской Конвенции о внешнеторговом арбитраже».

В результате чего, по средствам режима Брюсселя Ia–ДЕ становится возможным торпедировать и применение международных договорённостей об арбитраже. Существенным в этой связи является то, что между государственными судами и арбитражным судом не работает правило *lis pendens*. В следствии чего, государственный суд не имеет юрисдикции принудить арбитраж приостановить процесс. Как следствие, окончательное решение о своей юрисдикции и продолжение процесса принимает только арбитражный суд.

Во-вторых, опасность возникновения параллельного процесса в первично призванном суде, где подан негативный иск об признании, и связанный с этим риск принятия двух идущих в разрез решений разных инстанций – делает данное предложение отдалённым от практики.

Необходимость избегать подобных предложений продиктована ещё и тем, что смешение в пользу частноправового решения может нанести колоссальный урон общеевропейскому судопроизводству.

Вывод.

Подводя итог проведенному исследованию посвященному торпедирующему иску (части I и II) автор статьи пришла к выводу, что сам по себе торпедирующий иск лишь частный случай *forum shopping,* который обязан своему возникновению злоупотребительной практики применения правила *lis pendens*, закреплённого в ст. 27 Брюсселя I-ДЕ. Однако, даже после проведённой реформы, Брюссель Ia-ДЕ не смог обеспечить должной защиты от торпедирующих исков. Рассмотренные в работе варианты решения проблематики в соответствии с *de lege lata* и *de lege ferenda* не дали сколько-нибудь позитивного разрешения данного вопроса.

В заключение следует отметить, что разрешить проблематику торпедирующего иска лишь в рамках Брюсселя Ia-ДЕ или возможных её модификаций вряд ли возможно. Сама проблема выходит за рамки декретов и требует решения на европейском макроуровне, а значит и политического решения, что, однако в ближайшие время ожидать не приходится.

Использованная литература:

1. *Albrechts, Hendrik*. Die Streitsache im deutschen und englischen Zivilverfahren. – Mohr Siebeck, 2013 – 264s.
2. *Althammer, Christoph/Löhnig, Martin*. Zwischen Realität und Utopie: Der Vertrauensgrundsatz in der Rechtsprechung des EuGHs zum europäischen Zivilprozessrecht. // Zeitschrift für Zivilprozeß (ZZP). – Int. 9. -2004. – S.23 ff.
3. *Antomo, Jennifer*. Schadensersatz wegen der Verletzung einer internationalen Gerichtsstandsvereinbarung? Eine Untersuchung von Schadensersatz– und anderen materiellrechtlichen

Erstattungsansprüchen wegen der Missachtung einer internationalen Gerichtsstandsvereinbarung. – Mohr Siebeck: Tübingen, 2017– XXXVI, 719 s.
4. *Balthasar, Stephan/Richers, Roman.* Europäisches Verfahrensrecht und das Ende der antisuit injunction. // RIW.– 2009. – S. 351–357.
5. *Briggs, Adrian*. The Rejection of Abuse in International Civil Procedure. // Prohibition of abuse of law: a new general principle of EU law. – (edited by) Rita *de la Feria*, Stefan Vogenauer. – Oxford; Portland, Or. 2011. – S. 161-278
6. *Carl, Ingemar.* Einstweiliger Rechtsschutz bei Torpedoklagen (Internationalrechtliche Studien). – Peter Lang GmbH, Internationaler Verlag der Wissenschaften. – September 2007. – 474s.
7. *Coester-Waltjen, Dagmar*. Von der Fledermaus zum Torpedo? Rechtsmissbrauch im internationalen Verfahrensrecht. //Annales Universitatis scientiarum Budapestinensis de Rolando Eotvos nominatae. – 2011. – T. LII. – P. 225 – 240.
8. *Dickler. Jana Felicia*. Schiedsgerichtsbarkeit und Reform der EuGVVO: Standort Europa zwischen Stagnation und Fortschritt (Veröffentlichungen zum Verfahrensrecht). – Mohr Siebeck: 1. Oktober 2015. – 241s.
9. *Domej, Tanja*. Die Neufassung der EuGVVO. Quantensprünge im europäischen Zivilprozessrecht. // Rabels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht.– 2014. – Vol.78. – № 3. – S.508-550.
10. *Domej, Tanja*. Negative Feststellungsklagen im Deliktsgerichtsstand // IPRax. – 2008. – S. 550-555.
11. *Ebner, Martin*. Markenschutz im internationalen Privat– und Zivilprozessrecht. – Carl Heymanns: 2004. – 302s.
12. *Franzosi, Mario*. Torpedoes are Here to Stay. // International Review of Intellectual Property and Competition Law (IIC). – 2002. – Volume 33. – Issue 2. – P. 154-163
13. *Frohloff, Jan*. Verletzung von Schiedsvereinbarungen: Eine Untersuchung des deutschen Schiedsverfahrensrechts zu den Pflichten der Schiedsparteien und den Rechtsfolgen ihrer Verletzung. – Mohr Siebeck; Auflage: 1 (1. Dezember 2017). – 285s.
14. *Grabinski, Klaus*. Angst vor dem Zitterrochen? – Zur Verfahrensaussetzung nach Art. 27, 28 VO (EG) Nr. 44/2001 in Patentverletzungsstreitigkeiten vor deutschen Gerichten// Festschrift für Winfried Tilmann: Zum 65. Geburtstag Gebundenes Buch. (Hrsg.) von Erhard Keller/ Clemens Plassmann/ Andreas von Falck. – Köln: 2003 – 1., Aufl. – 1032s. – S.461 – 475.
15. *Grothe, Helmut*. Zwei Einschränkungen des Prioritätsprinzips im europäischen Zuständigkeitsrecht: ausschließliche Gerichtsstände und Prozessverschleppung (EuGH, S. 243). // Praxis des internationalen Privat– und Verfahrensrechts (IPRax) . -Hefts 3/2004 (Mai 2004). – S. 205-211.
16. *Gürtler, Ferdinand*. Torpedoklagen im Lichte der neuen EuGVO. // Der Jurist. Studentische Fachzeitschrift Dritte Ausgabe. – Passau, 2013. – S. 1-18.
17. *Hartley, Trevor*. How to abuse the law and (maybe) come out on top: bad-faith proceedings under the Brussels jurisdiction and judgments convention. / Law and Justice in a Multistate World: Essays in honor of Arthur T. von Mehren. – (edit.) James A.R. Nafziger, Symeon Symeonides. – New York: Hotei Publishing, 2002.– S. 73-81.
18. *von Hein, Jan*. Die Neufassung der Europäischen Gerichtsstands– und Vollstreckungsverordnung (EuGVVO). // Rechts der internationalen Wirtschaft (RIW) 2013. – Heft 3. – S. 97-111.
19. *Hess, Burkhard*. Europäisches Zivilprozessrecht. – Heidelberg. – Müller, 2010. -752s.
20. *Herberger, Marie*. Die Torpedoklage nach der Reform der EuGVVO. // Zeitschrift für das Juristische Studium. – 2015. – S. 327-335.
21. *Hermes-Keil, Daniela*. Der Streitgegenstand im gewerblichen Rechtsschutz. –Nomos: 2017. – 416s.
22. *Hill, Jonathan/Chong, Adeline*. International Commercial Disputes. Commercial Conflict of Law in English Courts. – Oxford: 2010. – 4 Aufl. – 1030s.
23. *Illmer, Martin.* Der Kommissionsvorschlag zur Reform der Schnittstelle der EuGVO mit der Schiedsgerichtsbarkeit. // SchiedsVZ . – 2011. – s.248 – 257.
24. *Janal, Ruth M*. Europäisches Zivilverfahrensrecht und Gewerblicher Rechtsschutz. – Mohr Siebeck, 08.01.2016 – 959s.
25. *Junker, Abbo*. Internationales Zivilprozessrecht. – C.H.Beck, 2016. – 3. Auflage – XXV, 379s.
26. *Klöpfer, Matthias*. Missbrauch im Europäischen Zivilverfahrensrecht. – Mohr Siebeck: Tübingen, 2016 – XXV, 432 s.
27. *Klöpfer, Matthias*. Die Zukunft der Torpedoklage im Europäischen Zivilverfahrensrecht. // Jahrbuch für Italienisches Recht (JbItalR). – Wirtschaftsrecht, Verfahrensrecht, Erbrecht, Scheidungsrecht. – 2015. – Band 28. – S. 165-186. Heinrich S. 169

28. *Krebs, Klaus.* Internationales Privatrecht. – C.F. Müller; Auflage: 2. – 2015 – 141 s.
29. Europäisches Zivilprozessrecht. Kommentar zu EuGVO, Lugano-Übereinkommen 2007, EuVTVO, EuMVVO und EuGFVO. / *Jan Kropholler, Jan von Hein*. – Deutscher Fachverlag GmbH, 2011. – 9. Auflage. – XXX, 1328 s.
30. Europäisches Zivilprozessrecht. Kommentar zu EuGVO, Lugano-Übereinkommen, EuVTVO, EuMVVO, EuGFVO. / *Jan Kropholler, Jan von Hein*. – Deutscher Fachverlag GmbH – 10. Auflage. – 2018. – 1350s.
31. *Kühnen, Thomas*. Handbuch der Patentverletzung. – Heymanns, Carl: 2011. – 5. Aufl. -702s.
32. *Leible, Stefan/Mankowski,Peter/Staudinger, Ansgar*. Kommentar zu Brüssel Ia-Vo in: *Rauscher EuZPR/EuIPR.* Europäisches Zivilprozess– und Kollisionsrecht. – 2015. – Band I. – 4 Aufl. – 1456s.
33. *Leitzen, Mario*. Comeback des „Torpedo"? // Gewerblicher Rechtsschutz und Urheberrecht (GRUR). – 2004. – S. 1010-1015.
34. *Magnus/Mankowski/Fentiman*. Introductions to Arts. 27-30 Brussels Regulations. in: Brussels Ibis Regulation – Commentary / (Eds.) *Ulrich Magnus, Peter Mankowski*. – Köln: Verlag Dr. Otto Schmidt, 2015. – 1200s.
35. *McGuire, Mary-Rose.* Verfahrenskoordination und Verjährungsunterbrechung im Europäischen Prozessrecht, Veröffentlichungen zum Verfahrensrecht. /zugl. Diss. Univ. Göttingen 2003. – Tübingen, 2004. – 424s.
36. *McGuire*, *Mary-Rose.* Forum Shopping und Verweisung. // Zeitschrift für Rechtsvergleichung, internat. Privatrecht und Europarecht (ZfRV). – Band 45. – Manz, 2005. – S. 83-93.
37. *McGuire*, *Mary-Rose*. Reformbedarf der Rechtshängigkeitsregel? Überblick über die im Grünbuch zur Brüssel-I-VO vorgeschlagenen Änderungen der Art 27 ff. EuGVO. // Jahrbuch Zivilverfahrensrecht. – 10 (2010). S. 133-149.
38. *McGuire, Mary-Rose*. Priorität versus Flexibilität? Zur Weiterentwicklung der Verfahrenskoordination in Rahmen der EuGVO-Reform. // Recht ohne Grenzen. Festschrift für Athanassios *Kaissis* zum 65. Geburtstag. (Hrsg.) R.Geimer, R. Schütze. – München, 2012. – S. 671-681.
39. *Nagel, Heinrich; Gottwald, Peter*. Internationales Zivilprozessrecht. – Verlag Dr. Otto Schmidt. – 7. Auflage 2013. – 1099s.
40. *Niboyet, Marie-Laure*: Le Principe de Confiance Mutuelle et les Injonctions Anti-Suit. in: *Pascal de Vareilles-Sommières* (dir.) – Forum Shopping in the Judicial Area. – Année 2008 .-S. 77-91.
41. *Nuyts A*. La refonte du Règlement Bruxelles I. // Rev. crit. dr. int. privé .– 2013– p. 1-52
42. *Okońska, Agnieszka*. Die Widerklage im Zivilprozessrecht der Europäischen Union und ihrer Mitgliedstaaten. – Tübingen, 2015. – XLVI, 672s.
43. *Pabst, Steffen*. Entscheidungszuständigkeit und Beachtung ausländische Rechtshängigkeit in Ehesachen mit Europabezug: Grundrechtsprobleme und Grundrechtsschutz. – Nomos, 2009 – 336s.
44. *Röthel, Anne*. Rom III-VO: Impulse für eine Materialisierung der Parteiautonomie. // Jahrbuch für italienisches Recht (JbItalR). – Europäische Einflüsse auf den deutsch-italienischen Rechtsverkehr. – Heidelberg: Müller, 2013. – № 25. – S.3-84.
45. *Reuss, Philipp M*. „Forum Shopping" in der Insolvenz. Missbräuchliche Dimension der Wahrnehmung unionsrechtlicher Gestaltungsmöglichkeiten. – Mohr Siebeck, 2011.– XXIII, 417s.
46. *Sander/Breßler*. Das Dilemma mitgliedstaatlicher Rechtsgleichheit. // Zeitschrift für Zivilprozessrecht. – 122 Heft 2. – (2009). – S. 157-185.
47. *Schack, Haimo*. Internationales Zivilverfahrensrecht. – München, C.H.Beck, 2010. – 5. Aufl. – 482s.
48. *Schilling, Theodor.* Internationale Rechtshängigkeit vs. Entscheidung binnen angemessener Frist – Zum Zusammenspiel von Art. 6 I EMRK, Art. 307 EGV und Art. 27 EuGVV. // Praxis des internationalen Privat– und Verfahrensrechts (IPRax). -Hefts 4/2004 (Juli 2004).– S.294-297
49. *Schmehl, Christine*. Parallelverfahren und Justizgewährung: Zur Verfahrenskoordination nach europäischem und deutschem Zivilprozessrecht am Beispiel taktischer „Torpedoklagen". – Mohr Siebeck; Auflage: 1. – 2011. – XVIII, 424s.
50. *Schmidt, Johannes*. Rechtssicherheit im europäischen Zivilverfahrensrecht: Eine Analyse der Entscheidungen des EuGHs zum EuGVÜ und der EuGVVO. – Mohr Siebeck; Auflage: 1. – 1. Februar 2015. – 309s.
51. *Schramm, Carl*. Patent– und Prozessrecht. – 7. Auflage 2013. – 614s.
52. *Schroeder, Hans-Patrick:* Anmerkung zu EuGH, Urteil vom 27.4.2004–C-159/02Turner/ Grovit u.a.// EuZW. – 2004. – S. 468–471.
53. *Stadler, Astrid*. Das Europäische Zivilprozessrecht – Wie viel Beschleunigung verträgt Europa? // Praxis des internationalen Privat– und Verfahrensrechts (IPRax), 2004. – S. 2-11.

54. *Stürner, Michael.* Gerichtsstands– und Erfüllungsortvereinbarungen im europäischen Zivilprozessrecht. // Zeitschrift für Gemeinschaftsprivatrecht (GPR). – 10 (2013), 6. – S. 305-315.
55. *Sujecki, Bartosz.* Torpedoklagen in europäischen Binnenmarkt. // Gewerblicher Rechtschutz und Urheberrecht (GRUR). – 2012. – S. 18-23.
56. *Thole, Christoph*. Aktuelle Entwicklung bei der negativen Feststellungsklage. // Neue Juristische Wochenschrift (NJW). – 2013. – S. 1192-1196.
57. *Thole, Christoph*. Missbrauchskontrolle im Europäischen Zivilverfahrensrecht. //ZZP 122. – 2009, S. 433
58. *Thorn, Carsten*. Die Revision der Brüssel I-Verordnung und ihre Auswirkungen auf den deutsch-italienischen Rechtsverkehr. // Jahrbuch für Italienisches Recht (JbItalR). – Europäische Einflüsse auf den deutsch-italienischen Rechtsverkehr. – 2012. – Band 25. – S. 61-86.
59. *Tichý, Luboš*. Protection against the abuse of law process in the Brussels I review proposal?. in: The Brussels I review proposal uncovered. (Edit.) Eva Lein. – London: British Institute of International and Comparative Law, 2012. – xii, 203s.
60. *Tretthahn, Elisabeth / Hiersche, Alexander.* How to dismantle an Italian Torpedo. Gerichtsstandsvereinbarungen nach der neuen EuGVVO. // Österreichische Juristen-Zeitung. – Manz, 2014. – № 2. – S. 57-62.
61. *Wadlow, Christopher*. Enforcement of Intellectual Property in European and International Law. – Thomson Professional Pub Canada: April 1, 1998. – 639s.
62. *Weller, Matthias*. Der Kommissionsentwurf zur Reform der Brüssel I-VO. // Zeitschrift für das Privatrecht der Europäischen Union (GPR). – 2012. – Heft 1. – S. 33-43.

Решения судов

1. LG Düsseldorf, Urteil v. 19.12.2002-4a O 4/00 –InsGE 3
2. OLG München, Urteil v. 02.06.1998 – 7 W 1461/98 – BeckRS 1998
3. OLG München v. 25.10.2001 – 6 U 5508/00 Inst.GE 2
4. OLG München v. 23.10.2008 – 7 O 17209/07– InstGe 10
5. OLG Karlsruhe, Urteil v. 12.12.2008 – 6 U 63/07 – ZUM 2008
6. BGH-Urteil v. 01.02.2011 – KZR 8/10 GRUG 2011
7. BG, Urteil v. 13.03.2007 – 4C. 318/2006 – IPRax 2008
8. EuGH, Urteil v. 04.03.1982 – 38/81 –Slg. 1982
9. EuGH, Urteil v. 27.04.2004 – C-159/02. – GRUR Int. 2004
10. EuGH, Urteil v. 09.12.2003 – C 116/02 – Slg. 2003
11. EuGH, Urteil v. 13.07.2006– C -103/05 – Slg. 2006
12. EuGH, Urteil v. 11.10.2007 –C-98/06 – Slg. 2007
13. EuGH, Urteil v. 10.02.2009 – C 185/07 –Slg. 2009
14. EuGH, Urteil v. 25.10.2012 –C 131/11
15. EuGH, Urteil v. 25.10.2012 – C-131/05
16. OGH v. 28.09.2006 – Ob 118/06s –GRUR Int. 2007
17. RB Brüssel v. 08.06.2000 – 99/6.600/A – GRUR Int. 2001
18. RB Brüssel v. 12.05.2000– 2000/857/A – GRUG Int. 2001
19. Brüssel, den 14.12.2010 KOM (2010) 748 окончательно 2010/0383 (COD)
20. OLG Frankfurt, 07.03.2002 – 6 U 43/01 – GRUR-RR 2009
21. TCI Paris v. 09.03.2001 – 00/04083 – II C 2002
22. Nationale Co. V. Endesa Generacion S.A. (The Wadi Sudr), (2001) 1 Lloyds Law Report 193 (C.A.)

Левандовскі К. Торпедуючий позов як різновід forum shopping в процесуальному праві Європейського Союзу

Частина II: Реформа та Декрет ЕС № 1215/2012

Стаття присвячена перегляду концепції про підсудність після реформи Декрету ЄС № 44/2001. Особлива увага приділена проблемі зловживання правом у рамках forum shopping практики та її окремому випадку торпедуючому позову в правовому полі Європейського Союзу. Розглянуті можливі варіанти усунення недоробок попередньої редакції Декрету з позиції de lege lata та de lege ferenda.

Ключові слова: *колізійне право, цивільне процесуальне право, європейське союзне право, гармонізація права, зловживання правом, торпедуючий позов, паралельний позов, підсудність, компетентність суду, forum shopping, Декрет ЄС № 44/2001, Декрет ЄС № 1215/2012.*

Lewandowski C. Torpedo lawsuit as a variety of forum shopping in procedural law of the European Union. Part II: Reform and Regulation (EU) No 1215/2012

The article is devoted to the revision of the concept of jurisdiction after reform of Regulation (EU) 44/2001. The special attention is given to the problem of rights abuse in forum shopping practice and its special case torpedo lawsuit in the legal field of the European Union. The harmonization of law within the framework of the European Union was and is one of the most key problems in the interaction of its members, without the resolution of which the very future of the union may be in question. Several variants of possible decision are presented to remove the weakness in the previous regulations release from de lege lata and de lege ferenda perspectives.

Summing up the conducted research devoted to the torpedo claim (parts I and II), the authors of the article came to the conclusion that the torpedo claim itself is only a special case of forum shopping, which owes its origin to the abuse of the lis pendens rule, enshrined in Art. 27, Brussels I-DE. However, even after the reform, Brussels Ia-DE was unable to provide adequate protection against torpedo claims. The options for the solution of problems in compliance with de lege lata and de lege ferenda considered under the framework of this paper haven't resulted in the settlement of this issue. In conclusion, it should be noted that it is hardly possible to resolve the problem of a torpedo suit only in the context of Brussels Ia-DE or its potential modifications. The problem itself goes beyond the scope of decrees and requires a solution at the European macro level, and therefore, a political solution that cannot be expected in the near future.

Key words: *collision law, civil procedural law, European Union law, harmonization of law, rights abuse, torpedo lawsuit, parallel lawsuit, jurisdiction, competence of court, forum shopping, Regulation (EU) No 44/2001, Regulation (EU) No 1215/2012.*

НАШІ АВТОРИ

ГАЛЕНКО ТЕТЯНА МИКОЛАЇВНА	студентка 4-го курсу спеціальності «Право» факультету політології та права Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (Київ, Україна)
ГРИЦАН ВІТАЛІЙ ПАВЛОВИЧ	студент 4 курсу спеціальності «Право» факультету політології та права Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (Київ, Україна)
ГУБАНЬ РАДИМ ВАСИЛЬОВИЧ	доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри правознавства та галузевих юридичних дисциплін Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (Київ, Україна)
ДЕРКАЧОВА НАТАЛІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА	старший викладач кафедри теорії та історії держави і права Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (Київ, Україна)
ЖМУР ЮЛІЯ МИХАЙЛІВНА	кандидат юридичних наук, доцент, кафедри правознавства та галузевих юридичних дисциплін Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (Київ, Україна)
ЗОЛОТАР ОЛЬГА ОЛЕКСІЇВНА	доктор юридичних наук, с.н.с завідувач науково-дослідного сектору прав і безпеки людини в інформаційній сфері Науково-дослідного інституту інформатики та права НАПрН України (Київ, Україна)
КУПІНА ЛЮДМИЛА ФРАНЦІВНА	кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри галузевих юридичних дисциплін та правознавства факультету політології та права Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (Київ, Україна)
ЛЕВАНДОВСКІ КАТЕРИНА МИКОЛАЇВНА	кандидат юридичних наук (Україна) catherine.lewandowski@ukr.net
МАКАРОВА ОЛЕНА ВАСИЛІВНА	кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (Київ, Україна)
МАТВІЙЧУК ІРИНА АНАТОЛІЇВНА	студентка Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (Київ, Україна)
МОРОЗОВА ОЛЬГА ОЛЕКСІЇВНА	кандидат політичних наук, доцент кафедри правознавства та галузевих юридичних дисциплін Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (Київ, Україна)
МОРОЗОВА ВЕРОНІКА ОЛЕКСІЇВНА	асистентка кафедри підприємницького та корпоративного права КНЕУ імені Вадима Гетьмана (Київ, Україна)
М’ЯКОТА ВІКТОРІЯ ВОЛОДИМИРІВНА	студентка 4-го курсу спеціальності «Право» факультету політології та права Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (Київ, Україна)
ОГІРКО РОСТИСЛАВ СЕМЕНОВИЧ	кандидат юридичних наук, доцент, професор, завідувач кафедри теорії та історії держави і права Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (Київ, Україна)
СТЕЦЕНКО ВАЛЕНТИНА ЮРІЇВНА	доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри правознавства та галузевих юридичних дисциплін Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (Київ, Україна)
ТОКАРЧУК ОЛЬГА ВОЛОДИМИРІВНА	кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (Київ, Україна)

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Токарчук О. В.
ОКРЕМІ ЗАСАДИ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ У НАУКОВОМУ ДОРОБКУ ПРЕДСТАВНИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ У 20-30-Х РР. ХХ СТ. 3

Губань Р. В.
РОЗВИТОК КУЛЬТУРИ МИРУ В СТАРОДАВНЬОМУ СВІТІ 8

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Огірко Р.С.
КОНЦЕПЦІЯ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО УСТРОЮ УКРАЇНИ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО І АКТУАЛЬНІСТЬ ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ 14

Деркачова Н.О.
МИХАЙЛО ФЛЕГАНТОВИЧ ВЛАДИМИРСЬКИЙ-БУДАНОВ – ЯК ОДИН ІЗ ЗАСНОВНИКІВ КИЇВСЬКОЇ ІСТОРИКО-ЮРИДИЧНОЇ ШКОЛИ 21

Макарова О. В., Галенко Т. М.
ДЕЯКІ АСПЕКТИ ФОРМ ДЕФОРМАЦІЇ ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ 25

МЕДИЧНЕ ПРАВО

Морозова О.О., Морозова В.О.
ЗАХИСТ ПРАВА ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ НА ТАЄМНИЦЮ ПРО СТАН СВОГО ЗДОРОВ'Я 29

ТРУДОВЕ ПРАВО

Купіна Л.Ф.
РІЗНОВИДИ СОЦІАЛЬНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ НОРМ ТРУДОВОГО ПРАВА 33

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

Жмур Ю.М., Грицан В.П.
ІСТОРИЧНИЙ ШЛЯХ СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ 38

Стеценко В.Ю., М'якота В.В.
ОСОБЛИВОСТІ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ У СУДІ ПРИСЯЖНИХ 43

ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Золотар О.О., Матвійчук І.А.
ЗАКОН УКРАЇНИ ПРО ОСНОВНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ НА 2007-2015 РОКИ. АНАЛІЗ ДОСЯГНЕННЯ ЦІЛЕЙ 49

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Левандовски Е.Н.
ТОРПЕДИРУЮЩИЙ ИСК КАК РАЗНОВИДНОСТЬ FORUM SHOPPING В ПРОЦЕССУАЛЬНОМ ПРАВЕ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА ЧАСТЬ II: РЕФОРМА И ДЕКРЕТ ЕС № 1215/2012 53

НАШІ АВТОРИ 65

НОТАТКИ

Наукове видання

НАУКОВИЙ ЧАСОПИС НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

Серія 18. Право

Випуск 33

Матеріали подані мовою оригіналу

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей.

Шеф-редактор – В. П. Андрущенко
Головний редактор серії – В. Ю. Стеценко
Відповідальний секретар – Б. І. Андрусишин
Технічний редактор – Т. С. Меркулова
Верстка – Н. С. Кузнєцова

Підписано до друку 05.01.2019.
Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 7,91. Обл.-вид. арк. 6,42.
Замов. № 389. Наклад 300 прим.
Віддруковано з оригіналів

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію ДК № 1101 від 29.10.2002. (044) 234-75-87
Віддруковано в друкарні Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (044) 239-30-26
Продажу не підлягає.